

Fellows

Essaybündel Fellowsprogramm 2018

Bürgerschaft & Identität

Inhoudsopgave

Voorwoord	4
Trineke Palm en Wouter Beekers.....	
<u>ChristenUnie-identiteit</u>	
Christelijke politiek: tussen samenwerking en eigenheid	5
Floris Wagenaar.....	
De vrouw in de christelijk-sociale traditie	9
Merith Reinders.....	
<u>ChristenUnie en nationale identiteit</u>	
Een goede, of een joods-christelijke samenleving?	16
Gijsbert Steenbeek.....	
Waar het visioen ontbreekt, verwildert het volk (Spreuken 29:18)	23
Rebekka van Munster.....	
Vertrouwen op het verleden	29
Simon Fritschij.....	
<u>Actief burgerschap</u>	
Reclassering in de participatiemaatschappij	35
Bram van den Berg.....	
De ladder op	41
Nienke van de Pol-Vernhout.....	
Het recht om een actieve burger te zijn	47
Eelco Sneep	
(On)begrijpelijk	53
Bram van Riezen.....	
Christelijk burgerschap in een onveilige wereld	59
Lianne de Vries.....	
Aan de slag! Hoe om te gaan met de chaos van alledag	65
Albert Brouwer.....	

Burgerschapsvorming

Betutteling? Ja, graag! 70
Deborah Lassche.....

Burgerschapsonderwijs en de vreedzame samenleving..... 74
Maarten Labooy.....

De Europese Unie werkt voor haar burgers..... 79
Rik Huigenbos.....

Voorwoord

Tijdens het Fellowsprogramma van 2018 zijn veel thema's, dilemma's en vraagstukken aan bod gekomen. Op basis van een brainstorm die we in juni hebben gehouden, ontstond het idee om een Fellowsbundel samen te stellen aan de hand van het thema 'Burgerschap & identiteit'.

In deze bundel passeren verschillende christelijk politieke denkers de revue: Augustinus, Abraham Kuyper, Calvijn, en Roel Kuiper. Maar ook worden sociaal-wetenschappelijke inzichten vruchtbaar gemaakt voor het christelijk-sociale denken.

Het thema 'Burgerschap & identiteit' wordt vanuit verschillende perspectieven behandeld.

- Floris Wagenaar en Merith Reinders behandelen het identiteits-vraagstuk in de CU-context;
- Gijsbert Steenbeek, Rebekka van Munster en Simon Fritschij bespreken hoe de ChristenUnie zich dient te verhouden tot debatten over 'nationale identiteit';
- Bram van den Berg, Lianne de Vries en Albert Brouwer belichten het burgerschapsvraagstuk m.b.t. respectievelijk reclassering, veiligheid en de prestatie maatschappij;
- Eelco Sneep en Bram van Riezen reflecteren op de maatschappelijke dienstplicht;
- en Nienke van de Pol-Vernhout, Deborah Lassche, Maarten Labooy en Rik Huigenbos belichten de rol van de overheid in het 'vormen', 'veranderen', 'verleiden' van burgers.

Wij wensen u veel plezier en inspiratie bij het lezen van deze bundel, voortkomende uit het Fellowsjaar 2018.

Wouter Beekers, directeur Wetenschappelijk Instituut ChristenUnie

Trineke Palm, coordinator Fellowsprogramma 2018

Christelijke politiek: tussen samenwerking en eigenheid

Floris Wagenaar

Samenvatting

In een westerse post-christelijke samenleving is het belangrijk om na te denken over het belang van christelijke partijvorming. Ik ga te rade bij Abraham Kuyper (1837-1920) en introduceer twee belangrijke theologische begrippen, de antithese en gemeene gratie. Deze begrippen inspireren mijn betoog voor een christelijk-politieke combinatie van behoud van eigenheid én politieke samenwerking. De aanpak van de ChristenUnie van mensenhandel laat zien hoe eigenheid en samenwerking op een goede manier samen kunnen gaan.

Inleiding

Wordt christelijke politiek het beste gediend door christelijke politieke partijen? Afgelopen maart hield de ChristenUnie een symposium met de titel Christelijk Tegendraads, waarin Gert-Jan Segers, partijleider, Laurens van Wijmenga, medewerker van het Wetenschappelijk Instituut en Rikko Voorberg, pionier in Amsterdam, met elkaar in dialoog gingen. Wat is het eigene van christelijke politiek? En heb je hier christelijke partijen voor nodig? Wijmenga's stelling was dat de ChristenUnie moet oppassen het eigene niet te verliezen. De ChristenUnie moet voorkomen op te gaan in een dominant seculier klimaat. Rikko Voorberg pleitte juist tegen partijvorming op basis van geloof. Het bedrijven van christelijke politiek is volgens hem veel te pretentius. Zowel Wijmenga als Voorberg, die onlangs lid is geworden van de ChristenUnie, beriepen zich in hun betoog op Abraham Kuyper, oprichter van de Anti-Revolutionaire Partij (ARP) en daarmee vader van de Nederlandse partijdemocratie. Dat is op zijn minst opmerkelijk, want beide pleidooien verschillen diametraal van elkaar. In dit korte essay houd ik een betoog voor partijvorming op basis van ons geloof. Ik word daarbij geïnspireerd door het denken van Abraham Kuyper: Nederlands theoloog, publicist en politicus.

Antithese & gemeene gratie

Er zijn twee begrippen in Kuyper's denken over politiek waar we in dit essay kort bij stil zullen staan. Dat zijn de antithese en de gemeene gratie. Met de antithese bedoeld Kuyper dat er een diep, haast onoverbrugbaar, verschil tussen de gelovige en de ongelovige is (Harinck, 2005). Dit verschil, wat Kuyper terug ziet in de Bijbel, uit zich in vrijwel alle levensdomeinen en daarmee ook in de politiek. Op basis daarvan heeft Kuyper een voorkeur voor christelijke organisaties, die tot eer van God dienen en komt hij op christelijke partijvorming uit.

Christelijke politieke partijen, zeg ik zelf, bieden christenen daarnaast de mogelijkheid vanuit hun diepste motieven politiek te bedrijven en kunnen een belangrijke rol spelen in het beschermen van fundamentele zaken zoals vrijheid van godsdienst en het bijzonder onderwijs. Tegelijk speelt het minder bekende begrip gemeene gratie (of algemene genade) een belangrijke rol in Kuypers denken. Hij schreef er in 1905 een dik boek over, nota bene tijdens zijn termijn als minister president. De gemeene gratie zet Kuyper tegenover de particuliere genade. De particuliere genade is de genade die God toont in het vergeven van zonden. De gemeene gratie drukt uit dat de wereld ondanks de zondeval nog steeds in Gods hand is (van der Kooi, 2005). Ook in de wereld (bij ongelovigen) is er nog iets van het mooie en goede te vinden. Deze leer van de gemeene gratie biedt een theologische basis voor samenwerking met niet- of andersgelovigen. Als er immers ook onder andersdenkenden mensen zijn die goede en waardevolle dingen voortbrengen, waarom zou het dan niet politiek (religieus is een ander verhaal) mogelijk zijn met hen samen te werken? Waar de antithese dus een scherp onderscheid maakt tussen gelovigen en ongelovigen wijst de gemeene gratie juist op datgene waar alle mensen in delen. Wat mij betreft hebben beide begrippen na meer dan 100 jaar nog steeds niet aan relevantie verloren. Zowel de antithese, wat ik hier verbindt met het begrip eigenheid, als gemeene gratie, wat in de politiek mogelijkheden biedt tot samenwerking, zijn voor christelijke politiek in een seculiere context van belang. Het is zowel

van belang goed te weten waar je zelf staat als van belang je idealen in samenwerking met anderen concreet te kunnen maken.

Mensenhandel

Laten we nu kijken naar de toepassing van deze begrippen in de praktijk. Als ChristenUnie zijn we de afgelopen jaren bezig geweest mensenhandel tegen te gaan. We doen dit, omdat we geloven dat de mens geschapen is het in beeld van God (Imago Dei) en daarmee een intrinsieke waardigheid bezit. Prostitutie en mensenhandel gaan tegen deze intrinsieke waardigheid van de mens in dat we ons geroepen voelen politiek in actie te komen. Hoewel velen in de politiek ons christelijk mensbeeld en onze visie op prostitutie niet delen, lukt het ons samen op te trekken tegen mensenhandel en zo een positief verschil te maken. Wie een sterke identiteit en visie heeft, hoeft niet bang te zijn om door samenwerking zijn eigenheid te verliezen, maar krijgt steeds beter zicht op zijn eigen identiteit en visie.

Mattheüs 5

Als christenen zijn wij geroepen het zout der wereld te zijn (Mattheüs 5: 13). Als christenen mogen we ook steeds meer het zout der wereld worden. We hebben immers een heilzame Boodschap, een blijde Boodschap en deze blijde Boodschap heeft politieke relevantie. Deze Boodschap verandert ons denken over mensen, de wereld en de toekomst van beiden. Tegelijk moeten we waakzaam zijn dat het zout zijn smaak niet verliest, want als zout zijn smaak verliest verliest het haar nut.

Eigenheid & samenwerking

Belangrijk om dit te voorkomen is dat christen-politici zich laten bepalen bij de eigen bronnen. Daarvoor is het belangrijk vertrouwd te zijn met Gods Woord en de rijke christelijke-politiek traditie. Het denken wat we hierin tegenkomen is een grote schat waar we uit kunnen putten. Pas als je je bewust bent van je eigen positie en weet waar je zelf staat kan je goed met anderen samenwerken. Dat is in deze post-christelijke tijd van groot belang, want partijen op christelijke grondslag zijn in Nederland een kleine minderheid geworden. Tegelijk zijn er genoeg kansen, want door wijs te kiezen in onderwerpen (mensenhandel, duurzaamheid, eerlijke handel) kan de ChristenUnie enerzijds laten zien wat haar ten diepste drijft (Gods Boodschap voor deze wereld) en is de partij in staat met anderen samen te werken. Wie is er niet tegen mensenhandel of eerlijke handel? Ook al zou je als christen graag meer willen bereiken, in het huidige klimaat is het vaak al heel mooi om kleine stappen te kunnen zetten naar een meer rechtvaardige samenleving.

Tot slot

Enerzijds zouden christen-politici van harte bereid moeten zijn samen te werken met andersdenkenden. Tegelijk moeten we ons niet beperken door wat anderen vinden. In het proces van politieke besluitvorming betekent dit tijdens het debat de eigen visie naar voren brengen, maar vervolgens ook naar verbinding en draagvlak zoeken. Dat is het evenwicht dat we moeten houden. We hebben een heilzame Boodschap voor deze wereld en we proberen deze in onze politiek door te laten werken en samen met anderen gestalte te geven. Tegelijk

behouden we onze eigenheid. We zijn, om het met Stefan Paas (2005) te zeggen, zowel priesters (we brengen God bij de mensen en de mensen bij God) als vreemdelingen (we zijn we in de wereld, maar niet van de wereld). En zolang we de balans tussen die twee weten te houden kunnen we God en mens op een positieve en constructieve manier in de politiek dienen.

Floris Wagenaar (1995) is General Secretary ECPYouth en student Strategisch Human Resource Management aan Universiteit Utrecht. Hiervoor studeerde hij politicologie in Leiden.

Bibliografie

Paas, S. (2015). *Vreemdelingen en priesters. Christelijke missie in een postchristelijke omgeving*. Boekencentrum: Zoetermeer.

Harinck, G. (Red.). (2005). *Christelijke Encyclopedie*. Kampen/Utrecht: Kok.

van der Kooi, C. (2005). Gemene Gratie. In: Harinck, G. (Red.). *Christelijke Encyclopedie*. Kampen/Utrecht: Kok.

De vrouw in de christelijk-sociale traditie

Merith Reinders

Samenvatting

In het verkiezingsprogramma van de ChristenUnie uit 2017 werd opvallend vaak de nadruk gelegd op de gelijkwaardigheid van mensen in Nederland. Deze gelijkwaardigheid wordt in het verkiezingsprogramma omschreven als een belangrijke christelijke waarde die al eeuwenlang een centrale plek heeft in de Nederlandse samenleving. In dit essay wordt dat statement in twijfel getrokken. Door te onderzoeken wat belangrijke denkers uit de christelijk-sociale traditie dachten over de plek en taak van vrouwen in de samenleving, wordt duidelijk dat spreken van eeuwenlange gelijkwaardigheid historisch gezien onjuist is. Verder wordt uitgelegd waarom deze discrepantie tussen actualiteit en traditie problematisch is. Tenslotte wordt er een aanzet gedaan om de christelijk-sociale traditie te verrijken met alternatieve geluiden die ons een stap dichterbij die belangrijke gelijkwaardigheid kunnen brengen.

Introductie

De politieke idealen van de ChristenUnie zijn geworteld in de christelijk-sociale traditie. Deze traditie heeft geleid tot een programma dat zich niet laat vastzetten op het traditionele politieke spectrum. Anders gezegd: de ChristenUnie staat “niet links, niet rechts, maar middenin de samenleving.”¹ Vanuit die traditie wil de ChristenUnie een partij zijn van christenen, voor iedereen.² Waarden als naastenliefde en solidariteit en het uitgangspunt dat de mens een relationeel wezen is voeren de boventoon.³

In het verkiezingsprogramma van 2017 wordt daarnaast ook opvallend vaak benadrukt dat gelijkwaardigheid van mensen – een in essentie christelijke waarde die eeuwenlang centraal heeft gestaan in Nederland – beschermd dient te worden.⁴ Een kleine duik in de recente geschiedenis laat echter zien dat mannen en vrouwen in Nederland pas sinds 1974 gelijk zijn voor de wet.⁵ Verder viereen we dit jaar dat het algemeen kiesrecht voor vrouwen honderd jaar geleden werd ingevoerd. Er schuurt dus iets aan dat door de ChristenUnie gepresenteerde idee van eeuwenlange gelijkwaardigheid. Komt dat echt voort uit de christelijk-sociale traditie?

In dit essay wordt onderzocht wat voormannen van die traditie, namelijk Augustinus, Luther, Calvijn, Althusius en Abraham Kuyper dachten over de positie van de vrouw.⁶ Daarnaast worden enkele alternatieve geluiden onderzocht, om tenslotte vast te stellen dat de christelijk-sociale traditie beperkingen heeft.

Augustinus van Hippo (354-430)

Er zijn verschillende startpunten van het christelijk-sociaal denken aan te wijzen. Een van de eerste, bekende denkers die vandaag de dag nog vaak wordt aangehaald is de Noord-Afrikaanse kerkvader Augustinus. Hij leefde in de chaotische context van het uiteenvallen van het Romeinse Rijk.⁷ In zijn bekende werk *De civitate Dei* (Over de stad Gods) formuleerde hij onder andere de tweerijkenleer. Daarmee legde hij de basis voor het nog steeds levende idee dat het Godsrijk niet door mensenhanden op aarde gerealiseerd kan worden.⁸

¹ Gert-Jan Segers & Carola Schouten, ‘De ChristenUnie als christelijk-sociale partij’ (versie 22 november 2018), <https://wi.christenunie.nl/dw2010-4/de-christenunie-als-christelijk-sociale-partij> (april 2010).

² ChristenUnie, ‘5 redenen om ChristenUnie te stemmen’, (versie 22 november 2018), <https://www.christenunie.nl/blog/2017/03/15/5-redenen-om-ChristenUnie-te-stemmen> (15 maart 2017).

³ Govert Buijs, ‘Christelijk-sociaal – een archeologie, een her-innering’, in: Marcel Becker (red.) *Christelijk-Sociaal Denken: Traditie, Actualiteit, Kritiek* (Eindhoven 2009), 68-101, aldaar: 87.

⁴ ChristenUnie, ‘Verkiezingsprogramma 2017-2021: Hoopvol Realistisch’ (26 november 2016), 4, 7, 11, 20, 31.

⁵ Opzij, ‘Hoe zit het met gelijkheid in Nederland?’ (versie 22 november 2018), <https://www.opzij.nl/2017/11/03/hoe-zit-gelijkheid-nederland/> (3 november 2017).

⁶ De christelijk-sociale traditie heeft niet alleen invloed gehad op de maatschappelijke positie van de vrouw, maar ook op de posities van mensen van kleur, LHBTI+’ers en joden. Door mijn eigen context en omwille van de beperkte ruimte, heb ik ervoor gekozen om in dit essay de vrouw als casus te nemen. Ik ben me er van bewust dat ik hiermee slechts een deel van het volledige plaatje laat zien.

⁷ Meer lezen over deze periode en haar betekenis voor vandaag? Zie: Beatrice de Graaf, *Heilige Strijd: Het verlangen naar veiligheid en het einde van het kwaad* (Utrecht 2017).

⁸ Govert Buijs, ‘Christelijk-sociaal – een archeologie, een her-innering’, in: Marcel Becker (red.) *Christelijk-Sociaal Denken: Traditie, Actualiteit, Kritiek* (Eindhoven 2009), 68-101, aldaar: 72.

Daarnaast legde Augustinus in zijn andere bekende werk *Confessiones* de basis voor het idee dat alle vrouwen de vijand zijn van de man. Augustinus zag ze allemaal, inclusief zijn eigen moeder, als kwaadaardige verleidsters. Hij vroeg zich af waarom God überhaupt vrouwen geschapen had en schreef dat het beter zou zijn geweest voor Adam als er in plaats van een vrouw een andere man naast hem in het paradijs was gezet. Voor de vrouw was er volgens Augustinus' leer geen plek in Gods plan, maar was zij alleen geschapen om zoveel mogelijk kinderen – dus christenen – te krijgen.⁹

Luther (1483-1546), Calvijn (1509-1564) & Althusius (1563-1638)

De invloed van Augustinus strekte zich uit tot ver in de vroegmoderne tijd, toen de hervormers Luther en Calvijn optraden tegen de hiërarchie van de katholieke kerk. Ideeën van vrijheid (van geweten), persoonlijke verantwoordelijkheid van gelovigen en een recht van verzet tegen onrechtvaardige heersers kenmerken hun erfenis.¹⁰ Met dank aan hun inzet kent Nederland al sinds 1579 een zekere mate van godsdienstvrijheid, een vrijheid die vandaag de dag nog steeds enorm wordt gekoesterd door de ChristenUnie.

De vrijheid van de vrouw was in de optiek van de hervormers wel wat beperkter. In lijn van Augustinus was Luther van opvatting dat de vrouw alleen bestond om, koste wat het kost, kinderen voort te brengen: “Als ze vermoeid raken of sterven, dan doet dat er niet toe. Laat ze sterven bij het baren – daar zijn ze voor.”¹¹ Luther was er van overtuigd dat vanaf de schepping van de mens de vrouw ondergeschikt was aan de man. Daarom had de slang haar als eerste verleid, omdat zij de zwakkere was.¹² De Wittenberger lutheranen vroegen zich af of vrouwen überhaupt wel menselijke wezens waren.¹³

Calvijn hield er een iets minder negatief beeld van de vrouw op na. Niet dat hij haar als autonoom wezen zag, maar in tegenstelling tot Augustinus en Luther was hij van opvatting dat de vrouw niet uitsluitend bestond voor de voortplanting. Zij bestond tevens als de metgezel die de man nodig had.¹⁴ Daarmee legde Calvijn de basis voor het dogma van het huwelijk. Waar het huwelijk voor Luther een zuiver seculier contract was en de gevangenschap van de vrouw hierin een straf van God,¹⁵ daar concludeerde Calvijn dat het huwelijk door God ingesteld was om de man compleet te maken met de vrouw.¹⁶

Een derde, vroegmoderne denker die tot de christelijk-sociale traditie gerekend wordt is de Duitse calvinist Johannes Althusius. Zijn invloed op de traditie ligt met name in zijn visie op het besturen van een samenleving, die hij primair zag als een “ruimte waarin mensen hun

⁹ Karen Armstrong, *The Gospel According to Woman: Christianity's Creation of the Sex War in the West* (1986). Vert. Jorien Hakvoort, *Het Evangelie volgens de Vrouw* (Amsterdam 1997), 76-77.

¹⁰ G.J. Spijker (red.), *Vrijheid: een christelijk-sociaal pleidooi* (Amsterdam 2010), 15 & 52. (voor PDF, zie: <https://wi.christenunie.nl/download>)

¹¹ Karen Armstrong, *The Gospel According to Woman: Christianity's Creation of the Sex War in the West* (1986). Vert. Jorien Hakvoort, *Het Evangelie volgens de Vrouw* (Amsterdam 1997), 77.

¹² Susan C. Karant-Nunn & Merry E. Wiesner-Hanks, *Luther on Women: A Sourcebook* (Cambridge 2003), 15.

¹³ Armstrong, *The Gospel According to Woman*, 77.

¹⁴ Idem, 296.

¹⁵ Idem, 294 & 303.

¹⁶ Idem, 296.

solidariteit gezamenlijke vormgeven en de daarbij passende instituties ontwikkelen.”¹⁷ Daarnaast was hij van opvatting dat macht en dominantie en zwakte en onderdanigheid aangeboren zijn. Althusius predikte geen gelijkheid, maar een aangeboren ongelijkheid. Een hiërarchie van sterke mannen, zwakkere mannen en helemaal onderaan de vrouw, die slechts had te gehoorzamen en het besturen aan de man diende over te laten.¹⁸

Abraham Kuyper (1837-1927)

De volgende naam die niet mag ontbreken in de christelijk-sociale traditie is die van staatsman, theoloog en uitvinder van *soevereiniteit in eigen kring*. In de leer van Abraham Kuyper bereikte het calvinistische dogma van het huwelijk als lotsbestemming van de vrouw een absoluut hoogtepunt. Kuyper werd als voorman van de Antirevolutionaire Partij (ARP) geconfronteerd met de eerste feministische golf en de groeiende vraag van vrouwen om algemeen kiesrecht.¹⁹ Zijn antwoord formuleerde Kuyper in 1914 in *De eerepositie der vrouw*, een werk dat grote invloed heeft gehad binnen de Gereformeerde Kerken²⁰ en daaruit voortvloeiend dus ook op de partijen waaruit de ChristenUnie is ontstaan.

Volgens Kuyper lag de door God bepaalde levenstaak van de vrouw in het private domein (huwelijk en gezin) en “dat wie den man bij de wieg en de vrouw op de kathedraal plaats doet nemen, het leven *onnatuurlijk* maakt.”²¹ In Kuyper's soevereine, maatschappelijke kringen was er maar één plek voor de vrouw en dat was in de kring van het gezin. Kuyper heeft zich dan ook tot het allerlaatste moment verzet tegen de invoering van het algemeen vrouwenkiesrecht, omdat dat zou betekenen dat de vrouw deel zou gaan nemen aan het publieke leven.

Sekse als scheppingsordening versus sekse als gave

Naarmate we dichter bij het heden komen wordt het lastiger om te bepalen welke personen of factoren van invloed zijn geweest op het christelijk-sociaal denken. Wel heeft de tweede feministische golf (jaren '60, '70 en '80 van de vorige eeuw) in christelijke kringen tot theologische bezinning op de positie van de vrouw geleid.²² Deze bezinning was ruwweg te verdelen in twee kampen met aan de ene kant *sekse als scheppingsordening*, oftewel: de man heerst, de vrouw dient. Deze stellingname was in lijn met en week nauwelijks af van Kuyper en zijn voorgangers.

Aan de andere kant was er de stellingname van *sekse als gave* met als hoofdlijn dat mannen

¹⁷ Govert Buijs, ‘Christelijk-sociaal – een archeologie, een her-innering’, in: Marcel Becker (red.) *Christelijk-Sociaal Denken: Traditie, Actualiteit, Kritiek* (Eindhoven 2009), 68-101, aldaar: 78-79.

¹⁸ Johannes Althusius, ‘The General Elements of Politics’ (1614), in: Frederick S. Carney (ed.), *Politica* (1964/1995), 17-26, aldaar: 26.

¹⁹ Meer lezen over de strijd om het algemeen kiesrecht en de rol van christelijke politiek? Zie: Sophie van Bijsterveld & Hillie van de Streek (red.), *Wat Komen Jullie Hier Doen? Vrouwenkiesrecht tussen Geloof, Politiek en Samenleving – 1883-2018* (Nijmegen 2018).

²⁰ Maarten Verkerk, Nienke Vegter-Verkerk & Hillie van der Streek, ‘Herman Bavinck en het ‘vrouwenvraagstuk’: Religie als motivatie en inspiratie’, *Tijdschrift voor Genderstudies* (2012) 1, 20-31, aldaar: 22.

²¹ Abraham Kuyper, *De eerepositie der vrouw* (Kampen 1914), 33.

²² Maarten J. Verkerk, *Sekse als antwoord* (Amsterdam 1997), 61.

en vrouwen verschillende gaven hebben die ontwikkeld moeten worden tot eer van God. *Sekse als gave* bood ruimte voor vernieuwing maar zorgde tegelijkertijd ook voor een nieuw vraagstuk: welke betekenis en consequentie had sekse precies? Met andere woorden: wat was dan typisch vrouwelijk en wat typisch mannelijk?²³

In 2007 verscheen er een studie van de ChristenUnie waarin de participatie van vrouwen binnen de partij werd onderzocht. Daaruit bleek dat een ruime meerderheid van zevenhonderd respondenten vond dat vrouwen een taak en roeping hebben in de politiek. Daarnaast was ook een meerderheid het min of meer eens met het idee dat bepaalde politieke thema's beter door dan wel de ene, dan wel de andere sekse behandeld konden worden.²⁴ Hierin klinkt een voorzichtige neiging naar de theologie van *sekse als gave* door. Een theologie die ruimte biedt, maar waarbij nog steeds het risico op de loer ligt dat het geslacht van een mens bepalend zou zijn voor de roeping.

Andere geluiden

De hierboven besproken denkers en hun opvattingen representeren een belangrijk gedeelte van de christelijk-sociale traditie. Er waren echter ook andere geluiden van christelijk-politieke denkers die we niet tot de traditie rekenen, maar die daar wel degelijk verwantschap mee vertonen.

Als reactie op Augustinus' erfgoed bijvoorbeeld, schreef de Franse Christine de Pisan (1364-1430) in de vijftiende eeuw onder andere *Livre de La Cité de Dames* (Boek van de Stad der Vrouwen). In dit boek vinden deugdzame, moedige vrouwen een veilige plek in een in opdracht van God gebouwde stad. De Pisan argumenteerde dat vrouwen geschapen waren met dezelfde rationaliteit en capaciteit om morele beslissingen te maken als mannen. In tegenstelling tot Augustinus' opvatting dat vrouwen een bedreiging vormden, schreef De Pisan dat vrouwen gewaardeerd zouden moeten worden als de meest waardevolle aanvulling op het leven van de man. Verder vroeg ze zich niet alleen af in welk opzicht de vrouw de man aanvulde, maar tevens wat de man op zijn beurt zou moeten brengen in het leven van de vrouw.²⁵ Wat die wederkerigheid betreft was De Pisan in moreel opzicht de latere reformatoren ver vooruit.

Ook Kuypers ideeën bleven niet onweersproken. Partijgenoot en tevens theoloog Herman Bavinck (1854-1921) concludeerde voorzichtig in zijn boek *De Vrouw*, dat de verschillen tussen de seksen niet zo duidelijk en dogmatisch waren als Kuyper het deed voorkomen. Bavinck meende dat ondanks een verschil in positie en natuur, zowel mannen als vrouwen geroepen waren in de samenleving bij te dragen.²⁶

²³ Meer lezen over deze periode en de toen ontwikkelde theologie? Zie: Maarten J. Verkerk, *Sekse als antwoord* (Amsterdam 1997).

²⁴ ChristenUnie, *Vrouwen in de Politiek: van Stem naar Zetel* (Amersfoort 2007), 20.

²⁵ Barbara K. Altmann & Deborah L. McGrady (ed.), *Christine de Pisan: A Casebook* (New York 2003), 83-95.

²⁶ Maarten Verkerk, Nienke Vegter-Verkerk & Hillie van der Streek, 'Herman Bavinck en het 'vrouwenvraagstuk': Religie als motivatie en inspiratie', *Tijdschrift voor Genderstudies* (2012) 1, 20-31, aldaar: 25.

Nog dichterbij huis hebben we Janneke Stegeman (1980), Theoloog des Vaderlands in 2017. Haar essay *Alles Moet Anders!* is (onder andere) een pleidooi voor een diverse en veelstemmige traditie. Hoewel zij doelt op een bredere Westers theologische traditie, zijn haar ideeën makkelijk te vertalen naar het christelijk-sociale denken. Stegeman beschrijft hoe een theologie van uitsluiting eeuwenlang dominant is geweest in onze maatschappij, waarbij mannelijke denkers bepaalden hoe en door wie de samenleving werd vormgegeven. Als alternatief bespreekt zij een theologie van bevrijding, waarbij actief zoeken en luisteren naar de stemmen van mensen die in de marge zijn geduwd centraal staat.²⁷ Want: “Als de traditie niet voorschrijft hoe het moet, heb je een richtpunt nodig buiten de traditie.”²⁸

Terug naar het begin

We keren terug naar de openingsvraag. Liggen de wortels van de gelijkwaardigheid van mensen in Nederland – een waarde waar de ChristenUnie in het verkiezingsprogramma van 2017 zo op hamerde – in de christelijk-sociale traditie? In de meest positieve uitleg van de betekenis van de besproken christelijk-sociale denkers hebben zij de gelijkwaardigheid niet bevorderd. In de meest negatieve uitleg hebben zij de eeuwenlange ongelijkwaardigheid van mannen en vrouwen veroorzaakt en in stand gehouden, met al het geweld en kwaad tegen vrouwen dat daaruit voort is gekomen.

In beide gevallen heeft de ChristenUnie een probleem. Het betekent namelijk dat de partij gelijkwaardigheid van harte wil onderschrijven, maar dat haar gekozen traditie hierin beperkend werkt. Het betekent dat ze zich voor een antwoord op huidige, maatschappelijke vraagstukken met betrekking tot sekse, gender en discriminatie niet kan wenden tot de traditionele denkers. Het betekent ook dat er altijd mensen zullen zijn die deze discrepantie tussen traditie en actualiteit zullen herkennen en gebruiken om de partij te ondermijnen. De ChristenUnie moet dus op zoek naar een geloofwaardig verhaal dat wat zij al wel voelt – namelijk dat mensen gelijkwaardig zijn – een echte basis geeft.

Gelukkig hebben we ook gezien dat er alternatieven bestaan. De vraag is of de ChristenUnie de gelijkwaardigheid van mensen in Nederland belangrijk genoeg vindt om de veiligheid en vertrouwdheid van het christelijk-sociaal denken los te laten en te onderzoeken hoe het anders kan.

Merith Reinders (1993) is aan het afstuderen in de master Holocaust and Genocide Studies aan de Universiteit van Amsterdam. Haar afstudeeronderzoek gaat over het ouderschap van een hooggeplaatste Nazi functionaris. Hiervoor heeft ze de bachelor Geschiedenis behaald aan de Universiteit Utrecht. Daarnaast werkt ze bij de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag.

²⁷ Janneke Stegeman, *Alles Moet Anders! Bevrijdingstheologie voor Witte Nederlanders* (Utrecht 2017), 31, 32.

²⁸ Stegeman, *Alles Moet Anders!*, 33.

Bibliografie

Althusius, Johannes. 'The General Elements of Politics' (1614), in: Frederick S. Carney (ed.), *Politica* (1964/1995), 17-26.

Altmann, Barbara K. & Deborah L. McGrady (ed.), *Christine de Pizan: A Casebook* (New York 2003).

Armstrong, Karen, *The Gospel According to Woman: Christianity's Creation of the Sex War in the West* (1986). Vertaling Jorien Hakvoort, *Het Evangelie volgens de Vrouw* (Amsterdam 1997).

Bijsterveld, Sophie van & Hillie van de Streek (red.), *Wat Komen Jullie Hier Doen? Vrouwenkiesrecht tussen Geloof, Politiek en Samenleving – 1883-2018* (Nijmegen 2018).

Buijs, Govert, 'Christelijk-sociaal – een archeologie, een her-innering', in: Marcel Becker (red.) *Christelijk-Sociaal Denken: Traditie, Actualiteit, Kritiek* (Eindhoven 2009), 68-101.

ChristenUnie, '5 redenen om ChristenUnie te stemmen', (versie 22 november 2018), <https://www.christenunie.nl/blog/2017/03/15/5-redenen-om-ChristenUnie-te-stemmen> (15 maart 2017).

ChristenUnie, 'Verkiezingsprogramma 2017-2021: Hoopvol Realistisch' (26 november 2016).

ChristenUnie, *Vrouwen in de Politiek: van Stem naar Zetel* (Amersfoort 2007).

Graaf, Beatrice de, *Heilige Strijd: Het verlangen naar veiligheid en het einde van het kwaad* (Utrecht 2017).

Karant-Nunn, Susan C. & Merry E. Wiesner-Hanks, *Luther on Women: A Sourcebook* (Cambridge 2003)

Kuyper, Abraham, *De eerepositie der vrouw* (Kampen 1914).

Opzij, 'Hoe zit het met gelijkheid in Nederland?' (versie 22 november 2018), <https://www.opzij.nl/2017/11/03/hoe-zit-gelijkheid-nederland/> (3 november 2017).

Segers, Gert-Jan & Carola Schouten, 'De ChristenUnie als christelijk-sociale partij' (versie 22 november 2018), <https://wi.christenunie.nl/dw2010-4/de-christenunie-als-christelijk-sociale-partij> (april 2010).

Spijker, G.J. (red.), *Vrijheid: een christelijk-sociaal pleidooi* (Amsterdam 2010).

Verkerk, Maarten J., *Sekse als antwoord* (Amsterdam 1997).

Verkerk, Maarten, Nienke Vegter-Verkerk & Hillie van der Streek, 'Herman Bavinck en het 'vrouwenvraagstuk': Religie als motivatie en inspiratie', *Tijdschrift voor Genderstudies* (2012) 1, 20-31.

Een goede, of een joods-christelijke samenleving?

Gijsbert Steenbeek

Samenvatting

Sinds 1994 is het door verschillende politici gebruikelijker geworden om Nederland te beschrijven als een *joods-christelijk* land. Dit gebeurt niet zonder controverse. De term joods-christelijk wordt vaak gebruikt als een *cultural marker* om een oppositie te creëren tegenover de islam. De ChristenUnie staat in een lange traditie om politiek te bedrijven vanuit het christelijk geloof. Christelijk, maar ook joods, is een zaak van geloof in God en vanuit dat geloof te zoeken naar wat een goede samenleving is. Joods en christelijk zijn meer dan cultural markers en de Nederlandse maatschappij is zeer divers, zonder de belangrijke invloeden te negeren die joodse en christelijke tradities hebben gehad. De ChristenUnie moet het christelijk geloof, of het joods geloof, niet laten lenen voor een politiek waar God geen deel uit maakt en waar mensen, zoals moslims, worden gemarginaliseerd. De partij moet haar inspiratie in haar traditie blijven zoeken om een goede samenleving in te richten.

Joods-christelijke samenleving

Hoe kunnen we de identiteit van Nederland beschrijven? Een moeilijke vraag. Want over welk Nederland hebben we het dan precies? Wie mogen erbij horen? Hoe flexibel moet die identiteit zijn? En wat als onze bevolking van samenstelling veranderd? Zo is tijdens de Tweede Wereldoorlog een groot deel van de Nederlandse Joden en Roma gruwelijk vermoord en zijn na de oorlog veel Joden naar Israël verhuisd. Tegelijkertijd kwamen andere mensen naar Nederland toe: postkoloniale migranten uit Indonesië en Suriname, arbeidsmigranten uit Marokko en Turkije en anderen, die om verschillende redenen, zich in Nederland vestigden, zoals Duitsers, Polen en Syriërs. Deze veranderende bevolking bracht ook een zoektocht op gang naar de culturele identiteit van Nederland. Het was uiteindelijk de VVD-leider Frits Bolkestein die in 1994 Nederland beschreef als een *joods-christelijke* land.²⁹ Bolkestein was daarmee de eerste Nederlandse politicus die dat deed, als tegenhanger van het idee dat Nederland een multiculturele samenleving zou zijn. Uiteindelijk is het spreken over een joods-christelijke traditie als kenmerk voor de Nederlandse, en Europese, samenleving ook binnen de ChristenUnie in gebruik geraakt.³⁰

Tegelijkertijd is er ook kritiek geweest op het gebruik van de term joods-christelijk, om Nederland mee te beschrijven. Onder andere vanuit joodse en christelijke kringen.³¹ Binnen de ChristenUnie is er ook kritiek geweest op andere groepen die deze term gebruikte, bijvoorbeeld op de PVV.³² Spreken over de joods-christelijkheid van Nederland is dus niet geheel zonder controverse, dus er moet goed over nagedacht worden. Als mij wordt gevraagd of het bij de ChristenUnie past, zou ik het vanuit haar christelijk-sociaal denken afraden.

Christelijk-sociaal denken

De ChristenUnie zoekt de goede samenleving.³³ In deze zoektocht baseert de partij zich nadrukkelijk op haar christelijke grondslag en probeert die politiek te vertalen naar de Nederlandse democratie. De ChristenUnie kan daardoor een geloofspartij genoemd worden en dan geloof wordt regelmatig verwoord in publicaties en speeches. Het christendom is voor deze partij niet alleen een historische fenomeen, of een sociale beweging, maar gestoeld in een ervaren geloof in God. Tijdens partijbijeenkomsten wordt ook geregeld gebeden en worden christelijke liederen gezongen. Het is, in die zin, niet vreemd dat mensen binnen de ChristenUnie het aantrekkelijk vinden om de Nederlandse maatschappij als (joods-)christelijk

²⁹ Wallet, B. (Herfst 2012). Zin en onzin van de 'joods-christelijke traditie'. *Christen Democratische Verkenningen*, 105. Geraadpleegd van https://pure.uva.nl/ws/files/1778286/127470_Joods_chr_traditie.pdf.

³⁰ Schneider, W. (20 juni 2003). Europese Grondwet en christelijke wortels. Geraadpleegd van <https://wi.christenunie.nl/k/n32076/news/view/42226/170241/europese-grondwet-en-christelijke-wortels.html>.

³¹ Verheij, A. (12 januari 2018). Zullen we het vanaf nu nooit meer over 'joods-christelijk' hebben?! Geraadpleegd van <https://lazarus.nl/2018/01/in-2017-spatte-de-joods-christelijke-illusie-uit-elkaar/>.

³² Douwes D. (14 mei 2009). 'Joods-christelijke waarden te pas en te onpas gebruikt'. *de Volkskrant*, Achtergrond. Geraadpleegd van <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/-joods-christelijke-waarden-te-pas-en-te-onpas-gebruikt~b4a321a3/>, en Tadema, K. (1 september 2009). Geert Wilders en de Joods-christelijke traditie. Geraadpleegd van <https://www.christenunie.nl/k/n27543/news/view/363296/432462/geert-wilders-en-de-joods-christelijke-traditie.html>.

³³ ChristenUnie. (2018). Vrede zoeken, Recht doen: Beginselverklaring van de ChristenUnie, 2. Geraadpleegd van https://www.christenunie.nl/l/library/download/Job0WdWqWCgz40JFny5cZmHq_a_oBkn0m/beginselverklaring+concept.pdf.

te zien. Dat het christendom van zeer grote invloed is geweest, zowel positief als negatief, op de maatschappij draagt daar ook zeker aan bij. Het lijkt een kans om een samenleving, waarin de mensen zich minder vaak christen noemen, te herinneren aan de bronnen van de cultuur en daarmee een zekere basis van relevantie te behouden. Bovendien lijkt het daarnaast vriendelijk om ook het jodendom daarin te betrekken. Er wonen al sinds de Middeleeuwen joden in Nederland, maar zij hebben al die tijd enorm geleden onder antisemitisme. Door Nederland nu joods-christelijk te noemen, lukt het misschien om een samenleving te ontwikkelen waarin joden daadwerkelijk veilig zijn. Bovendien hebben beide religies gedeelde geloofsbronnen: de Hebreeuwse Bijbel.

Toch is het niet zo dat de relevantie en veiligheid van respectievelijk het christendom en het jodendom gewaarborgd wordt als Nederland als joods-christelijk gezien zal worden. In tegenstelling: de term wordt eerder als *cultural marker* gebruikt, dan als duiding van geloofssystemen met aanhangers. Het is daarmee een uitholling van twee complexe en diverse godsdiensten. God krijgt geen ruimte en normen worden tot vaagheid toe geabstraheerd, zoals dat bij de PVV gebeurt.³⁴

De ChristenUnie zoekt naar de goede samenleving, juist vanuit het geloof in een goede God. Zoals eerder gezegd is er binnen de partij kritiek op het gebruik van de term joods-christelijk-zonder-God. Het is alleen twijfelachtig of joods-christelijk ooit gebruikt is geweest met God, het heeft altijd een maatschappelijk doel gediend. Rond de Tweede Wereldoorlog ontstond de term in de Verenigde Staten van Amerika om joden een plek in de maatschappij te geven. De groei in het gebruik in Nederland ging juist gepaard met Samuel Huntingtons boek *The Clash of Civilisations*, 9/11, het politieke optreden van Pim Fortuyn en de moord op hem. Het heeft in Europa, en ook in Nederland, daarmee een sterk islamofobe ondertoon gehad.³⁵ Ik denk niet dat de ChristenUnie de term van deze puur maatschappelijke ontwikkeling kan zuiveren en er een gelovige betekenis aan kan geven. Dit betekent niet dat de achterliggende ideeën niet nobel zijn: de christelijke invloeden in Nederland laten zien en joodse mensen een veilig leven laten hebben. Dit middel is alleen niet toereikend.

Daar tegenover staat dat er in Nederland lange christelijke en joodse tradities staan. Ze zijn niet de enige stromingen die dit landen hebben gevormd, maar ze hebben zeker een duidelijke stempel achtergelaten. Ook voor veel politieke denkers hebben het jodendom of christendom inspiratie gegeven om na te denken over een goede Nederlandse samenleving en de rechten van ieder mens. Deze groep denkers is een diverse groep, van Abraham Kuyper tot Lody van de Kamp, van Baruch Spinoza tot Godian Ejiogu.

Dit zoeken naar de goede samenleving zou, voor de ChristenUnie, kunnen komen uit christelijk-politiek denken over de toekomst van Nederland, hoe God en zijn koninkrijk nodig zijn voor Nederland. In joods denken, maar ook in het denken vanuit andere religies, zitten

³⁴ Kleinjan, G-J. (9 maart 2017). Christenen en joden horen er in de 'joods-christelijke cultuur' van de PVV niet bij. *Trouw*. Geraadpleegd van <https://www.trouw.nl/home/christenen-en-joden-horen-er-in-de-joods-christelijke-cultuur-van-de-pvv-niet-bij~afd943b4/>.

³⁵ Wallet. Zin en onzin van de 'joods-christelijke traditie', 100-105. Geraadpleegd van https://pure.uva.nl/ws/files/1778286/127470_Joods_chr_traditie.pdf.

net zo goed waardevolle bijdragen zijn voor een goede samenleving in Nederland. Dit zou, mijns inziens, eerder de relevantie van het jodendom, christendom, maar ook andere religies, en God kunnen laten zien in Nederland. Wijzen op een christelijke traditie is namelijk ook wijzen op de fouten die christenen, soms in naam van hun geloof, hebben gemaakt in Nederland. Een van deze negatieve invloeden is namelijk het antisemitisme dat zoveel joodse levens verwoest heeft.

Complexe samenleving

In dit christelijk antisemitisme komt de complexiteit van de Nederlandse samenleving en geschiedenis duidelijk naar voren. Door joods en christelijk aan elkaar te koppelen, wordt een ingewikkelde en pijnlijke geschiedenis van hoe aanhangers van die religies tot elkaar verhouden verborgen. Joden hebben altijd een bijdrage geleverd aan de Nederlandse maatschappij. Maar naast joden en christenen is Nederland gebouwd op meer schouders van mensen met allerlei geloven of juist zonder geloof. Dit land is complexer dan alleen joods-christelijk en ook dat moet erkent kunnen worden. Hier zijn pogingen toe gedaan door verschillende partijen, maar levert beschrijvingen op die te complex worden voor one-liners en makkelijke boodschappen. Daardoor zijn ze nooit echt gemeengoed geworden. Geert Wilders heeft geregeld gesproken over een joods-christelijk-humanistische samenleving en een manifest van de SGP vermeldde dat de Westerse cultuur de wortels heeft in Jeruzalem, Athene en Rome (maar niet in Mekka of Medina).³⁶³⁷

Nederland, misschien Europa als geheel, is zeker een product van seculier-humanistisch en Grieks-Romeins denken naast het joodse en christelijke gedachtegoed. Maar elke van die filosofieën zit vol van interne onderscheid, nuances en ideeën die elkaar uitsluiten. Het zou niet doenbaar zijn om van elke aspect van de Nederlandse cultuur duidelijk te krijgen waar het vandaan zou komen. Maar door die grote diversiteit is het ook makkelijk om andere invloeden te ontkennen, of vergeten. Door haar koloniale geschiedenis is Nederland al lang geleden in aanraking gekomen met moslims, hindoes, boeddhisten en animisten. Tot op de dag van vandaag zijn leden van die groepen ook Nederlander. Daarnaast zijn er ook nog de oudere Germaanse invloeden, die vooral in de verschillende feestdagen duidelijk worden, ook nog te herkennen in de Nederlandse cultuur. Als Nederland religieus gedefinieerd moet worden, komt er of een waslijst aan denkbeelden, of een dominante hervormd-christendom met een groot aantal minderheden. Spreken over een joods-christelijk Nederland is in het beste geval willekeur, in het slechts geval politieke identiteitsvorming met uitsluiting tot doel. Het is echter geen beschrijving van Nederland en haar geschiedenis.

Bij de PVV en de SGP is al duidelijk geworden dat die identiteitsvorming een afbakening tegen de islam is. Ondanks de grote invloed die vele moslims al enkele eeuwen hebben gehad in Nederland, met name vanuit Nederlands-Indië. Van middeleeuwse filosofen als Ibn Rusd, die een belangrijke grondlegger was van het seculier denken in West-Europa, tot de vele

³⁶ Partij voor de Vrijheid. (2006). AO Grondwet. Geraadpleegd op <https://pvv.nl/index.php/component/content/article.html?id=5516>.

³⁷ Het manifest is te vinden op: SGP. (2017). SGP presenteert islam-manifest. Geraadpleegd op <https://www.sgp.nl/actueel/manifest--islam-in-nederland/6125>. De geraadpleegde tekst bevindt zich op pagina 3 van het manifest.

moslims die vandaag in alle lagen van de bevolking dagelijks hun werk doen en zich inzetten voor de maatschappij. Nederland had er heel anders uitgezien zonder het werk van al deze mensen. Toch ervaren veel moslims dagelijks problemen door islamofobie. Dat hoeft niet te verbazen, aangezien antisemitisme en islamofobie in Europa tegelijk begonnen te ontwikkelen tijdens de middeleeuwen. Zowel joden als moslims zijn vaak als buitenstaanders gezien.³⁸

Door Nederland als joods-christelijk te beschouwen, wordt geprobeerd om antisemitisme uit de maatschappij te weren, maar draagt vaak bij aan islamofobie. Maatschappelijke uitsluiting wordt daarmee niet in haar wortel aangepakt. Het zoeken naar de goede samenleving kan niet over de ruggen van een deel van die samenleving gaan.

Conclusie

Toen de grondlegger van het protestants-christelijk politiek denken in Nederland, Guillaume Groen van Prinsterer, de Franse Revolutie en de achttiende eeuw evalueerde kwam hij tot de stelling dat die revolutie van God verwijderd was. De revolutie had, volgens sommige tijdgenoten, een christelijke basis, maar het had zich, aldus Groen van Prinsterer, van God ontdaan en stond ver van het evangelie. De planten waren verwijderd van de evangeliestroom, zei hij.³⁹

“Op de giftige akker van de goddeloosheid ontaarden deze planten in schadelijke gewassen, waarvan het dodelijk venijn zich verbergt onder schitterende kleuren en een liefelijke geur. Het zijn toverwoorden waarmee de perfectionering van wijsheid en geluk tevoorschijn zou worden geroepen. [...] De uitkomst is het tegendeel van de voorspelling geweest. Recht werd verwissel door onrecht, vrijheid door dwang, vervolging voor verdraagzaamheid, humaniteit voor onmenselijkheid en zedelijkheid voor zedenbederf.”⁴⁰

In Nederland wordt de term joods-christelijk in een bepaalde context gebruikt. Binnen deze context is die term, voor een groot deel, van God ontdaan en mist de werkelijke inhoud van het jodendom en christendom. Daarnaast is het een context waarin een deel van de Nederlandse samenleving, met name moslims, gemarginaliseerd worden en hun bijdragen gebagatelliseerd worden. De ChristenUnie vindt haar inspiratie juist bij God, de christelijke geloofsbronnen in de Bijbel en de traditie van het christendom en de christelijke politiek. Doordat deze partij hierdoor geïnspireerd is, wil ze op zoek naar de goede maatschappij. Hierin wil ze het goede in Nederland de ruimte geven om te bloeien, maar kan ze kritiek uiten op dat wat niet goed is. Maar alles gebeurt vanuit de overtuiging van een levende God die dat goede wil.

³⁸ James M. Thomas beschijft een theologische oorsprong in West-Europa van antisemitisme: “[I]t was Christianity which provided the vocabularies of difference for the Western world.” Thomas wil hiermee duidelijk maken dat antisemitisme een geschiedenis in de christelijke theologie die verder terug gaat dan negentiende-eeuwse concepten als “ras”. Hij legt uit dat zowel moslims als joden in middeleeuwse Engelse en Franse toneelstukken met zwarte lichamen werden uitgebeeld, waardoor ze dus anders waren dan witte, christelijke Europeanen. James M. Thomas. (2010). The racial formation of medieval Jews: a challenge to the field. *Ethnic and Racial Studies*, 33:10, 1739-1747, DOI: [10.1080/01419871003706766](https://doi.org/10.1080/01419871003706766).

³⁹ Groen van Prinsterer, G. (1849). Ongeloof en revolutie. Uitgave Nederlands Dagblad/ WI ChristenUnie 2009, 174-175.

⁴⁰ Groen van Prinsterer, Ongeloof en revolutie, 175-176.

Ondanks de goede intenties die achter het spreken van een joods-christelijke maatschappij kunnen liggen, moeten we Groen van Prinsterers woorden ten harte nemen: niet alles wat zich christelijk noemt is van God. Onder een christelijk masker kan veel onrecht schuil gaan. Maar het kind hoeft ook niet met het badwater weggegooid te worden. De invloeden van sommige vormen van christendom, samen met een waaier aan andere levensbeschouwingen, zijn groot en mogen erkent worden. Laat de ChristenUnie daarom vooral kijken naar de toekomst die God wil, in plaats van hoe joods en christelijk Nederland al dan niet is. In het denken over die toekomst kan de ChristenUnie mooi gebruik maken van een lange christelijke traditie die er al is. Uiteindelijk wil iedereen in Nederland, al dan niet joods of christelijk, goed kunnen samenleven.

Gijsbert Steenbeek is student aan de Vrije Universiteit Amsterdam waar hij het masterprogramma Peace, Trauma, and Religion volgt aan de faculteit Religie en Theologie. Daarnaast is hij actief geweest bij PerspectieF in het Internationaal Secretariaat.

Bibliografie

- ChristenUnie. (2018). Vrede zoeken, Recht doen: Beginselverklaring van de ChristenUnie. Geraadpleegd van https://www.christenunie.nl/1/library/download/Job0WdWqWCgz40lJFny5cZmHq_a_oBkn0m/beginselverklaring+concept.pdf.
- Douwes D. (14 mei 2009). 'Joods-christelijke waarden te pas en te onpas gebruikt'. *de Volkskrant*, Achtergrond. Geraadpleegd van <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/-joods-christelijke-waarden-te-pas-en-te-onpas-gebruikt~b4a321a3/>.
- Groen van Prinsterer, G. (1849). Ongeloof en revolutie. Uitgave Nederlands Dagblad/ WI ChristenUnie 2009.
- James M. Thomas. (2010). The racial formation of medieval Jews: a challenge to the field. *Ethnic and Racial Studies*, 33:10, 1737-1755, DOI: [10.1080/01419871003706766](https://doi.org/10.1080/01419871003706766).
- Kleinjan, G-J. (9 maart 2017). Christenen en joden horen er in de 'joods-christelijke cultuur' van de PVV niet bij. *Trouw*. Geraadpleegd van <https://www.trouw.nl/home/christenen-en-joden-horen-er-in-de-joods-christelijke-cultuur-van-de-pvv-niet-bij~afd943b4/>.
- Partij voor de Vrijheid. (2006). AO Grondwet. Geraadpleegd op <https://pvv.nl/index.php/component/content/article.html?id=5516>.
- Schneider, W. (20 juni 2003). Europese Grondwet en christelijke wortels. Geraadpleegd van <https://wi.christenunie.nl/k/n32076/news/view/42226/170241/europese-grondwet-en-christelijke-wortels.html>.
- SGP. (2017). SGP presenteert islam-manifest. Geraadpleegd op <https://www.sgp.nl/actueel/manifest--islam-in-nederland/6125>.
- Tadema, K. (1 september 2009). Geert Wilders en de Joods-christelijke traditie. Geraadpleegd van <https://www.christenunie.nl/k/n27543/news/view/363296/432462/geert-wilders-en-de-joods-christelijke-traditie.html>.
- Verheij, A. (12 januari 2018). Zullen we het vanaf nu nooit meer over 'joods-christelijk' hebben?! Geraadpleegd van <https://lazarus.nl/2018/01/in-2017-spatte-de-joods-christelijke-illusie-uit-elkaar/>.
- Wallet, B. (Herfst 2012). Zin en onzin van de 'joods-christelijke traditie'. *Christen Democratische Verkenningen*. Geraadpleegd van https://pure.uva.nl/ws/files/1778286/127470_Joods_chr_traditie.pdf.

Waar het visioen ontbreekt, verwildert het volk (Spreuken 29:18)

De ChristenUnie en de nationale identiteit

Rebekka van Munster

Samenvatting

De zoektocht naar een nationale identiteit is de zoektocht naar een algemeen belang, wat ons bindt in het publieke domein. De ChristenUnie doet mee aan het debat over een nationale identiteit als een van de spelers die toegewijd zijn aan dit publieke domein, en niet vanuit de deelidentiteit van de partij. Het eigen gedachtegoed van de partij geeft richting hoe verschillende deelidentiteiten samen het publieke domein kunnen betreden.

In mijn examenjaar kwam het rapport van de Wetenschappelijke Raad van het Regeringsbeleid (WRR) 'Identificatie met Nederland' uit en ontving toenmalig prinses Máxima het rapport met de uitspraak 'Dé Nederlandse identiteit bestaat niet'. Kritiek was niet van de lucht. Het was een dankbare stelling voor de debatten die we voor het vak Nederlands moesten voeren, maar elf jaar later is het debat over de Nederlandse identiteit nog niet geluwd. En niet zonder reden, de urgentie lijkt toegenomen: op verschillende vlakken wordt een groeiende tweedeling in de samenleving gesignaleerd en identiteitspolitiek komt op (o.a. SCP 2017). De ChristenUnie is een partij met een uitgesproken deelidentiteit waarmee weinig burgers zich mee kunnen identificeren. Welke zeggenschap heeft de ChristenUnie in het debat over een nationale identiteit? In dit essay betoog ik dat er een belangrijke rol is weggelegd voor de ChristenUnie zonder de eigen identiteit te laten verwateren. Eerst ga ik in op wat we onder nationale identiteit moeten verstaan en op welke manier dit onderwerp in het publieke debat thuis hoort. Daarna onderbouw ik op welke manieren de deelidentiteit van de ChristenUnie relevant is in dit debat.

Nut van een nationale identiteit

Allereerst is de vraag aan de orde of we het überhaupt over een nationale identiteit moeten hebben in het publieke debat. Onder een nationale identiteit versta ik in dit verband de identiteit op basis van iemands verbondenheid met en eigenschappen van de natiestaat. Dit hoeft niet samen te vallen met een culturele identiteit; eigenschappen van een natiestaat zijn in mijn ogen allereerst staatsrechtelijk van aard (bijvoorbeeld democratisch, scheiding der machten, representatieve vertegenwoordiging). Als het gaat over een opgeklopt lijstje van kaas, klompen, tulpen, Deltawerken en Koningsdag dan is de meerwaarde van een nationale identiteit waarschijnlijk ver te zoeken: het versmalt de cultuur in Nederland dusdanig dat slechts een handvol zich er in zal herkennen. Herman Dooyeweerd (1935) benoemt juist de waarde van culturele diversiteit: het is een uiting van Gods creativiteit. In de multiculturele samenleving die Nederland is, zou een cultureel lijstje van wat Nederlands is dan erg lang worden, of juist erg kort, omdat er op cultureel vlak weinig gemeenschappelijks is.

Een constructievere lijn is om te kijken naar de functionaliteit van een nationale identiteit. Stefan Paas koppelt een publieke identiteit aan de legitimiteit van het gezag: politiek gaat over het verzamelen van mensen rond een verhaal, een gemeenschappelijk verlangen (Paas, 2007). Paas' spreken over gemeenschappelijk verlangen komt van Oliver O'Donovan, die stelt dat politieke gemeenschappen hun bestemming vinden in doelen die niet uitgevonden worden maar van bovenaf worden gegeven (Paas, 2007). De samenleving als geheel heeft vanuit zijn optiek een eigen bestemming en de inwoners van die samenleving hebben een gemeenschappelijk verlangen om die bestemming te bereiken. Als het een land ontbreekt aan een dergelijk gemeenschappelijk verlangen dan is er geen vertrouwen meer in een autoriteit die van buitenaf wordt opgelegd. Er is dan namelijk geen gemeenschappelijk, hoger doel waaraan een regering, het gezag, legitiem kan refereren. Bovendien wordt de samenleving een onderhandeling van "concurrerende belangen in plaats van een gemeenschappelijk overleg over het algemeen belang" (Paas, 2007, p. 40). De gevolgen kunnen desastreus zijn, volgens Paas: hij haalt de missioloog Lesslie Newbigin aan, die stelt dat als er geen gezamenlijk

verlangen is, in eerste instantie de hardste schreeuwer het gat zal vullen en uiteindelijk de samenleving uit elkaar zal vallen (Paas, 2007).

Een debat over een nationale identiteit zou wat mij betreft moeten streven naar het terugbrengen van een dergelijk besef van gezamenlijkheid, dat de samenleving bij elkaar brengt, op basis van staatsrechtelijke eigenschappen. Een besef van algemeen belang speelt daarin een rol: het algemeen belang heeft betrekking op wat in het licht van de democratische rechtstaat van belang is. Het is niet het belang van de meerderheid, maar van de totale staat. Het gaat dan bijvoorbeeld om de rechten van minderheden, omdat het in het belang is van het totaal om minderheden een gelijkrechtelijke plek te geven; een meerderheid kan zomaar een minderheid worden en vice versa.

Deelidentiteit niet relevant

Op het eerste gezicht lijkt de ChristenUnie niet de aangewezen partij om het te hebben over een nationale identiteit, omdat de identiteit van de partij en de leden gebaseerd is op het christelijk geloof en daardoor een exclusief karakter heeft. Dit zou je als zwakte kunnen zien voor een legitieme deelname aan het debat, maar volgens mij is deze deelidentiteit irrelevant voor een legitieme deelname. Daarvoor is het nodig om in te zoomen op wat de deelidentiteit van de ChristenUnie in deze context is. De ChristenUnie staat ervoor dat het evangelie waarin zij gelooft niet alleen goed nieuws is tussen jou en God, maar ook goed nieuws is voor de wereld (onder andere verwoord door Volf, 2013). Oftewel: geloof is niet alleen privé, maar heeft ook publieke consequenties. Met deze houding stelt de partij in feite dat de persoonlijke identiteit van leden ook betekenis heeft voor de politiek. Tegelijk houdt de traditie van Abraham Kuyper en Herman Dooyeweerd de overenthousiaste CU'er bij de les: privé is niet een op een politiek te maken. Dooyeweerd gaat uit van verschillende samenlevingsverbanden die ieder door iets anders worden gekenmerkt. De kerk wordt bij uitstek gekenmerkt door het geloofsaspect, het gezin bijvoorbeeld door het ethische en de staat door het juridische aspect. Deze verschillende samenlevingsverbanden met hun eigen kenmerkende aspect dienen niet hun diversiteit te verliezen, volgens Dooyeweerd, want deze diversiteit laat verschillende invalshoeken van de werkelijkheid zien (Dooyeweerd, 1935). Het is dus een afbreuk aan de werkelijkheid als het geloofsaspect het juridische aspect in de staat, in de politiek, zou overheersen. Christelijk-sociale politiek draait om publieke gerechtigheid, niet om het stimuleren van persoonlijke navolging van elke Nederlander. In het 'staatsverband', de politiek, dient het dus in de eerste plaats over het gerechtigheidsvraagstuk te gaan, hoe ieder tot zijn en haar recht komt, en niet om geloofsaspecten.

Zoals ik hierboven betoog gaat een nationale identiteit niet over een verzameling van privé-identiteiten, maar over een publieke identiteit. De 'exclusieve' deelidentiteit van de ChristenUnie doet er bij deelname aan het debat over een publieke identiteit daarom niet toe.

Nederland was en is een land van minderheden, waarvan de ChristenUnie er een vertegenwoordigt (in de geloofsovertuiging en de manier waarop geloof wordt gekoppeld aan het handelen). Er is geen enkele politieke partij of beweging die een meerderheid van Nederland vertegenwoordigt. Steeds minder Nederlanders laten zich bovendien in één hokje plaatsen, maar identificeren zich naar geslacht, geaardheid, levensovertuiging en

opleidingsniveau. De crux is juist dat in het debat over een nationale identiteit er geen overeenstemming hoeft worden gevonden op al deze aspecten maar dat het erom gaat hoe we in de publieke sfeer met elkaar omgaan ondanks deze verschillen. De ChristenUnie is daarin een van de gesprekspartners, die net als de andere gesprekspartners een groep vertegenwoordigt met een deelidentiteit.

Deelidentiteit relevant in bijdrage in het debat

Veel meer nog dan de exclusieve deelidentiteit die de ChristenUnie kenmerkt staat de ChristenUnie in de traditie van manieren zoeken om hoe verschillend men ook is, vreedzaam samen te leven. Abraham Kuiper heeft op de vraag naar het karakter van het publieke domein duidelijk geantwoord dat deze noch liberaal noch christelijk moet zijn. Elke burger diende zeker ook in het publieke domein geestelijke vrijheid te hebben en de staat diende deze ruimte te garanderen en diverse richtingen en partijen rechtsgelijkheid bieden (Harinck, 2006). Parallellisme gaat ervan uit dat in het publieke domein alle levensovertuigingen een plek krijgen en de overheid de onafhankelijke scheidsrechter is tussen die overtuigingen. Dit parallellisme biedt ruimte voor de vele deelidentiteiten in het publieke domein. Het betekent dat de staat neutraal is ten opzichte van zaken over identiteit en overtuiging, maar wel kaders stelt om deze verschillende stemmen een plek te garanderen in het publieke domein.

De ChristenUnie heeft een sterke antenne voor de koppeling tussen persoonlijke overtuigingen en publiek optreden. De traditie van de christelijk-sociale politiek is erin geslaagd om hier met het parallellisme van Kuiper een constructief antwoord op te vinden, zonder de persoonlijke overtuigingen aan de kant te zetten (Dros, 2007). Bij groepen die hier te makkelijk overheen stappen en vragen om culturele eenheid kan de ChristenUnie laten zien hoe en waarom dat niet nodig is om toch de gemeenschappelijkheid te behouden. Bij groepen die hun deelname aan het publieke debat teveel vanuit hun deelidentiteit voeren, kan de ChristenUnie aangeven waarom dit niet nodig is om toch de eigenheid te behouden. In het huidige politieke en maatschappelijke veld waarin deze twee groepen onverenigbaar lijken te zijn, heeft de traditie van de ChristenUnie een duidelijke meerwaarde.

Gezamenlijke waarden en integratie

Een interpretatie van de nationale identiteit als een culturele identiteit en het invullen van een gemeenschappelijk verlangen met een bestemming die van bovenaf wordt gegeven passen niet binnen het parallellisme van Kuiper: op die manier wordt een invulling gezocht van een gezamenlijke, publieke identiteit die geen recht doet aan de verschillende levensovertuigingen die verschillende burgers hebben. Om wel plaats te bieden aan al die verschillende overtuigingen moet er gekozen worden voor een invulling van de nationale identiteit met gezamenlijke waarden die burgers delen voor het publieke debat: niet over de inhoud van het publieke debat hoeven we het eens te zijn, maar wel over de manier waarop we dat debat voeren. Ieder die bij wil dragen aan dat publieke debat, deel uitmaakt van de natiestaat, zal gesprekspartner zijn. De ChristenUnie benoemt in het verkiezingsprogramma 2017-2021 de waarden vrijheid en verantwoordelijkheid als fundamenteel voor het publieke gesprek en stelt voor om dit soort waarden in een preambule van de Grondwet te formuleren. Dat is mijns inziens gepast, zeker gezien de waarschuwing van Paas en Newbigin dat zonder gezamenlijke

identiteit de samenleving uit elkaar zal vallen. Deze gezamenlijke identiteit wordt met een dergelijke preambule ingevuld op basis van gezamenlijke waarden. Hiermee blijft er volop ruimte voor elke levensovertuiging in de publieke ruimte en is er een gezamenlijke basis voor het publieke debat.

Het stimuleren van deze gezamenlijke waarden moet daarom niet gezocht worden in culturele uitingen zoals taal, geschiedenis en volkslied (zoals wel in het coalitieakkoord van VVD, CDA, D66 en ChristenUnie staat), maar in het bevorderen van deelname aan het publieke debat, zoals met bijvoorbeeld maatschappelijke stages en meer burgerinspraak in beleidsvorming.

Praktische consequentie voor de integratie van "nieuwe Nederlanders" is dan dat het niet gaat om culturele aanpassing, maar om instemming met de gezamenlijke waarden die gelden voor het publieke debat. Zolang zij zich houden aan de 'spelregels' van het publieke debat en daarmee dus niet tegenstrijdig zijn, zijn hun cultuur, religie en andere overtuigingen welkom in het publieke domein, ook als die totaal anders zijn dan die van een autochtone Nederlander. Een partij als DENK kan vanuit deze denkwijze een emanciperende rol spelen voor islamitische Nederlanders, onder de voorwaarde dat volgens de spelregels van het publieke debat wordt meegedaan. Deze partij kan een voorbeeld zijn hoe ieder de eigen levensovertuigingen kan behouden en tegelijk een gelijke plek kan krijgen in het publieke domein en de samenleving.

Conclusie

Het kan verleidelijk zijn om te zoeken naar een sterk inhoudelijke nationale identiteit en een ideologisch ingevuld algemeen belang om de samenhang in de samenleving te waarborgen. In de samenleving waarin we nu leven is dat niet wenselijk, want deze is niet lang houdbaar. De ChristenUnie moet zich daar niet door laten verleiden, maar vasthouden aan de traditie van parallellisme in het publieke domein. De samenhang moet worden gevonden in de gezamenlijke deelname aan het publieke debat en de waarden die voor een gelijkwaardig gesprek over publieke gerechtigheid van belang zijn.

Rebekka van Munster werkt als adviseur bij adviesbureau Public Result waar ze onderzoek doet en advies geeft aan gemeenten en regio's op de onderwerpen aansluiting van onderwijs en arbeidsmarkt, burgerparticipatie en zorg en welzijn. Andere interesses van haar zijn de rol van de kerk in de maatschappij en de verbinding tussen bevolkingsgroepen.

Bibliografie

Dooyeweerd, H. (1935). *Wijsbegeerte der Wetsidee*. Deel III.

Dros, L. (2007). 'Hoe de islam kan leren van Kuyper' in: *Trouw*. 29 december 2007.

Harinck, G. (2006). 'CDA, keer terug naar het pluralistische model van Kuyper!' in: *Christen Democratische Verkenningen*. zomer 2006. pp. 284-295.

Paas, S. (2007). *Vrede stichten; Politieke meditatie*. Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer.

Sociaal Cultureel Planbureau (2017). *De sociale staat van Nederland 2017*. Den Haag.

Volf, M. (2013). *A public faith; How Followers of Christ Should Serve the Common Good*. Baker Publishing Group.

Vertrouwen op het verleden

Simon Fritschij

Samenvatting

Het verleden is vaak een geliefde bron om uit te putten bij identiteitsdebatten. In dit essay kijk ik aan de hand van het meest recente landelijke verkiezingsprogramma naar de rol die de ChristenUnie geeft aan het verleden bij het duiden en beantwoorden van identiteitsvraagstukken. Wanneer mag het verleden wel spreken en wanneer niet? Lukt het om hier concrete acties aan te verbinden? En wie mogen er over de toepassing van het verleden meepraten? In het slot betoog ik dat een bredere toepassing van het verleden in het politieke handelen van de ChristenUnie wenselijk is en dat bij deze toepassing de wisselwerking met de samenleving niet moet worden geschuwd.

Inleiding

‘Het gaat niet om je afkomst, maar om je toekomst.’ Deze veelgehoorde kreet, die gemeengoed is geworden onder politici van links tot rechts, is terug te vinden in het Regeerakkoord van kabinet Rutte-III (Regeerakkoord, 54). Het is een belangrijk signaal wanneer het gaat om de kans van slagen van een individu, maar funest als het betekent dat we als collectief ons verleden terzijde schuiven. Want waar het gaat om politieke keuzes, of vragen over onze nationale identiteit, doet waar we als samenleving vandaan komen er weldegelijk toe. Niet voor niets stelde Gert-Jan Segers deze herfst dat juist ons verleden ons op verdrietige wijze autoriteit geeft om stelling te nemen tegen antisemitisme (Segers, 2018), of noemen niet-gelovige wijkbewoners een kerkgebouw waar ze al jaren geen voet meer binnen hebben gezet, nog steeds een baken voor de buurt (Kerk in Den Haag, 2018). Wat ons land en onze gemeenschappen in het verleden heeft gevormd, vormt immers ook vandaag de dag nog hoe we naar de wereld kijken.

Helaas lijkt het alsof de rol van geschiedenis in identiteitsdebatten tegenwoordig slechts sporadisch wordt gebruikt, zoals bij de vraag of en hoe men het gezicht mag bedekken. Daarbij beroepen rechtse politici zich op het verleden en stelt: dat moet met zwarte schmink mogen, dat is Nederlands. Linkse politici stellen: dat moet met zwart gewaad mógen, dat is Nederland. Het is van belang het verleden niet alleen in deze meer opzichzelfstaande discussies te laten meewegen, maar ook in de bredere identiteitsdiscussies binnen onze samenleving. Juist omdat er ook een brede honger naar het verleden is, is dit belangrijk. Slechts 20% van de mensen vindt immers dat het in Nederland momenteel beter gaat dan vroeger (SCP, 2017).

Het is daarom goed om ook als ChristenUnie na te gaan hoe serieus wij het verleden nemen, waar het identiteitsvraagstukken betreft. Kiezen we ervoor om ook bij de diepere vragen over de aard en het karakter van ons samenleving, te zoeken naar antwoorden in het verleden? Of zien we het verleden vooral als een doel, en niet ook als een politiek middel op weg naar een betere samenleving?

Dit essay betoogt dat het verleden een meer prominente plek verdient in het acteren van de ChristenUnie op identiteitsvraagstukken. Juist ook omdat de partij in 2002 nog betoogde “een nieuwe politieke beweging met een stevige traditie” te zijn die zei met “diepe wortels” voor te willen bouwen op “datgene wat door anderen is gezegd en geformuleerd.” (Durf te kiezen voor normen, 5). Als het er écht op aan komt, op vraagstukken die aan het hart raken van de toekomst van ons land, krijgt de afkomst bij de ChristenUnie dan nog genoeg ruimte in het debat?

Identiteitscrisis

Er is behoefte aan politieke antwoorden op de identiteitscrisis van onze samenleving. De afgelopen jaren zijn er diverse publicaties vanuit het Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie verschenen rondom de Nederlandse identiteit en wat die identiteit heeft gevormd. Zo stelt Roel Kuiper, veelvuldig verwijzend naar Herman Dooyeweerd, dat vanuit de kaders die de staat biedt een wisselwerking met de onderdanen ontstaat die uitmondt in een nationale gemeenschap waaruit een gemeenschappelijke geschiedenis en identiteit wordt

gevormd (Kuiper, 2008). Socioloog Ringo Ossewaarde voegt daaraan toe dat die identiteit zich in Nederland heeft ontwikkeld tot een “dialectische verhouding” tussen humanistische, rooms-katholieke en calvinistische cultuurelementen. Hij spreekt van een identiteitscrisis waarbij deze elementen onder druk staan door een wereldwijd kapitalisme dat vooral het heil van technologische ontwikkelingen lijkt te verwachten (Ossewaarde, 2012).

Ook het in 2017 verschenen verkiezingsprogramma spreekt in zijn inleidende manifest van een landelijke identiteitscrisis:

“Wat is er aan de gang in ons land? Ons land dat zich eeuwenlang als een christelijke natie heeft ontwikkeld. Waar geloofsvrijheid bloeide. Waar in essentie christelijke waarden als menselijke waardigheid, gelijkwaardigheid, naastenliefde, verdraagzaamheid en zorg voor onze omgeving centraal stonden. Waar goed bestuur staat voor het bevorderen van maatschappelijke vrede. Waar komt die onvrede vandaan?” (Hoopvol realistisch, 4)

In deze inleiding is, naast nostalgie, ruimte voor die historische ontwikkelingen die aan de genoemde identiteitscrisis hebben bijgedragen. Als oorzaak voor de identiteitscrisis wordt het gebrek aan oog voor de verliezers van globalisering genoemd en het wegrelativeren van de “samenbindende, ten diepste christelijke waarden” (Hoopvol Realistisch, 5).

Historische bakens

Na de vorige paragraaf dient de vraag zich aan of het verleden enkel als ideaal en oorzaak, of ook als oplossing wordt gezien. Anders gesteld, wordt geschiedenis ook echt gebruikt als oplossing voor concrete voorstellen die de gemeenschappelijke identiteit in de toekomst kunnen versterken?

In één van de allereerste concrete passages in Hoopvol Realistisch staat dat het belangrijk is “om als samenleving rekenschap te geven van de ontstaansgeschiedenis van Nederland en haar dragende waarden” (12). Daarvoor zou in elk geval een preambule in de Grondwet moeten worden opgenomen die de identiteit en dragende waarden van de Nederlandse samenleving bevat.

Maar de samenleving krijgt niet een rol bij de formulering van die dragende identiteit en waarden. Ze lijken van te voren al zijn ingevuld, en komen niet in de eerdergenoemde door Dooyeweerd juist bepleite wisselwerking tussen staat en onderdanen tot leven (Kuiper, 2012). Het voorstel, dat zo erg raakt aan de geschetste identiteitscrisis, gaat op deze wijze zijn doel voorbij. Het eenzijdig opleggen van een identiteit en waardenstelsel zal namelijk waarschijnlijk eerder tot vervreemding en verwijdering dan tot herkenning en toenadering zorgen. Een maatschappelijk debat, en zoektocht naar gemeenschappelijke waarden, waarbij de genoemde christelijke waarden zeker als uitgangspunt kunnen dienen, voelt veel kansrijker en impactvoller aan. De hieruit voortkomende preambule zou vanuit dit brede draagvlak zelfs ook in een lesmethode aan scholen kunnen worden aangeboden. Het is daarom jammer dat enkel voor de symbolische betekenis wordt gekozen en het voorstel niet actief wordt gebruikt om in gesprek te gaan over die ontstaansgeschiedenis en dragende waarden en hoe deze dieper in de samenleving kunnen worden verankerd.

Koloniën, kerkgebouwen en koningschap

Naast de grondwet, bieden ook andere thema's een inkijkje in de wijze waarop de ChristenUnie politieke invulling geeft aan het verleden, zoals bijvoorbeeld het slavernijverleden. Dat dat genoemd wordt in een actiepunt in een passage waar aandacht is voor de inclusie van minderheden is bijzonder (Hoopvol Realistisch, 21). Weliswaar sprak ook het verkiezingsprogramma uit 2012 over slavenhandel, maar dit gebeurde enkel in de context van de op het evangelie geïnspireerde strijd daartegen (Voor de Verandering, 3). Met het benoemen van het slavernijverleden als "inktzwarte periode uit onze geschiedenis" (Hoopvol Realistisch, 11), vindt voor het eerst in een verkiezingsprogramma van de ChristenUnie een erkenning plaats van dit onderdeel van de gemeenschappelijke geschiedenis. Een belangrijk signaal maar tegelijkertijd lukt het ook hier niet om tot een tastbare actie te komen om dit gedeelte van de gemeenschappelijke geschiedenis, in wisselwerking met de samenleving, meer tot leven te brengen.

Dat lukt wel waar het gaat om het, al dan niet kerkelijk, erfgoed. Er wordt begonnen met het schetsen van het belang van cultureel erfgoed: "onze cultuur kent een rijke geschiedenis en is drager van onze identiteit" (Hoopvol Realistisch, 86). Hierbij wordt vooral ingezet op gebouwen en monumenten, in het bijzonder kerken: "Voor veel Nederlanders zijn kerken dragers van herinneringen aan belangrijke momenten in het leven." Vervolgens leidt dit tot concrete voorstellen voor investeringen in het onderhoud van Rijksmonumenten, kerken in het bijzonder, aanwijzen van naoorlogse monumenten en de focus om het erfgoed te bewaren voor en over te brengen aan volgende generaties. Daarmee slagen de schrijvers van het programma er hier wel in om tot concrete voorstellen te komen om het nationaal verleden te koesteren en in dienst te stellen van het (her)bouwen van die Nederlandse identiteit.

Waar aandacht is voor erfgoed, en koloniaal verleden voor het eerst aan bod komt, is er ook één grote afwezige nationale samenbindende factor met historische wortels, het koningschap. Tot 2012 werd het koningschap nog benoemd als belichaming van de verbondenheid in Nederland (Voor de verandering, 20) maar in het meest recente verkiezingsmanifest wordt er met geen woord over gerept. Zelfs D66, toch niet de partij die bekend staat als diepkoningsgezind, spreekt in haar programma van de verbindende rol die vanuit de koninklijke familie uitgaat. (Samen sterker, 157).

Het is een gemiste kans dat de historische waarde van het koningschap niet wordt herbevestigd. Wellicht dat had kunnen worden teruggekeken naar een column die Kuiper schreef in 2002, daags na het overleden van Prins Claus. Daar pleitte hij op basis van historische gronden voor meer ruimte voor de monarchie in het staatsbestel. De woorden die hij daarbij gebruikt spreken ook vandaag nog tot de verbeelding: "In een tijd van dreigend politiek geweld en sociale disharmonie, een tijd van gemeenschapsverlangen en wereldburgerschap vormt het Oranjehuis een politieke baken in zee" (Kuiper, 2002).

Vertrouwen op het verleden

In dit essay is gekeken naar de rol die geschiedenis speelt binnen identiteitsvraagstukken in het meest recente verkiezingsprogramma van de ChristenUnie. Daarbij wordt duidelijk dat

voor de schets van de huidige staat van de samenleving veelvuldig achterom wordt gekeken, maar dat bij het geven van antwoorden op die schets het verleden te weinig de ruimte krijgt. Enkel voor het zichtbare, fysieke erfgoed is zowel erkenning als een concreet perspectief hoe meer kan worden gedaan om dit bij te laten dragen aan gezamenlijkheid. Bij andere thema's stopt het. Een hedendaagse splijtzwaam als het slavernijverleden wordt erken maar krijgt geen gevolg, historisch gegroeide gedeelde waarden worden enkel unilateraal aan de grondwet toegevoegd en de historische betekenis van het koningschap, misschien wel het meest zichtbare symbool van een nationale identiteit, wordt in het geheel overgeslagen. Hoe lastig ook, het is de toekomstige uitdaging om niet alleen voor onze vragen onze afkomst te gebruiken, maar juist ook voor de antwoorden. En die antwoorden hebben alleen een duurzaam effect, wanneer ze in wisselwerking met de samenleving ontstaan. Vertrouwen op het verleden en vertrouwen in de samenleving draagt daarmee hopelijk bij aan een broodnodig vertrouwen op de toekomst.

Simon Fritschij (1992) is historicus met een master geschiedenis van de internationale betrekkingen aan de Universiteit van Amsterdam. Hij is werkzaam als beleidsmedewerker bij de gemeenteraadsfractie van de ChristenUnie/SGP in Den Haag.

Bibliografie

ChristenUnie (2002). *Durft te kiezen voor normen. Verkiezingsprogramma 2002-2006.*

ChristenUnie (2012). *Voor de verandering. Verkiezingsprogramma ChristenUnie 2013-2017.*

ChristenUnie (2016). *Hoopvol realistisch – voorstellen voor een samenleving met toekomst. Verkiezingsprogramma 2017-2021.*

D66 (2016). *Samen sterker – kansen voor iedereen. Verkiezingsprogramma 2017-2021.*

Hemmes, H. (2018). *De Valkenboskerk is nu al onsterfelijk.*

<http://www.kerkindenhaag.nl/interview/de-valkenboskerk-is-nu-al-onsterfelijk/> (bekeken op 26 november 2018).

Kuiper, R. (2002). *Column: Meer monarchie.*

<https://wi.christenunie.nl/k/n32076/news/view/42160/170241/column-meer-monarchie.html> (bekeken op 30 november 2018).

Kuiper, R. (2008). De staat als verbinder. *DenkWijzer*, 8, 4-7.

Ossewaarde, R. (2012). Nederlandse identiteitscrisis. *DenkWijzer*, 12, 8-11.

Sociaal en Cultureel Planbureau (2017). *Burgerperspectieven 2017/4.*

Vrieler, A. (2018). Segers: “We hebben op een verdrietige manier autoriteit om heel scherp stelling te nemen tegen antisemitisme”. <https://www.cidi.nl/segers-we-hebben-op-een-verdrietige-manier-autoriteit-om-heel-scherp-stelling-te-nemen-tegen-antisemitisme/> (bekeken op 26 november 2018).

VVD, CDA, D66 en ChristenUnie (2017). *Regeerakkoord 2017: ‘Vertrouwen in de toekomst’.*

Reclassering in de participatiemaatschappij

Bram van den Berg

Samenvatting

De reclassering was van oorsprong een particulier initiatief dat zich inzet voor gedetineerden en deze hielp te integreren in de samenleving. Door de jaren heen heeft de overheid zich ten opzichte van de reclassering ontwikkeld van subsidieverstrekker tot opdrachtgever. Omdat de overheid vanuit haar doel publieke gerechtigheid wil nastreven, is ook het doel van de reclassering erg veranderd waardoor de integratie van de gedetineerde niet meer centraal stond maar de veiligheid gevoelens in de samenleving. Alleen burgers kunnen ruimte geven voor integratie en verzoening en hierdoor de afstand tussen gedetineerde en de samenleving verkleinen. De overheid moet meer vertrouwen hebben in de weerbaarheid en verbindingskracht van de samenleving, anders zijn we bij voorbaat al bezig alle wegen tot verzoening af te sluiten.

Introductie

Twintig jaar na de afschaffing van verminkende straffen als vierendelen, radbraken en afsnijden van lichaamsdelen, besloten een Friese wijnkoper, een Rotterdamse koopman en een Amsterdamse tulefabrikant in 1823 het Genootschap tot Zedelijke Verbetering der Gevangenen op te richten⁴¹. Humanitaire hervormers kregen steeds meer belangstelling voor de omstandigheden waaronder de Nederlandse criminelen tijdens en na hun straf gebukt gingen. Hierdoor besloten de bovenstaande heren tot oprichting van het genootschap, wat later uit zou groeien als de reclassering in Nederland. Het was in die tijd een unicum in Europa en trok internationaal veel belangstelling. Het genootschap dat begonnen was als particulier initiatief is door de jaren heen onderdeel geweest van een touwtrekpartij tussen de overheid en de burger. In 1980 werd de laatst werkende vrijwilliger bij de reclassering ontslagen en was de reclassering afhankelijk van de Nederlandse overheid. Maar in 2018 waait er een nieuwe frisse wind in Nederland op het gebied van burgerparticipatie. Op vele vlakken in de maatschappij krijgen burgers een grotere rol te spelen in het oplossen van maatschappelijke problemen. Op het gebied van veiligheid worden WhatsApp groepen opgericht voor surveillance en burgers nauwer betrokken bij het opsporen criminaliteit. Op het gebied van de zorg worden burgers gevraagd meer verantwoordelijk te dragen voor de zorg voor hunzelf en voor de mensen in hun netwerk. Langzaam aan wordt er ook weer meer ruimte gecreëerd voor vrijwilligers bij de reclassering. Maar vreemd genoeg stuurt de overheid niet op deze burgerparticipatie bij de reclassering, die vanaf de oprichting een rijke historie heeft als particulier initiatief. In dit essay betoog ik waarom de Christenunie een lans moet breken voor meer burgerparticipatie in de reclassering.

Reclassering

In 1892 wordt voor het eerst de term reclassering gebezigd voor het reclasseringswerk in Nederland. De oorsprong van het woord ligt in het Franse: '*reclasser dans le société*' (terugbrengen naar de samenleving)⁴². In de afgelopen jaren heeft de reclassering meer verantwoordelijkheid gekregen over verscheidene taken in de strafrechtspiegeling, waaronder de toezicht op de werkstraffen, advies aan rechters en controle van ex-gedetineerden, waardoor het strafrecht en reclassering vervlochten aan elkaar zijn geworden. Dit maakt het lastig om te spreken over de reclassering, daarom gebruik ik voor de zuiverheid van de discussie de term zoals die oorspronkelijk is ingevoerd, namelijk het terugbrengen van criminelen in de samenleving.

De overheid

Het woord terugbrengen is interessant omdat het aangeeft dat delinquenten buiten de samenleving zijn gezet. Delinquenten worden bij een gevangenisstraf letterlijk buiten de samenleving geplaatst als vergelding voor de daden die zij gepleegd hebben. Ook probeert de overheid hiermee andere delicten te voorkomen door daders op te sluiten. In Nederland treedt de overheid op als de partij die namens de samenleving straffen mag uitdelen. De overheid

⁴¹ Van der Linde, M. (2017). Ontstaan en ontwikkeling van de reclassering in vogelvlucht: 1823-heden. *Proces*, 2017(2), 93–107.

⁴²Reclassering Nederland (2018). *Geschiedenis van Reclassering Nederland*. Retrieved December 1, 2018, from <http://geschiedenis.reclassering.nl/>

bevordert de publieke gerechtigheid door daders rechtvaardig en rechtsgeldig te straffen. Sinds het begin van de vorige eeuw is de overheid zich ook steeds meer gaan richten op reclassering. Ze heeft zich op dit gebied ontwikkeld van subsidieverstrekker tot opdrachtgever. De overheid controleert en stuurt de stichtingen die de reclassering uitvoeren, waardoor het burger initiatief uit 1832 langzaam is overgenomen door de overheid.

Onder de bevoegdheid van de overheid is de focus van de reclassering verschoven van het filantropisch ideaal van resocialisatie en herstel naar effectief risicomanagement van de veiligheid in Nederland⁴³. Deze verschuiving is een reactie op de onveiligheidsgevoelens van burgers. De samenleving is complexer en diverser geworden, waardoor veel vertrouwde sociale kaders zijn weggevallen⁴⁴. Hierdoor zijn veiligheidsgevoelens een belangrijke rol gaan spelen bij de burgers.

Hoewel statistisch gezien de criminaliteit afneemt, stijgt de roep om strengere en langere straffen. De gevoelens van onveiligheid zijn niet afgenomen en elk mogelijk risico op slachtofferschap moet worden voorkomen. De overheid is continu bezig om deze risico's te controleren, zodat er ook wel gesproken wordt over 'risk governance'. Pech en tragedies worden niet meer geaccepteerd. Niet alleen actuele risico's die ons kunnen schaden worden beheerst, maar ook denkbeeldige en toekomstige risico's moeten beheerst worden. Hierdoor heeft het veiligheidsbeleid soms totalitaire trekken gekregen, waardoor grondrechten worden ingeleverd voor een gevoel van veiligheid. Rechten zoals privacy en persoonlijke vrijheid van mensen, dienen als wisselgeld voor het veiligheidsgevoel. Bijvoorbeeld etnisch profileren wordt toegepast om zo efficiënt mogelijk risico's bij bepaalde bevolkingsgroepen te beheersen. Alle risico's kunnen nooit helemaal beheerst worden, maar door veel controle te voeren, kan er wel een schijn van beheersbaarheid gecreëerd worden. De terugkeer, rehabilitatie en re-integratie van verdachten wordt zo niet alleen volledig uit het oog verloren, maar juist moeilijker gemaakt. Steeds meer overheidsinstellingen vragen een verklaring omtrent verdrag bij sollicitaties en sommige winkelcentra verbannen winkeldieven na hun diefstal uit het hele gebied waardoor de delinquent steeds verder aan de rand van de samenleving is komen te staan. Ook de reclassering is onder invloed van de overheid zich steeds meer gaan richten op risico controle. De overheid is hier haar eigen verantwoordelijkheid voor bij geschoten in het streven naar veiligheid, waardoor de mogelijkheid voor herstel en resocialisatie van een dader kleiner is geworden.

Resocialisatie en herstel

In een gemeenschap zijn mensen van elkaar afhankelijk. De samenleving bestaat uit veelkleurige verbanden die elk hun eigen verantwoordelijkheid hebben. De overheid heeft de verantwoordelijkheid van de reclassering overgenomen en in het kader van publieke gerechtigheid en veiligheid geplaatst. Het klassieke doel van de reclassering kan ook helemaal niet door de overheid worden uitgevoerd. Het terugbrengen van de dader naar de samenleving heeft met verzoening te maken. De dader heeft de straf van de samenleving uitgezeten en mag

⁴³ Van der Linde, M. (2017). Ontstaan en ontwikkeling van de reclassering in vogelvlucht: 1823-heden. *Proces*, 2017(2), 93–107.

⁴⁴ De Graaf, B. (2017). *Heilige strijd: het verlangen naar veiligheid en het einde van het kwaad*. Utrecht: VBK Media.

weer terugkeren in de samenleving. Deze breuk tussen de samenleving en dader moet gerepareerd worden. Verzoening kan de overheid niet afdwingen en moet vanuit de samenleving komen. De overheid zou juist de samenleving ruimte moeten geven om doelen als resocialisatie en herstel te bevorderen. Daar boven op zou de overheid ook deze ontwikkelingen actief moeten ondersteunen, zodat de ex-gedetineerden hun plek in de samenleving weer mogen veroveren en hun verantwoordelijkheid mogen dragen.

Alleen staan de burgers en gedetineerden vandaag de dag ver uit elkaar. Dit komt onder andere doordat de overheid tijdens de ontwikkeling van de verzorgingsstaat veel zorgtaken overnam van de burgers is er weinig ruimte gebleven voor directe solidariteit⁴⁵. Bovendien zijn de sociale verbanden in de samenleving vluchtiger geworden waardoor mensen elkaar minder vertrouwen. Het hobbesiaanse mensbeeld van een mens als wolf lijkt soms de boventoon te voeren in het debat⁴⁶. Criminelen worden gezien als slechte egoïstische mensen, die zo lang mogelijk moeten worden opgesloten in de gevangenis. Ook vanuit de Christelijke hoek wordt dit zwartgallige mensbeeld soms verdedigt. Met name in de theologie van Johannes Calvijn zien we dit sombere mensbeeld als hij wijst op de zondige aard van de mens en de totale verdorvenheid van de mensheid⁴⁷. Met dit mensbeeld als uitgangspunt, lijkt er weinig hoop te zijn dat ook burgerparticipatie zou helpen bij de reclassering. Maar de bijbel schets ook een ander mensbeeld. Die van een mens die geschapen is naar het beeld van God. Dit beeld is door de zondeval niet helemaal uitgewist. Ieder mens heeft vanaf het begin van zijn of haar leven anderen nodig om te leven. Vertrouwen en geloof in de medemens kan hierdoor positieve veiligheidsdynamieken stimuleren. We kijken naar elkaar om en helpen elkaar overeind als we vallen. Deze lijn van denken voert terug naar Johannes Althusius⁴⁸. Mensen zijn van nature geen concurrenten van elkaar maar werken samen in een symbiotische relatie. God heeft zijn gaven niet gelijkmatig verdeeld onder de mensen, waardoor een noodzaak ontstaat om met elkaar samen te leven. Het samenleven met andere mensen heeft een belangrijke plaats in ieder leven en op deze manier komen mensen tot hun recht en tot bloei in de maatschappij. Dit is een recht waar de christelijke politiek voor zou moeten strijden. In ons streven naar veiligheid lijken we dit soms te vergeten. Het is een recht van iedereen om mee te mogen draaien in de samenleving, zeker als ze al hebben moeten boeten voor hun daden. Misschien kunnen we door directe solidariteit mensen ook weer echt zien als onderdeel van onze samenleving. We moeten vertrouwen op de weerbaarheid en verbindingskracht van de samenleving. Anders sluiten we bij voorbaat al de deur naar verzoening en verbondenheid. Ook dit kan de overheid niet bij haar burgers afdwingen, maar zij moet hier een ondersteunende rol spelen.

Burgerparticipatie draagt niet alleen bij aan verzoening en herstel in de samenleving, maar het helpt ook om mensen in die zelfde samenleving te houden. Bijvoorbeeld bij de COSA

⁴⁵ Van Putten, R., & Beekers, W. (2014). Coöperatiemaatschappij, solidariteit organiseren in de eenentwintigste eeuw. Amsterdam: Buijten en Schipperheijn.

⁴⁶ Kuiper R. (2009). *Moreel Kapitaal. De verbindingskracht van de samenleving*. Amsterdam: Buijten en Schipperheijn.

⁴⁷ Van Steden, R. (2017). *Veiligheid in Verbondenheid*. Amsterdam: Buijten en Schipperheijn.

⁴⁸ Althusius, J. (1614). *The General Elements of Politics* (hoofdstuk 1). In: *Politica*, edited and translated by Frederick S. Carney 1964/1995, 17-26.

methode (Circles of Support & Accountability), waarbij vrijwilligers ex-zedendaders intensief coachen begeleiden, wordt er een vermindering van recidive gemeten van 75 procent⁴⁹. Ook proeven in Nederland met dezelfde methoden laten dalingen zien van de recidive. Bij een normale gevangenisstraf begaat 47 procent van de gedetineerde binnen twee jaar weer een delict⁵⁰. Zo wordt de samenleving echt veiliger en worden minder burgers buiten de samenleving geplaatst.

Conclusie

Burgerparticipatie wordt steeds meer toegejuicht vanuit de overheid, maar op het gebied van de reclassering ligt dit gevoelig. De samenleving is complexer en diverser geworden en veel sociale kaders zijn weggevallen. Veiligheid gevoelens zijn steeds belangrijker geworden, waardoor de overheid de reclassering vooral inzet om alle risico's op slachtofferschap te voorkomen. Het originele doel om de gedetineerde weer te laten integreren is minder belangrijker geworden. Zowel de samenleving als de gedetineerden krijgen minder ruimte voor verzoening. De dader wordt door risico controle en andere maatregelen niet volledig geïntegreerd in de samenleving, waardoor de samenleving ook een groep mensen heeft die ook een belangrijke verantwoordelijkheid kunnen dragen. De overheid streeft naar publieke gerechtigheid, maar moet de verzoening overlaten aan de burger, omdat verzoening niet afgedwongen kan worden. Door deze verzoening kan de gedetineerde ook weer gezien worden als een mens met een rol in de samenleving in plaats van een mogelijk risico tot slachtofferschap. Het is een taak voor de christelijke politiek om te pleiten voor verzoening in de samenleving en zij kan dit doen om burgers meer ruimte te geven in de reclassering. De christelijke partijen kunnen hier door een boodschap van verbinding uitdragen, waardoor we onze medemensen niet alleen meer zien als risico op slachtofferschap maar als volwaardig lid van onze samenleving.

Bram van den Berg werkt als consultant in het sociaal domein. Daarvoor studeerde hij criminologie en neurowetenschappen.

⁴⁹ COSA. (2015). Factsheet COSA. Geraadpleegd van http://www.cosanederland.nl/documents/1/150323_factsheet_COSA_januari_2015.pdf

⁵⁰ Weijters, G., Verweij, S., & Tollenaar, N. (2017). Recidive onder justitiabelen in Nederland, Een verslag over de periode 2004 tot en met 2016 (Fact sheets 2017-05). Geraadpleegd van <https://www.wodc.nl/onderzoeksdatabase/2768-actualisering-recidivemeting-sancties-2016.aspx>

Bibliografie

- Althusius, J. (1614). The General Elements of Politics (hoofdstuk 1). In: *Politica*, edited and translated by Frederick S. Carney 1964/1995, 17-26.
- COSA. (2015). Factsheet COSA. Geraadpleegd van http://www.cosanederland.nl/documents/1/150323_factsheet_COSA_januari_2015.pdf
- De Graaf, B. (2017). Heilige strijd: het verlangen naar veiligheid en het einde van het kwaad. Utrecht: VBK Media.
- Kuiper R. (2009). *Moreel Kapitaal. De verbindingskracht van de samenleving*. Amsterdam: Buijten en Schipperheijn.
- Van der Linde, M. (2017). Ontstaan en ontwikkeling van de reclassering in vogelvlucht: 1823-heden. *Proces*, 2017(2), 93–107.
- Van Putten, R., & Beekers, W. (2014). Coöperatiemaatschappij, solidariteit organiseren in de eenentwintigste eeuw. Amsterdam: Buijten en Schipperheijn.
- Van Steden, R. (2017). *Veiligheid in Verbondenheid*. Amsterdam: Buijten en Schipperheijn.
- Reclassering Nederland (2018). *Geschiedenis van Reclassering Nederland*. Retrieved December 1, 2018, from <http://geschiedenis.reclassering.nl/>
- Weijters, G., Verweij, S., & Tollenaar, N. (2017). Recidive onder justitiabelen in Nederland, Een verslag over de periode 2004 tot en met 2016 (Fact sheets 2017-05). Geraadpleegd van <https://www.wodc.nl/onderzoeksdatabase/2768-actualisering-recidivemeting-sancties-2016.aspx>

De ladder op. Hoe de coöperatiemaatschappij niet vraagt om meer en nieuw beleid, maar om gedragsverandering.

Nienke van de Pol-Vernhout

Samenvatting

Vanuit het christelijk-sociaal denken pleit de ChristenUnie voor een coöperatiemaatschappij als alternatief voor de verzorgingsstaat. Om die coöperatiemaatschappij vorm te geven moeten de verschillende actoren in de samenleving een nieuwe rol aannemen. Hiervoor is een gedragsverandering nodig. Als de ChristenUnie serieus is over het vormgeven van die coöperatiemaatschappij, is het noodzakelijk om actief aan de slag te gaan met die gedragsverandering. Hierin ligt een voortrekkersrol voor ChristenUnie-bestuurders. Aan de hand van het model 'De Ladder' van Ben Tiggelaar kunnen bestuurders concreet aan de slag met de gedragsverandering. Door een ontwikkeldoel te stellen, daarna stapsgewijs kleine gedragsveranderingen in gang te zetten en te zorgen voor ondersteuning in dit proces, heeft de overheid een praktische aanpak in handen voor de transformatie naar de coöperatiemaatschappij. Vanuit het christelijk-sociaal denken hebben ChristenUnie-bestuurders een stevige basis in het gedachtegoed om hiermee actief aan de slag te gaan.

De grenzen van de verzorgingsstaat zijn bereikt en daarmee zijn ook de nadelen ervan duidelijk geworden. De financiële onhoudbaarheid, bureaucratie en passieve burger dwingen de samenleving om een alternatief te zoeken. Dat alternatief lijkt te zijn gevonden in de participatiesamenleving. Het gaat niet langer alleen over de rechten van burgers, maar ook over haar plichten en verantwoordelijkheden. Er moet hervormd worden naar ‘meer samenleving’ en ‘minder overheid’.⁵¹ De participatiesamenleving is de toekomst en de ‘eeuw van de burger’ is aangebroken. Het is de verantwoordelijkheid van de burger geworden om te zorgen voor zijn of haar eigen leven en omgeving.⁵²

De verandering naar deze nieuwe samenleving vraagt om gedragsverandering. Dit essay zal eerst dieper ingaan op het idee van de coöperatiemaatschappij en hoe die voortkomt uit het christelijk-sociaal denken. Daarna wordt dieper ingegaan op de gedragsverandering. Ben Tiggelaar, Nederlandse bedrijfskundige, schrijver van managementboeken en trainer, heeft een model ontwikkelt dat helpt om tot nieuw gedrag te komen en daarmee tot een geslaagde verandering. Dit model, De Ladder, wordt besproken, waarbij de toepassing wordt gemaakt naar de veranderende rol van de overheid. Hiermee zetten we uiteindelijk een stap in de richting van een praktische aanpak voor de verandering van de samenleving naar de coöperatiemaatschappij.

De verandering

Vanuit het christelijk-sociaal gedachtegoed bestaan er specifieke ideeën over een alternatief voor de verzorgingsstaat. Bij het denken over een nieuwe organisatie van de samenleving gaat het om solidariteit. De overheid en burgers hebben beiden een verantwoordelijkheid in het organiseren van die solidariteit. Daarin zijn zij afhankelijk van elkaar en wordt er gewerkt vanuit de eigen verantwoordelijkheid. Die samenwerking lijkt op die van een coöperatieve vereniging. Er is niet sprake van een verzorgingsstaat waarbij de verantwoordelijkheid bij de overheid ligt, of van een participatiesamenleving waarbij de verantwoordelijkheid bij de burger ligt, er is sprake van een coöperatiemaatschappij. In deze maatschappij werken gelijkwaardige maatschappelijke verbanden, zoals burgers, gemeenschappen, organisaties, ondernemers en overheden samen.⁵³

De ontwikkeling van deze nieuwe samenleving kan niet door de overheid van bovenaf opgelegd worden. De ontwikkeling moet samen met die burgers, gemeenschappen, organisaties en ondernemers gebeuren. Door deze nieuwe focus op samenwerking en een verdeling van de verantwoordelijkheid in solidariteit, krijgen de verschillende groepen een nieuwe rol. De overheid moet zich bijvoorbeeld ontwikkelen vanuit een verzorgende, naar een faciliterende rol. Hierbij is dus niet sprake van een algehele terugtrekking van de overheid, maar van een nieuwe rol voor de overheid.⁵⁴ Niet alleen de overheid, maar ook de burger

⁵¹ Putten, R. van, & Beekers, W. (2014). *Coöperatiemaatschappij. Solidariteit organiseren in de eenentwintigste eeuw*. Amsterdam, Nederland: Buijten & Schipperheijn Motief, 12.

⁵² Buijs, G. (2014b). *De eeuw van de burger*. Bunschoten-Spakenburg, Nederland: Drukkerij De Bunschoter, 9.

⁵³ Putten & Beekers, *Coöperatiemaatschappij*, 10, 14-15, 60.

⁵⁴ *Ibidem*, 25.

krijgt een nieuwe rol. Zij krijgt meer verantwoordelijkheden en moet actief gaan participeren. De burger moet zich dus ontwikkelen van een ontvangende naar een verzorgende rol.

Zo'n gedragsverandering is moeilijk. Mensen vertonen vaak automatisch gedrag, ofwel gewoontes, en proberen zoveel mogelijk verliezen te voorkomen. Daarnaast verandert de omgeving vaak niet, wat het extra moeilijk maakt om uit dat automatische gedrag te stappen.⁵⁵ Het is dus moeilijk voor een overheid om een nieuwe rol aan te nemen als facilitator, of voor de burger de rol als verzorger. Het is dus belangrijk om actief met dit veranderingsproces aan de slag te gaan en om te onderzoeken hoe die verandering teweeg kan worden gebracht. Voor de overheid is het een must om met die gedragsverandering aan de slag te gaan, wil het daadwerkelijk een succes maken van de coöperatiemaatschappij. In plaats van te focussen op nieuw inhoudelijk beleid moet er naar het eigen gedrag gekeken worden. Vanuit het christelijk-sociaal denken ligt er voor ChristenUnie-bestuurders een specifieke verantwoordelijkheid om met dit proces aan de slag te gaan om tot een kwalitatieve ontwikkeling van de coöperatiemaatschappij te komen.

De coöperatiemaatschappij

De verantwoordelijkheid voor solidariteit in de samenleving is gegrond in de christelijk-sociale denktraditie. Mensen zijn er voor elkaar en komen door samen te leven tot bloei. In de coöperatiemaatschappij bestaan zowel directe als indirecte solidariteit. Bij directe solidariteit ligt de organisatie van solidariteit bij het zelfredzame individu of bij de maatschappelijke sfeer waar onderlinge zorg en hulp wordt verleend. Bij indirecte solidariteit ligt de organisatie daarentegen bij de overheid. Het is de uitdaging om de sterke kanten van beide soorten solidariteit te combineren waardoor zowel de overheid, als de maatschappelijke sfeer, als het individu een rol spelen.⁵⁶

Zowel in het katholieke als protestantse denken wordt verantwoordelijkheid gelegd bij burgers en maatschappelijke organisaties. Vanuit het katholieke denken wordt gestreefd naar een subsidiaire overheid die de verantwoordelijkheid zoveel mogelijk neerlegt bij zo klein mogelijke maatschappelijke verbanden.⁵⁷ De overheid stimuleert deze verbanden en alleen wanneer het echt nodig is, grijpt de overheid actief in. Het gaat bij dit subsidiariteitsbeginsel dus om een recht op verantwoordelijkheid voor de burger. In het protestantse denken heeft Abraham Kuyper een belangrijke bijdrage geleverd aan het gedachtegoed over de positie van maatschappelijke kringen, met zijn beschrijving van soevereiniteit in eigen kring. Die soevereiniteit in eigen kring houdt in dat de samenleving bestaat uit verschillende maatschappelijke kringen, die alleen God boven zich hebben. Hierdoor ligt veel verantwoordelijkheid en vrijheid bij die kringen.⁵⁸ Vanuit beide stromingen van denken heeft

⁵⁵ Tiggelaar, B. (2018). *De Ladder. Waarom veranderen zo moeilijk is én... welke 3 stappen wel werken.* (2e ed.). Soest, Nederland: Tyler Roland Press BV, 36-40.

⁵⁶ Putten & Beekers, *Coöperatiemaatschappij*, 11, 15, 50.

⁵⁷ Paus Pius XI (1931), encycliek *Quadragesimo Anno*, 60.

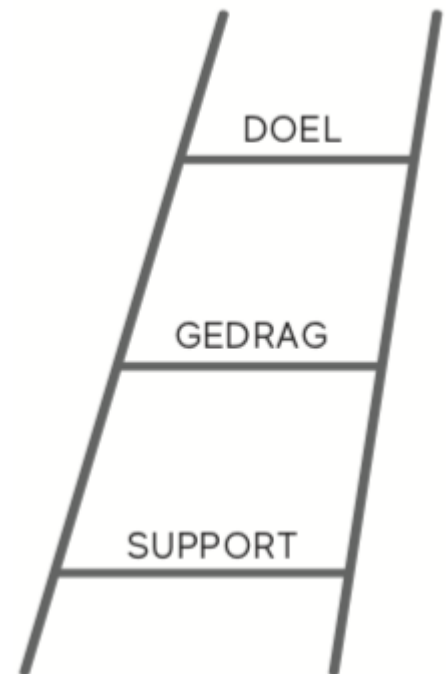
⁵⁸ Kuyper, A. (1880). *Soevereiniteit in eigen kring* (openingsrede Vrije Universiteit Amsterdam), 11, 13; Putten & Beekers, *Coöperatiemaatschappij*, 51-52.

de overheid dus een nederige plek in de samenleving en ligt veel verantwoordelijkheid en vrijheid bij de burger.

Wat is dan precies de plek van de overheid? De roeping van de overheid ligt volgens Kuyper in het bemiddelen tussen maatschappelijke verbanden, het beschermen van zwakken en het onderhouden van een bepaalde infrastructuur die nodig is voor de samenleving. Het is dus niet de bedoeling dat de overheid terugtreedt, daarmee zou de overheid tekort doen aan de taak om recht te brengen en sociale gerechtigheid te bevorderen. De overheid is echter niet leidend in het organiseren van de samenleving. Wat groeit in de samenleving is de basis en van daaruit kan de behoefte ontstaan voor ondersteuning vanuit de overheid.⁵⁹ De verantwoordelijkheid begint dus bij particuliere initiatieven, pas als van daaruit de behoefte ontstaat aan ondersteuning kan de overheid daar een plek innemen. Dit is de faciliterende rol van de overheid, in plaats van de verzorgende rol in de verzorgingsstaat.

De ladder

In de overgang naar de coöperatiemaatschappij krijgen allerlei verschillende groepen, zoals ambtenaren, bestuurders, ondernemers en burgers, een andere rol. Daarvoor is een verandering in gedrag nodig. Maar hoe verander je gedrag? Ben Tiggelaar heeft hiervoor een model opgesteld die hij De Ladder noemt. De Ladder bestaat uit drie treden, ofwel drie stappen, die helpen om tot een daadwerkelijke gedragsverandering te komen. De bovenste tree is het doel dat je nastreeft. De tweede tree is het gedrag dat nodig is om dat doel dichterbij te brengen. De derde tree is de support die nodig is om de gedragsvoornemens daadwerkelijk uit te voeren.⁶⁰ Gezien de grote rol van de overheid in de overgang naar de coöperatiemaatschappij volgt per tree een praktische aanpak hoe De Ladder kan helpen in de transitie voor de overheid. Dit kan op zowel nationaal, als provinciaal, als lokaal niveau.

Verandering komt vaak voort uit een bepaald doel (trede één). Bijvoorbeeld het veiliger maken van het verkeer of betaalbaardere zorg. Bij het ontwikkelen van een nieuwe vaardigheid is het verstandig om te kiezen voor een ontwikkeldoel. Een voorbeeld hiervan is: voor het einde van het jaar wil ik drie manieren leren om de zorg betaalbaarder te maken.⁶¹ Ontwikkeldoelen gaan om het ontwikkelen van nieuwe capaciteiten. Door ontwikkeldoelen te stellen is het makkelijker om met tegenslag om te gaan. Vanuit een ontwikkeldoel is tegenslag namelijk een leermoment in plaats van falen. Als ontwikkeldoel voor de overheid zou gesteld kunnen worden dat de overheid drie manieren leert om minder te verzorgen en meer te

⁵⁹ Putten & Beekers, *Coöperatiemaatschappij*, 53-54, 76-77.

⁶⁰ Tiggelaar, *De Ladder*, 10-11.

⁶¹ Ibidem, 46, 59.

ondersteunen. Er kunnen ook concretere doelen gesteld worden, bijvoorbeeld om twee manieren te leren om burgerinitiatieven te ondersteunen of om een aantal manieren te leren om initiatieven van sociale ondernemers te faciliteren. De overheid moet één specifiek doel uitkiezen en daarmee aan de slag gaan.

Om een doel te halen is gedragsverandering nodig (trede twee). Dit hoeven geen grote veranderingen te zijn, het is juist belangrijk om de verandering zo eenvoudig mogelijk te maken. Het is van belang dat er een begin wordt gemaakt, ook al is dat met kleine stapjes. Deze gedragsverandering is essentieel om van ‘strategie’ en ‘beleid’ meer te maken dan woorden op papier. Het is zinloos om met maatschappelijke verandering bezig te gaan zonder aandacht te hebben voor deze gedragsverandering.⁶² De lokale overheid zou bijvoorbeeld als gedragsverandering kunnen stellen dat er periodiek overleg gehouden moet worden met sociale ondernemingen om hun initiatieven te faciliteren.

De kleine stappen van gedragsverandering hebben ondersteuning nodig, ook wel support-technieken genoemd (trede drie). Die support-technieken zijn gericht op de aanjagers van gedrag, dit zijn factoren die gedrag bevorderen. Er zijn drie categorieën van aanjagers, de capaciteit, motivatie of omgeving. De capaciteit houdt in dat een bepaalde handeling uit te voeren is, de motivatie houdt in dat het gedrag gewild moet worden, en de omgeving houdt in dat de gelegenheid er moet zijn om bepaald gedrag te vertonen. De support-technieken zijn het meest effectief als ze naast elkaar gebruikt worden en als er met alle drie de aanjagers rekening wordt gehouden.⁶³ Een voorbeeld van een effectieve support-techniek is het voorbereiden op een moment-van-de-waarheid. Dit zijn momenten waarop de verandering dreigt te mislukken. Door van tevoren na te denken over zo’n moment, en door alvast een oplossing daarvoor te bedenken, is het op zo’n moment zelf makkelijker om door te zetten.⁶⁴ Mogelijke support-technieken die bruikbaar zijn voor de overheid zijn het geven van bemoediging aan ambtenaren en bestuurders, het opstellen van duidelijke gedragsinstructies en het verwijderen van belemmerende protocollen, het vastleggen van vooruitgang en het aanbieden van cursussen om de capaciteit te verhogen.

Voor de ChristenUnie-bestuurder is het christelijk-sociale gedachtegoed een grote aanjager voor de gedragsverandering naar de coöperatiemaatschappij. Uit gedragsonderzoek blijkt dat mensen gemotiveerd raken als ze helder hebben waarom ze naar een doel werken.⁶⁵ Het christelijk-sociale denken biedt hierin een duidelijke motivatie: mensen zijn relationele wezens die zijn gemaakt om voor elkaar te zorgen en gerechtigheid te brengen. Dat is een stevige motivatie om daadwerkelijk het gedrag te veranderen. Die achtergrond in het christelijk-sociale denken brengt ook een verantwoordelijkheid met zich mee om daadwerkelijk aan de slag te gaan met het vormgeven van de coöperatiemaatschappij en de gedragsverandering die daarvoor nodig is. Het christelijk-sociale gedachtegoed is dus een belangrijke support-techniek voor het ontplooiën van de coöperatiemaatschappij.

⁶² Tiggelaar, *De Ladder*, 70-71, 79.

⁶³ *Ibidem*, 32-35.

⁶⁴ *Ibidem*, 91.

⁶⁵ *Ibidem*, 61.

Conclusie

De coöperatiemaatschappij biedt vanuit het christelijk-sociale gedachtegoed een alternatief voor de uitgedijde verzorgingsstaat. De overgang van verzorgingsstaat naar coöperatiemaatschappij vraagt om een nieuwe rol voor de overheid en daarvoor is een gedragsverandering nodig. Die gedragsverandering ontstaat niet door beleid te schrijven, er moet juist heel concreet aan een ontwikkeldoel gewerkt worden. Dit kan door het opzetten van support-technieken en het opstellen van gedragsverandering. Hierin ligt een specifieke verantwoordelijkheid voor ChristenUnie-bestuurders. Vanuit de motivatie van het christelijk-sociale denken moeten de bestuurders inzetten op een coöperatiemaatschappij met inhoud. Door bewust met dit proces van verandering aan de slag te gaan kan er worden ingezet op een kwalitatieve ontwikkeling van de samenleving naar de coöperatiemaatschappij.

Nienke van de Pol-Vernhout is werkzaam voor de ChristenUnie. Ze werkt als medewerker voor de Bestuurdersvereniging en het Opleidingscentrum. Daarvoor heeft ze de master Internationale Betrekkingen afgerond.

Bibliografie

- Buijs, G. (2014b). *De eeuw van de burger*. Bunschoten-Spakenburg, Nederland: Drukkerij De Bunschoter.
- Kuyper, A. (1880). *Soevereiniteit in eigen kring* (openingsrede Vrije Universiteit Amsterdam).
- Paus Pius XI (1931), encycliek *Quadragesimo Anno*.
- Putten, R. van, & Beekers, W. (2014). *Coöperatiemaatschappij. Solidariteit organiseren in de eenentwintigste eeuw*. Amsterdam, Nederland: Buijten & Schipperheijn Motief.
- Tiggelaar, B. (2018). *De Ladder. Waarom veranderen zo moeilijk is én... welke 3 stappen wel werken*. (2e ed.). Soest, Nederland: Tyler Roland Press BV.

Het recht om een actieve burger te zijn

Eelco Sneep

Samenvatting

Het thema ‘burgerschap’ is hot. Oude retoriek in een nieuw jasje, of is er meer aan de hand? In dit essay duid ik actief burgerschap binnen een bredere maatschappelijke ontwikkeling.

Ook overheden zijn daarin zoekende. Deze zoektocht is vaak gericht op een hanteerbaar instrument waarmee actief burgerschap bevorderd kan worden en vervalt nogal eens in een overmatige regelreflex. Veel raadzamer lijkt een terughoudende overheid met veel ruimte voor maatschappelijk initiatief.

De maatschappelijke diensttijd is een uitstekend instrument waarin de overheid een antwoord kan bieden op risico’s die de ontwikkeling van actief burgerschap bemoeilijken. Het sturend vermogen van de overheid is echter beperkt. Het verplichte karakter van de diensttijd typeert dan ook een achterhaald maakbaarheids-denken in het streven naar een samenleving waarin we omzien naar elkaar. De maatschappelijke diensttijd zou daarom moeten doorgaan als recht en niet als plicht.

Inleiding

Het thema ‘burgerschap’ is hot. De afgelopen jaren mag het thema vooral bij beleidsmakers, politici en onderzoekers op steeds meer aandacht rekenen. Ook binnen de ChristenUnie is er de laatste jaren meer aandacht voor burgerschap en burgerschapsvorming. Illustratief zijn de verschillen in de verkiezingsprogramma’s voor de Tweede Kamerverkiezingen door de jaren heen. In het programma van 2002 werd er nog met geen woord over burgerschap gerept⁶⁶. Hoe anders is dat in het verkiezingsprogramma ‘Hoopvol Realistisch’ voor de Kamerverkiezingen van 2017 waarin op acht plekken gesproken wordt over actief burgerschap, burgerschapsvorming en burgerschapswaarden⁶⁷. Oude retoriek in een nieuw jasje, of is er meer aan de hand? In dit essay duid ik actief burgerschap binnen een bredere maatschappelijke ontwikkeling. Ik reflecteer op vragen als, wat is actief burgerschap eigenlijk, welke rol zou de overheid daar vanuit christelijk sociaal perspectief in moeten spelen, en wat betekent het voor concrete beleidsvoorstellen als de maatschappelijke diensttijd?

Actief burgerschap binnen een bredere context

De reden dat er de laatste jaren steeds meer aandacht is voor actief burgerschap vindt zijn oorsprong in een bredere maatschappelijke ontwikkeling die bestaat uit drie elementen:

Kritiek op en onhoudbaarheid van de verzorgingsstaat. Al sinds de jaren ’70 en ’80 van de vorige eeuw wordt kritiek geuit op de verzorgingsstaat. De uitbreiding van de verzorgingsstaat heeft gezorgd voor inefficiëntie, bureaucratie en kostenstijgingen. In hoeverre de financiële noodzaak bestaat voor een radicale hervorming van de verzorgingsstaat, blijft een lastig punt. Feit blijft dat bezuinigingen op zijn minst een welkome bijkomstigheid zijn bij het streven naar een actievere inbreng van burger in de gemeenschap⁶⁸. Wat wel zeker is, is dat de verzorgingsstaat niet tot actief burgerschap leidt, maar juist meer tot consumptiegedrag van burgers. Dat heeft een roep ontketend om ‘meer samenleving’ en ‘minder overheid’⁶⁹. Kortom, meer aandacht voor de rol van burgers en het maatschappelijk middenveld.

Integratievraagstuk. De aandacht voor actief en goed burgerschap hangt ook nauw samen met de blijvende aanwezigheid van migranten in Nederland. Met het groeiend aantal migranten dat ons land bereikt, groeit ook de roep om aanpassing van nieuwkomers aan de Nederlandse cultuur. De afgelopen decennia is het accent verschoven naar een meer activerend en verplichtend beleid van integratie. De overheid schept voorwaarden voor zelfredzaamheid en voor het effectueren van burgerschap door allochtonen. Tegelijkertijd is de allochtoon verplicht deze kansen met beide handen aan te grijpen⁷⁰.

Ontzuiling. Vanaf ca. 1960 is het proces van ontzuiling op gang gekomen, waarmee ook de individualisering is toegenomen. Vandaag de dag staat meer dan ooit onze individuele

⁶⁶ ChristenUnie (2002). *Durf te kiezen voor normen*. Verkiezingsprogramma 2002-2006.

⁶⁷ ChristenUnie (2016). *Hoopvol Realistisch. Voorstellen voor een samenleving met toekomst*. Verkiezingsprogramma 2017-2012.

⁶⁸ Buijs, G. (2014). *De eeuw van de burger*.

⁶⁹ Putten van, R. & Beekers, W. (2014). *Coöperatiemaatschappij*.

⁷⁰ Fermin, A. (2009). *Burgerschap en multiculturaliteit in het Nederlandse integratiebeleid*.

vrijheid centraal. Of zoals Robert van Putten en Wouter Beekers schrijven in het boekje Coöperatiemaatschappij: “op de voorgrond staat het individuele leven en niet meer de sociale verbanden en gemeenschappen”. Dat betekent overigens niet dat er geen sprake meer is maatschappelijke betrokkenheid door burgers, maar participatie hangt wel meer af van de vraag of een project aansluit op het leven van het individu⁷¹.

Actief burgerschap in ontwikkeling

Maar wat is actief burgerschap eigenlijk? Als de Nederlandse burger al een beeld heeft bij de term burgerschap, dan is dat vooral sociaal van aard. Veel Nederlanders vatten ‘goed burgerschap’ toch vooral op als sociaal en fatsoenlijk burgerschap. Het gaat dan om sociaal gedrag en verantwoordelijkheid tonen tegenover medeburgers, en bijvoorbeeld om het verlenen van burenhulp, zorg, of het netjes houden van de straat⁷²⁷³. Tegelijkertijd bestaan er wel hoge verwachtingen vanuit beleidsmakers, politici en bestuurders. Van de burger wordt verwacht dat deze verantwoordelijk is voor zichzelf en zijn sociale omgeving, zorgzaam is, zich inzet voor welzijnswerk en sociale samenhang, fatsoenlijk is en bijdraagt aan een positieve publieke moraal en deelneemt aan de besluitvorming en het maatschappelijk debat⁷⁴.

Het valt dan ook op dat er erg verschillend gedacht wordt over wat burgerschap en een goede burger is of zou moeten zijn. Zowel in de literatuur alsmede in beleidsdocumenten en adviesnota’s wordt geen eenduidige definitie gegeven over actief burgerschap. Nog het meest treffend is mijns inziens de formulering die de Onderwijsraad hanteerde bij het debat in 2003 over de opdracht aan scholen om actief burgerschap en sociale integratie te bevorderen: [actief burgerschap is] “de bereidheid en het vermogen om deel uit te maken van een gemeenschap en daar een actieve bijdrage aan te leveren”⁷⁵. Deze formulering past bij de verandering die heeft opgetreden in de burgerschapsdiscussie. Waar de discussie rondom burgerschap decennia lang ging over de rechten, is het de laatste jaren verschoven naar de plichten⁷⁶. Het gaat niet alleen om het vermogen (recht) om deel te uit te maken van een gemeenschap, maar des te meer om de bereidheid tot een actieve bijdrage (plicht). En waar het eerst vooral ging over passief burgerschap (burgers ontvangen sociale of economische voorzieningen zoals AOW, WAO, etc.) kwam nu ook actief burgerschap in beeld. Burgerschap is een activiteit. Zowel in het politieke domein, het maatschappelijk middenveld en de publieke zaak.

Kortom, actief burgerschap bestaat uit meerdere facetten en we zien daarbij een nadrukkelijke ontwikkeling van *rechten* naar *plichten* en van *passief* naar *actief* burgerschap.

⁷¹ Putten van, R. & Beekers, W. (2014). Coöperatiemaatschappij, p. 34.

⁷² Dekker, P. (2005). *Goed burgerschap in enquêtes*.

⁷³ Hurenkamp, M., & Tonkens, E. H. (2008). *Wat vinden burgers zelf van burgerschap?*

⁷⁴ Tonkens, E. (2006). *De bal bij de burger. Burgerschap en publieke moraal in een pluriforme, dynamische samenleving*, p. 9-10.

⁷⁵ Onderwijsraad (2003). *Onderwijs en Burgerschap*.

⁷⁶ Tonkens, E. (2006). *De bal bij de burger. Burgerschap en publieke moraal in een pluriforme, dynamische samenleving*. p. 6, 10.

Actief burgerschap en de rol van de overheid

In die ontwikkeling en met de vele facetten van wat burgerschap omvat zijn ook overheden zoekende. Deze zoektocht is vaak gericht op een hanteerbaar instrument waarmee actief burgerschap bevordert kan worden. Als overheden daarin meer aan de samenleving overlaten en meer ruimte geven aan zelforganisatie, maatschappelijke initiatieven of sociaal ondernemerschap, raken ze nogal eens in vertwijfeling. Het blijkt lastig hier positie in te bepalen. Enerzijds omdat het nieuw is, anderzijds omdat je moet loslaten en het leidt tot minder directe sturingsmogelijkheden⁷⁷. En toch zou ik overheden willen stimuleren deze zoektocht voort te zetten. Je kunt je immers afvragen in hoeverre de overheid een dicterende rol kan vervullen in het bevorderen van actief burgerschap. Politiek kent zijn maakbaarheidsgrenzen, het is niet haar taak om alle persoonlijke en maatschappelijke vraagstukken op te lossen. Wat ook in lijn is met christelijk gedachtegoed waarin we de gebrokenheid van deze wereld erkennen. Pas als we het maakbaarheids-denken loslaten komt er ruimte voor initiatieven van onderop⁷⁸.

Dit past ook in het christelijk-sociale denken over soevereiniteit in eigen kring⁷⁹. Soevereiniteit in eigen kring is een beginsel dat het recht op burgerlijke vrijheden inhoudt. Denk aan het gezin, de school, het bedrijf, de wetenschap en de kunst. Burgers vormen maatschappelijke kringen die hun bestaan niet te danken hebben aan de staat. De overheid heeft de soevereiniteit van specifieke kringen te respecteren.⁸⁰ Soevereiniteit in eigen kring stimuleert de bereidheid en het vermogen om vanuit je eigen overtuiging deel uit te maken van een gemeenschap en daar op jouw manier een bijdrage aan te leveren.

Kortom, de regelreflex van de overheid is niet onbegrijpelijk, maar kent zijn beperkingen in het bevorderen van actief burgerschap. Veel raadzamer lijkt enige terughoudendheid, of zelfs bescheidenheid, vanuit het overheidsbeleid met veel ruimte voor maatschappelijk initiatief. Wat de overheid uiteraard niet ontslaat van haar verantwoordelijkheid als relatiebeheerder die de juiste randvoorwaarden en ingrediënten schept ter bevordering van dat actieve burgerschap.

Actief burgerschap en de maatschappelijke diensttijd

Wat dat concreet betekent schets ik aan de hand van een voorbeeld: de maatschappelijke diensttijd. Een voorstel van de ChristenUnie en het CDA tot een samenlevingsbijdrage van een half jaar waarin jongeren (18-28) nieuwe vaardigheden leren en zorgen voor mensen met wie ze anders nooit in aanraking zouden komen⁸¹.

Mijns inziens een uitstekend plan waarin je als overheid een antwoord kan bieden op risico's die de ontwikkeling van actief burgerschap bemoeilijken: te weinig ruimte, te weinig tijd, te weinig motivatie, te weinig wederkerigheid en te weinig nabijheid⁸². Bovendien past het bij

⁷⁷ Wijdeveen van, T., Graaf de, L. & Hendriks, F. (2013), *Actief Burgerschap, lijnen in de literatuur*.

⁷⁸ Putten van, R. & Beekers, W. (2014). *Coöperatiemaatschappij*, p. 72-73.

⁷⁹ Kuiper, A. (1880). *Soevereiniteit in eigen kring*.

⁸⁰ Post, H. (2011). *Soevereiniteit in eigen kring revisited*.

⁸¹ Segers, G. J. (2018). *Maatschappelijke diensttijd*.

⁸² Buijs, G. (2014). *De eeuw van de burger*.

de rol van relatiebeheerder die die de juiste randvoorwaarden en ingrediënten schept voor het ontwikkelen van sociale competenties, actief burgerschap en een houding van dienstbaarheid.

Tegelijkertijd plaats ik mijn kanttekeningen bij het verplichte karakter van de diensttijd. Dit past in mijn ogen bij een achterhaald maakbaarheids-denken in het streven naar een samenleving waarin we omzien naar elkaar. Het sturend vermogen van de overheid is beperkt. Bovendien is verplichten (of dicteren zo u wilt) een motie van wantrouwen aan de burger. Als wij, de overheid, het u niet verplichten, bent u zelf niet in staat invulling te geven aan uw rol als actieve burger.

Enige mate van ambitie en idealisme zijn begrijpelijk, maar terughoudendheid is op zijn plaats. Daarom voel ik meer voor een maatschappelijke diensttijd als recht. Een gedachte waar eerder onder andere over is gefilosofeerd door Gert Jan Segers in zijn boek *Hoop voor een verdeeld land* (2016)⁸³. Een recht waarin jongeren de ruimte krijgen om in al hun veelkleurigheid te werken aan een samenleving waarin we omzien naar elkaar. Met een terughoudende rol van de overheid die jongeren niet overlaadt met regels en wensen, maar het recht geeft op soevereiniteit en zeggenschap. Actief burgerschap op een manier die bij jou past dus.

Het argument dat zich in dat geval geen jongeren zullen aanmelden is ongegrond wat mij betreft. Steeds meer jongeren zijn politiek en maatschappelijk betrokken. De huidige generatie ziet niet alleen het onrecht in de wereld, maar wil er ook wat aan doen⁸⁴.

Tot slot is de kans groter dat andere partijen zullen instemmen met een diensttijd op grond van een recht in plaats van een plicht. Voor voorstanders van het tweede geldt dan ook wat mij betreft dat enig christelijk realisme op zijn plaats is. Wie zijn hoop stelt op de volledige inlossing van zijn dromen in een weerbarstige en gebroken wereld zal bedrogen uitkomen en uiteindelijk teleurgesteld raken⁸⁵.

Eelco Sneep is bestuurs- en veranderkundige en werkzaam als adviseur in het (semi)publieke domein. Hij is gefascineerd door het functioneren van de politiek, het openbaar bestuur en publieke organisaties in algemeen en de betekenis van het christelijk-sociale denken voor christelijke politiek vandaag in het bijzonder. Hij beschouwt zichzelf als een actief burger.

⁸³ Segers, G.J. (2016). *Hoop voor een verdeeld land*, p.153.

⁸⁴ NJI (30 januari 2018). *Participatie bij jongeren*.

⁸⁵ Niebuhr, R (1943). *The nature and Destiny of Man*.

Bibliografie

- Buijs, G. (2014). *De eeuw van de burger*. Amersfoort: Mr. G. Groen van Prinsterlezing 2014.
- ChristenUnie (2002). *Durf te kiezen voor normen*. Verkiezingsprogramma 2002-2006. Amersfoort.
- ChristenUnie (2016). *Hoopvol Realistisch. Voorstellen voor een samenleving met toekomst*. Verkiezingsprogramma 2017-2021. Amersfoort, vastgesteld door het partijcongres op 26 november 2016 in Nijkerk.
- Dekker, P. (2005). *Goed burgerschap in enquêtes*. In P. Dekker & J. de Hart (Eds), *De goede burger: tien beschouwingen over een morele categorie*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau
- Fermin, A. (2009). *Burgerschap en multiculturaliteit in het Nederlandse integratiebeleid*. In B&M, jaargang 36, nr.1. Rotterdam.
- Hurenkamp, M., & Tonkens, E. H. (2008). *Wat vinden burgers zelf van burgerschap?* Den Haag.
- Kuyper, A. (1880). *Soevereiniteit in eigen kring*. Amsterdam.
- Niebuhr, R (1943). *The nature and Destiny of Man*.
- NJI (30 januari 2018). *Participatie bij jongeren*. Geraadpleegd op 30 november 2018, van <https://www.nji.nl/nl/Databank/Cijfers-over-Jeugd-en-Opvoeding/Cijfers-per-onderwerp-Participatie-van-jongeren>.
- Onderwijsraad (2003). *Onderwijs en Burgerschap*. Den Haag.
- Post, H. (2011). *Soevereiniteit in eigen kring revisited*. Utrecht, workshop VCH congres.
- Putten van, R. & Beekers, W. (2014). *Coöperatiemaatschappij*. Amsterdam.
- Segers, G.J. (2016). *Hoop voor een verdeeld land*. Amsterdam.
- Segers, G. J. (z.d). *Maatschappelijke diensttijd*. Geraadpleegd op 27 november 2018, van <https://www.christenunie.nl/standpunt/maatschappelijke-diensttijd>.
- Tonkens, E. (2006). *De bal bij de burger. Burgerschap en publieke moraal in een pluriforme, dynamische samenleving*. Amsterdam.
- Wijdeveen van, T., Graaf de, L. & Hendriks, F. (2013), *Actief Burgerschap, lijnen in de literatuur*. Tilburg.

(On)begrijpelijk

Een christelijk-sociaal perspectief op de maatschappelijke dienstplicht

Bram van Riezen

Samenvatting

De ChristenUnie wil een maatschappelijke dienstplicht invoeren. In dit essay laat ik zien dat deze wens vanuit christelijk-sociaal perspectief logisch lijkt. Het is immers goed wanneer burgers verantwoordelijkheid nemen en voor elkaar zorgen. Burgers moeten hiervoor wel moreel kapitaal bezitten: ze moeten bereid zijn de zorg voor elkaar op zich te nemen. Een maatschappelijke dienstplicht helpt dit morele kapitaal te ontwikkelen.

Daarnaast laat ik zien dat voorstaan van een maatschappelijke dienstplicht voor een christelijk-sociale partij niet zo vanzelfsprekend is. De christelijk-sociale traditie is namelijk altijd kritisch geweest op de rol van de staat. De overheid kan wel voorwaarden scheppen voor het goede leven, maar het goede leven niet opleggen. Bovendien is het bijbrengen van normen en waarden geen overheidstaak, maar een taak van het gezin.

Introductie

‘De ChristenUnie wil een samenleving waarin we omzien naar elkaar. Door het invoeren van een maatschappelijke dienstplicht laten we elkaar zien dat het goed is om iets voor een ander te doen. Jongeren ontwikkelen hun sociale competenties, actief burgerschap en een houding van dienstbaarheid.’⁸⁶

In het verkiezingsprogramma voor de Tweede Kamerverkiezingen van 2017 pleit de ChristenUnie voor een maatschappelijke dienstplicht. Mede doordat ook het CDA een voorstander was van een maatschappelijke dienstplicht belandde dit, weliswaar in een afgezwakte vorm, in het regeerakkoord. De reacties uit de samenleving waren verdeeld. De eigen jongerenorganisatie van de ChristenUnie PerspectieF was kritisch. Volgens PerspectieF verhoogt een maatschappelijke dienstplicht de druk op jongeren.⁸⁷ Econoom Mathijs Bouman noemde de maatschappelijke dienstplicht ‘dwangarbeid-light’ en beargumenteerde dat het economisch niet rendabel is.⁸⁸

De ChristenUnie is onverminderd enthousiast over de maatschappelijke dienstplicht. Het is voor de ChristenUnie een belangrijk instrument om actief burgerschap te bevorderen. In dit essay betoog ik dat de wens om een maatschappelijke dienstplicht in te stellen vanuit christelijk-sociaal perspectief weliswaar begrijpelijk lijkt, maar dit zeker niet is.

De christelijk-sociale traditie

Het christelijk-sociaal denken over een maatschappelijke diensttijd begint bij de relationele mensvisie die onder dit denken ligt. Johannes Althusius beschrijft in zijn boek *Politica* de mens als een sociaal wezen dat niet kan leven zonder anderen (Althusius, 1614). Mensen moeten, wanneer ze een prettig en comfortabel leven willen leiden waarin veel van hun behoeften worden vervuld, samenleven. De mensen die samenleven zijn participanten of partners in een gemeenschappelijk leven.

Roel Kuiper stelt op basis van het scheppingsverhaal dat de mens door God is geschapen om in relatie met God te leven (Kuiper, 2011). In de verbinding met God ligt het geluk en het behoud van de mens. God heeft de mens geschapen met het vermogen om lief te hebben. Vanuit dit vermogen is de mens gericht relaties, op anderen.

‘Mensen kunnen niet leven zonder anderen, tegen eenzaamheid is niemand opgewassen. Die behoefte aan betekenisvolle relaties uit zich al bij het kind dat opgroeit en volwassenen om zich heen nodig heeft om tot zelfstandigheid te komen. Voor de vorming van onze identiteit zijn we diepgaand afhankelijk van anderen.(...) We zijn in heel veel opzichten afhankelijk van anderen. Alleen in relaties kan hij (de mens) zijn verantwoordelijkheid voor zichzelf en anderen waarmaken.’⁸⁹

⁸⁶ Verkiezingsprogramma ChristenUnie 2017-2021 Hoopvol Realistisch

⁸⁷ Verus (2017). ChristenUnie-jongeren dwingen aanpak prestatiedruk onder jongeren af. Via www.verus.nl

⁸⁸ Bouman (2016). Maatschappelijke dienstplicht? Dwangarbeid-light zult u bedoelen. Via www.mathijsbouman.nl

⁸⁹ Kuiper (2011). Dienstbare politiek, blz. 32.

De christelijk-sociale traditie ziet de mens dus ten diepste als een relationeel wezen. Mensen hebben anderen nodig om te kunnen bestaan, om een comfortabel leven te kunnen leiden en om zichzelf te kunnen zijn.

Relaties komen tot uiting in gemeenschappen, zoals huwelijken, families, kerken en lokale gemeenschappen zoals wijken. In deze gemeenschappen kunnen mensen verantwoordelijkheid voor elkaar nemen. Dit heeft positieve gevolgen voor de mensen in deze gemeenschappen. Het is bovendien de opdracht van God voor de mens: liefdevol zorgen voor elkaar en voor de schepping. Daarom moeten mensen verantwoordelijkheid (voor elkaar) dragen (Kuiper, 2011). Verantwoordelijkheid dragen creëert gemeenschappen waarin mensen kunnen doen waar ze voor gemaakt zijn. Politiek is volgens Althusius de kunst van het verenigen van mensen met als doel het tot stand brengen, cultiveren en behouden van sociaal leven tussen hen. Kuiper stelt dat de politiek moet bevorderen dat mensen hun verantwoordelijkheid kunnen nemen.

In de periode sinds de Tweede Wereldoorlog is de overheid steeds meer zorg van de samenleving over gaan nemen. De laatste jaren is de koerst echter gewijzigd. Nu stelt de overheid dat zij niet meer alle zorg en ondersteuning op zich kan nemen en organiseren. Burgers moeten dit weer zelf vorm gaan geven. Er moet een omslag van een verzorgingsstaat naar een participatiesamenleving plaatsvinden. Dit nieuwe discours rondom de zorg past bij de christelijk-sociale traditie (Buijs, 2014). Zowel Buijs, als van Putten en Beekers (2014) en Kuiper (2011) zien hier kansen voor de christelijk-sociale traditie, maar plaatsen er ook kanttekeningen bij. De transformatie naar een participatiesamenleving gaat niet vanzelf. Govert Buijs stelt dat daarvoor een nieuwe taal rondom burgerschap en nieuwe institutionele arrangementen rondom rechten en plichten nodig zijn. Volgens van Putten en Beekers zitten er grenzen aan de draagkracht van de samenleving en wordt deze draagkracht verder in gevaar gebracht door maatschappelijke verbanden en burgers te benaderen als bedrijven en onderdelen van de BV Nederland. Roel Kuiper spreekt van moreel kapitaal: de mate waarin mensen bereid zijn voor elkaar te zorgen. Dit morele kapitaal is essentieel voor een goed functionerende participatiesamenleving, maar is de afgelopen decennia door een grote nadruk op overheid en markt weggeorganiseerd. De gemeenschappen waar burgers leerden om voor anderen, voor elkaar te zorgen, zijn verdwenen of bezig te verdwijnen.

Met andere woorden: de samenleving kan niet (meer) alles dragen. Om de omslag naar een participatie- (of coöperatie) samenleving te maken moeten burgers leren dat ze plichten hebben en moreel kapitaal opbouwen. De overheid kan hier een rol in spelen en zowel Buijs als van Putten en Beekers doen hier concrete beleidssuggesties voor.

De rol van de overheid

In de christelijk-sociale visie op de overheid neemt soevereiniteit in eigen kring een belangrijke plaats in. Abraham Kuyper beschrijft de samenleving als een verzameling van talloze verschillende kringen (Kuyper, 1880). Voorbeelden van kringen zijn het onderwijs, de zorg, het gezin, de sportverenigingen, de kerk en het individu. Alle kringen zijn gelijkwaardig en hebben hun eigen soevereiniteit. Geen enkele kring, ook de staat niet, is soeverein over

andere kringen. Jezus is soeverein, maar mensen zijn zondig en daardoor is absolute soevereiniteit op aarde onmogelijk. Elke kring heeft haar eigen verantwoordelijkheid. De kerk bijvoorbeeld kan niet de verantwoordelijkheid van het onderwijs overnemen, een school niet van een ziekenhuis. De verschillende kringen beïnvloeden elkaar uiteraard wel. Daarin bestaat volgens Kuyper het gevaar dat de ene kring de andere verstoort. Het is de taak van de overheid om er zorg voor te dragen dat de ene kring de andere niet gaat overheersen én om individuen te beschermen tegen overheersing door hun kring. De overheid moet niet het leven belemmeren of vrijheid inperken, maar heeft juist als taak om vrijheid voor en in de verschillende onderdelen van de samenleving mogelijk te maken (Kuyper, 1880). De christelijk-sociale traditie is daarmee beducht voor teveel overheidsbemoeyenis op terreinen die in ‘andere kringen’ thuis horen. Opvoeding en het bijbrengen van normen en waarden hoorde in de christelijk-sociale traditie altijd bij het gezin en in mindere mate bij de kerk en het onderwijs. De overheid mocht daar niet zomaar in interveniëren (Rouvoet, 2008).

Stefan Paas betoogt dat interventies vanuit de overheid automatisch betekenen dat vrijheden van burgers worden ingeperkt (Paas, 2007). Overheden zijn er niet om de menselijke zoektocht naar het goede te leiden. Paas verwoordt het als volgt:

‘(...)is het feit dat de politiek goede dingen doet niet voldoende reden om de vrijheid van de samenleving te beteugelen. Er zijn zoveel goede dingen die gedaan kunnen worden, maar dat is op zichzelf geen reden om ze door de overheid te laten doen.’⁹⁰

Paas werkt dit punt verder uit in een betoog voor een belangrijker plaats voor individuele vrijheid in de christelijke politiek (Paas, 2010). Hij concludeert dat christelijke politiek zich zou moeten inzetten voor de ruimte voor niet-christenen om niet-christelijke levenskeuzes te maken. Dat kan alleen wanneer de taak van de overheid niet te ruim wordt gezien. De overheid gaat niet over wat het goede leven is. Een overheid die bestaat uit christenen zou daarom terughoudend moeten zijn in het opleggen of stimuleren van de eigen overtuigingen, al is het maar omdat christenen dat ook wensen van overheden bestaande uit mensen met een andere of seculiere levensovertuiging. Het is de taak van de overheid om een samenleving waarin het goede leven mogelijk is te faciliteren, niet om het goede leven bevorderen (Paas, 2010). Rienk Janssens (2010) maakt hetzelfde punt. Janssens stelt dat de ChristenUnie zich bewust moet zijn van de eigen oorsprong. De christelijke politieke beweging is begonnen vanuit verzet tegen staatsdenken, niet om de eigen idealen via de staat te verwezenlijken. Janssens laat zien dat de grondleggers van de antirevolutionaire beweging, Groen van Prinsterer en de eerder aangehaalde Abraham Kuyper, sceptisch stonden tegenover staatsinvloed en meerderheidsdenken. Ze streefden ernaar zaken als onderwijs, kerk en opvoeding uit de invloed van de staat halen of houden. Janssens betoogt dat vrijheid daarom een kernelement van christelijke politiek moet zijn. Iedereen moet binnen de grenzen van de rechtsstaat zijn of haar eigen keuzes kunnen maken. De staat dient zich hier zeer bescheiden op te stellen. Alleen door de staatsmacht te beperken kunnen zowel de eigen vrijheden als die van andere groepen gegarandeerd blijven.

⁹⁰ Paas (2007). Gods dienaar, blz. 424.

Maatschappelijke dienstplicht

Vanuit het christelijk-sociale denken worden twee argumenten aangedragen voor een maatschappelijke dienstplicht. Bij beide argumenten zijn vraagtekens te plaatsen vanuit de diezelfde christelijk-sociale traditie. In de eerste plaats is het goed wanneer burgers voor elkaar zorgen en verantwoordelijkheid nemen. De nadruk moet liggen op hoe burgers van betekenis kunnen zijn voor de samenleving, niet op individuele zelfontplooiing. Het christelijk-sociale idee dat burgers en de samenleving verantwoordelijkheid moeten dragen klinkt door in het plan voor een maatschappelijke dienstplicht.

De christelijk-sociale traditie is kritisch op wat de overheid wel en niet moet doen. Een overheid kan het goede leven niet opleggen. Het meegeven van normen en waarden is een verantwoordelijkheid van het gezin. Het willen invoeren van een maatschappelijke dienstplicht weerspiegelt de wens om vanuit de overheid burgers het goede leven bij te brengen. Vanuit dit perspectief is het opzienbarend dat de ChristenUnie een maatschappelijke dienstplicht wil. Het christelijk-sociale denken is immers altijd terughoudend geweest om de overheid een rol te geven in het burgers bijbrengen van normen en waarden.

Het tweede argument is dat het gezien de huidige ontwikkelingen en de verschuiving naar een participatiesamenleving noodzakelijk is dat jongeren hiermee een ‘oefenplaats’ geboden voor het dragen van verantwoordelijkheid voor anderen. Dit is een begrijpelijk idee. Jongeren moeten ergens moreel kapitaal opdoen willen ze in de toekomst bereid en in staat zijn de zorg voor anderen op zich te nemen. De ChristenUnie geeft hiermee handen en voeten aan de suggesties van Buijs en van Putten en Beekers om de omslag richting een participatie-samenleving te maken.

Een maatschappelijke dienstplicht is een maatregel die behoorlijk ingrijpt in de individuele vrijheid van burgers. Vanuit het christelijk-sociale denken wordt erkend dat elk overheidsingrijpen de vrijheid van burgers beperkt. Het inperken van individuele vrijheid kan dus een legitieme actie zijn. Het is echter de vraag of er voor het stimuleren van moreel kapitaal geen andere, minder ingrijpende, handelingen mogelijk zijn dan een maatschappelijke dienstplicht.

Conclusie

Ik heb laten zien dat de wens van de ChristenUnie om een maatschappelijke dienstplicht in te voeren vanuit christelijk-sociaal perspectief een begrijpelijke lijkt. Daarnaast heb ik laten zien dat dergelijk vergaand overheidsingrijpen en het burgers door de overheid bijbrengen van normen en waarden niet past binnen de christelijk-sociale traditie. In dat perspectief is de wens om een maatschappelijk dienstplicht in te voeren helemaal geen begrijpelijk standpunt voor de ChristenUnie.

Bram van Riezen studeerde Algemene Sociale Wetenschappen in Utrecht. Hij is momenteel beleidsadviseur Wmo bij een gemeente.

Bibliografie

Althusius, Johannes (1614). The General Elements of Politics. In: *Politica*, edited and translated by Frederick S. Carney 1964/1995.

Buijs, Govert (2014). *De eeuw van de burger*.

Janssens, Rienk (2010). De antirevolutionaire strijd voor een vrije samenleving. In: *Vrijheid. Een christelijk-sociaal pleidooi*. Buijten & Schipperheijn Motief, Amsterdam.

Kuiper, Roel (2011). Diensbare Politiek. *Buijten & Schipperheijn Motief*, Amsterdam.

Kuyper, Abraham (1880). Soevereiniteit in eigen kring, Amsterdam. (openingsrede Vrije Universiteit Amsterdam).

Paas, Stefan (2007). Gods Dienares. In: *Vrede Stichten*. Boekencentrum, Zoetermeer.

Paas, Stefan (2010). Een liberale injectie in christelijke politiek. In: *Vrijheid. Een christelijk-sociaal pleidooi*. Buijten & Schipperheijn Motief, Amsterdam.

Putten, Robert van & Beekers, Wouter (2014). Coöperatiemaatschappij. *Buijten & Schipperheijn Motief*, Amsterdam.

Rouvoet, André (2008). *Gezinsbeleid: een gedeelde verantwoordelijkheid*.

Christelijk burgerschap in een onveilige wereld

Uitgangspunten voor een Christelijke visie op de waarborging van onze hedendaagse en toekomstige veiligheid.

Lianne de Vries

Samenvatting

De strategische veiligheidscontext verandert. Dit dwingt tot een proactieve houding. In het kader van het thema Burgerschap & Identiteit, gaat dit essay in op de rol van een christen als burger van zowel het hemelse als het aardse koninkrijk en levert het uitgangspunten voor een christelijke visie op veiligheid en de toekomstige waarborging daarvan.

Introductie

Dit essay gaat in op hoe we als Christen om kunnen gaan met de veranderende strategische veiligheidscontext in het kader van burgerschap & identiteit. We zien dat onze omgeving verandert en dat vraagt om een Christelijke visie op hoe we onze veiligheid, het fundament van een functionerende maatschappij, willen invullen en waarborgen. Dit essay gaat in op mogelijke uitgangspunten om die visie verder vorm te geven, door te kijken naar de Christen als burger van de Hemelse en aardse koninkrijken, de veranderende veiligheidscontext en de koppelingen tussen Christelijke denkers en traditionele veiligheidsdenkers.

Veiligheid als fundament voor de maatschappij

Veiligheid is een uitdagend onderwerp om kritisch te bespreken. Immers, het is nauw verbonden met haar keerzijde: conflict, oorlog, wapens en vijanden. Denken over veiligheid gaat vaak over dreigingen, en hoe die aan de pakken. Veiligheid is van uiterst belang voor het functioneren van ons aardse koninkrijk.

Dagelijks komen we maatschappelijke kwesties tegen, maar ondanks deze beeldvorming functioneert de Nederlandse maatschappij erg goed. Er zijn wetten en procedures die (grotendeels) worden gerespecteerd en vertrouwd, wij zijn voorzien in onze basisbehoeften (een huis, eten en drinken, energie), de economie biedt weer perspectief en Nederland scoort hoog op mondiale indexen over welvaart en geluk. Nederland doet het goed deels omdat het een gestructureerd land is, de structuren kunnen gehandhaafd worden door processen (en de handhaving wordt door de burgers geaccepteerd), en dat kan omdat er orde en veiligheid is in de samenleving. Dit is een groot goed, maar ook kwetsbaar.

Deze orde en veiligheid is geworteld in verschillende bestuursdomeinen, maar deze sectie gaat in op de rol van de veiligheidsdiensten. Hierbij kan onder andere gedacht worden aan Defensie, de Politie, Veiligheid en Justitie, en de inlichtingendiensten. Zij vormen een verzekering voor de maatschappij; deze betalen wij zodat wij zijn gedekt “voor het geval dat” (te vergelijken met de zorgverzekering). Ook al is de dreiging niet direct, worden onze (militaire) capaciteiten onderhouden, aangepast en opgebouwd waar nodig indien er wel een dreiging komt. Deze verzekering heeft een tweeledig effect: het zorgt dat de juiste capaciteiten er zijn wanneer nodig, maar door actuele aanpassingen en gereedheid heeft het ook een afschrikwekkend effect op hedendaagse potentiële kwaadwilligen. Afschrikking werkt niet goed als de capaciteiten verouderd of kleinschalig zijn; dan ben je namelijk een makkelijk *target*.

Onze veiligheidsdiensten en passende investeringen daarin zijn daarom van cruciaal belang om de basis van orde en veiligheid in onze samenleving te garanderen, en zonder dit fundament zouden andere bestuursdomeinen (zoals de zorg, onderwijs, economie, infrastructuur) ook niet duurzaam opgebouwd of behouden kunnen worden. Als burger is het dan ook van belang om bewustheid te hebben over de fundamentele rol van veiligheid, de (toekomstige) waarborging ervan, en de veranderende veiligheidscontext.

De veranderende veiligheidscontext

Enkele woorden die vaak verbonden worden aan de veranderende en toekomstige veiligheidsomgeving zijn: dynamisch, complex, verbonden, verstorend⁹¹. De wereld is steeds meer verbonden en strategische trends beslaan meerdere domeinen die met elkaar vergroeien, waardoor een beïnvloedbaar web ontstaat. Te vergelijken met een reeks dominostenen, betekent dat als er elders een steentje valt, Nederland dat indirect ook merkt. Deze sectie beslaat de enkele domeinen en de voorziene trends van de komende 30-50 jaar, zoals klimaat, demografie, politiek, energie en economie, die allen een direct of indirect effect zullen hebben op onze gezamenlijke veiligheid.

Klimaatverandering zal overal de levenswijze beïnvloeden evenals de verbouwing en het aanbod van voedsel en schoon water, juist in een tijd waar de demografie exponentieel groeit. Dit zal leiden tot schaarste in eten, drinken en natuurlijk bronnen. De toegenomen (digitale) verbondenheid zal de wens naar hogere levensstandaarden verhogen, wat zich momenteel praktisch het duidelijkst in China en India manifesteert. In termen van energiebronnen en milieuvervuiling kan dit serieuze gevolgen hebben voor de hele aarde, en zal daarmee de trends omtrent klimaat, eten, drinken en leefbaarheid versterken. Tegelijkertijd zijn de mondiale economieën meer verweven dan ooit, wat betekent dat als een welvarend land een crisis ondergaat, de rest van de wereld het zal merken. Dit gebeurt in een tijd dat politieke macht diffuseert (zowel op nationaal als internationaal niveau) en multilaterale werkverbanden onder druk staan. Gezien de trends van polarisatie, oud zeer en internationale competitie wordt de scene gezet voor grote verschillen tussen huidige en opkomende machten. Dit vindt tevens op een kleinere schaal plaats binnenslands. En dan zijn de ontwikkelingen op de gebieden van terrorisme, hybride oorlogsvoering, ‘cyber warfare’, verstorende technologische trends en wapenwedlopen nog niet eens benoemd.

Door deze trends niet alleen apart te bestuderen maar ook in verband met elkaar, kan de inschatting worden gemaakt dat instabiliteit, en mogelijk conflict, de komende 30 jaar niet ondenkbaar zijn. Gezien de fundamentele rol van veiligheid voor een functionerende samenleving, is het daarom van belang dat er, ook vanuit een Christelijk perspectief, strategisch over de toekomst van onze veiligheid wordt nagedacht.

Geef des Heere wat des Heeren is en des konings wat des konings is

Christenen hebben per definitie een duaal staatsburgerschap. Als volgers van de Heer zijn wij deel van het Koninkrijk Gods terwijl we fysiek leven in onze aardse gemeenschappen. Het Koninkrijk zal pas geheel aan ons geopenbaard worden in het hiernamaals en zal op aarde plaatsvinden wanneer Jezus terug komt. Tot die tijd mogen we met God wandelen, Zijn liefde uitdragen en in gemeenschap leven met onze medeburgers⁹².

⁹¹ “Global Strategic Trends, The Future Starts Today”, *Britse Ministerie van Defensie*.
https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/760099/20181121-GST_The_Future_Starts_Today.pdf

⁹² “De Stad Gods”, Boek XIX, *St. Augustinus*, p. 940

‘Burgerschap’ kent verschillende definities, waarbij een juridische band tussen mens en staat centraal staat en waar zowel rechten als plichten bij horen⁹³. Zelf voeg ik graag mijn oma’s wijsheid toe: een goede burger is een steunpilaar van de maatschappij. Een steunpilaar staat krachtig, gevormd, met anderen, en daarop kan verder worden gebouwd.

Christenen worden ook opgeroepen om goede burgers te zijn van het aardse rijk. De balans tussen het aardse en Hemelse, het tijdelijke en het eeuwige, de worsteling tussen goed en kwaad (ook al mogen we leven in de wetenschap dat God de wereld heeft overwonnen), zijn we doorlopend naar opzoek. Om ook in het aardse koninkrijk goede burgers te zijn, en Gods wereld recht aan te doen, is het belangrijk dat wij als Christenen ook de verantwoordelijkheid nemen om na te denken over onderwerpen die ons wellicht oncomfortabel doen voelen.

In de zoektocht naar deze balans kunnen we als Christen vanuit twee perspectieven handelen; 1) omdat God de wereld al heeft overwonnen, kunnen Christenen dat verschil niet meer maken maar kunnen we de uitdagingen ondergaan, erdoor volharden en onszelf sterken in de spirituele strijd, of 2) Christenen kunnen het onvermijdelijke niet vermijden, en alsnog volharden, maar kunnen ook hun door God gegeven talenten gebruiken om hun best te doen om Zijn creatie te beschermen, aan bij te dragen en doen bloeien.

Het tweede perspectief, wat ook weerklinkt in gelijkenissen van Jezus⁹⁴ over het inzetten van gegeven talenten, toont dat er voor Christenen wel degelijk een rol ligt om ook een bijdrage te leveren aan het tijdelijke aardse, met het spirituele belang voor ogen. In deze strekking is het ook aan Christenen om zich te mengen in het debat over veiligheid en er een visie op te ontwikkelen.

Uitgangspunten voor een christelijke visie op veiligheidsbeleid

Om de visie inhoudelijk te kunnen bepalen moeten er uitgangspunten en randvoorwaarden worden geschept. Dit essay is niet lang genoeg om alle aspecten te bekijken, maar er zijn wel enkele wijsheden van Christelijke schrijvers die overeen komen met de gedachtegang van bekende strategische veiligheidsdenkers, die mogelijke uitgangspunten bieden.

In de maatschappelijke debatten die over groepen mensen gaan (welke groep ook), wordt er vaak gediscussieerd vanuit het perspectief ‘goed’ of ‘slecht’. Maar er zijn vele verschillende soorten en maten mensen, met verschillende intenties en karakters. Dat maakt ons mens, maar die zijn niet over een kam te scheren. “Vrije en open samenlevingen moeten dus niet te naïef uitgaan van het goede van de mens, dan worden ze overrompeld door het kwaad”⁹⁵. Mensen die zich op het goede focussen, zowel in zichzelf als in anderen, onderschatten soms dat niet alle mensen die bedoelingen (op dezelfde manier) delen. Wanneer we ons niet van deze menselijke verschillen bewust zijn, kunnen we, met de beste intenties, zo toch verrast worden door de verkeerde dingen, en ons daar te laat van bewust worden. Dit is iets dat de strategische veiligheidsdenker Carl von Clausewitz ook benadrukt: “oorlog is zo’n gevaarlijke zaak, dat de fouten die voortvloeien uit zachtaardigheid de aller ergste zijn”⁹⁶. Dit reflecteert

⁹³ “Burgerschap”, *Encyclo.* <https://www.encyclo.nl/begrip/burgerschap>

⁹⁴ Mattheüs 25: 14-29; Marcus 4:21

⁹⁵ “Heilige Strijd”, *Beatrice de Graaf*, p. 118

⁹⁶ “On War”, *Carl von Clausewitz*

het hierboven genoemde, duidt dat er naast de Christelijke naastenliefde ook een blik mag zijn naar mogelijke gevaren, en slaat een brug naar het volgende uitgangspunt.

Een tweede uitgangspunt is een van Reinhold Niebuhr: “de instandhouding van de democratische beschaving vereist de wijsheid van de slang en de onschuld van de duif. De kinderen van het licht moeten zich wapenen tegen de kinderen van het duister – maar dan zonder hun kwaadaardigheid over te nemen”⁹⁷. De slang staat bekend om sluwheid, en hierin zit ook nieuwsgierigheid, achterdocht, realisme, en wellicht een beetje ‘doom denken’. Dit is nodig om mogelijke dreigingen te spotten en te ontrafelen, en dienszelf daartegen te wapenen en beschermen. Dit weerklinkt in het werk van SunTzu, een Chinese strategische denker uit de 5de eeuw v. Chr., die zegt: “om je vijand te kennen, moet je je vijand worden” en “als je je vijand kent, en je kent jezelf, hoef je de uitkomsten van honderd gevechten niet te vrezen”⁹⁸.

Echter willen we ook niet dat dit denken onze primaire of enige gesteldheid wordt, dus we moeten door de bril van de slang kunnen kijken en dit gebruiken, zonder het over te nemen in ons eigen zijn.

Deze stukken tonen aan dat we, met een basis van de goede dingen van de Heer, mogen en kunnen schakelen tussen gedachtegangen om uitdagingen en mogelijke dreigingen aan te pakken, om zo onze gemeenschap en ons goed te beschermen. Dit vertaalt zich naar de praktijk, in dat we Christelijk om mogen gaan met veiligheidsuitdagingen, zonder dat dat betekent dat we niet mogen doen wat nodig is om onszelf veilig te houden.

We hoeven niet te handelen uit angst, want wij hebben God die naast, voor en achter ons, en met ons strijdt. Maar we mogen wel onze talenten inzetten, de handen uit de mouwen steken, en een oprecht, nuchter en afgewogen gesprek te voeren waarin er per maatschappelijk vraagstuk ruimte is voor de realiteit van onze veranderende veiligheidscontext, nuance en een aangepaste aanpak. Onze omgeving zal instabieler worden, en hoe we daar nu mee omgaan zet een precedent voor de toekomst. Laten we daar dan nu al aan werken.

Conclusie

Als Christen zijn we zowel burger van het Hemelse Koninkrijk als het aardse. Op aarde is ons veel toevertrouwd, en we hebben als burger van het aardse koninkrijk ook onze rechten en plichten. De veranderende veiligheidscontext vraagt om een Christelijke visie op veiligheidsbeleid, waarin de Bijbel het fundament is maar waar er tevens gehandeld mag worden om de gemeenschap en het grote goed te beschermen. Waar deze balans precies ligt, en verdere uitwerking in de praktijk, moeten verder aangescherpt worden – maar de balans en diens fundament is wat de Christelijke visie onderscheidt. Veiligheid gaat ons allemaal aan, en daarom zou het de plicht moeten zijn van burgers om hier kennis over te vergaren en een persoonlijke en gezamenlijke visie te creëren om onze toekomstige veiligheid waar te borgen.

⁹⁷ “The Children of Light and the Children of Darkness”, *Reinhold Niebuhr*, p.36.

⁹⁸ “The Art of War”, *Sun Tzu*

Lianne de Vries is 27 jaar oud en heeft een achtergrond in HR management en internationale strategische veiligheid. Momenteel werkt ze bij de Nederlandse Delegatie aan de Noord Atlantische Verdragsorganisatie (NAVO) en interesseert zij zich in het krachtenveld van Christelijke wijsheid en strategische veiligheidsdenkers, in de context van de veranderende strategische veiligheidsomgeving.

Bibliografie

Augustinus, Aurelius, *De Stad van God*, hoofdstuk XIX

Britse Ministerie van Defensie, *Global Strategic Trends The Future Starts Today*. 2018.

Online

verkrijgbaar: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/760099/20181121-GST_The_Future_Starts_Today.pdf

Clausewitz, C. von, *On War*. New Jersey: Princeton University Press, 1976.

De Bijbel: Nieuwe Bijbelvertaling

Encyclo, *Burgerschap*. Online verkrijgbaar: <https://www.encyclo.nl/begrip/burgerschap>

Graaf, Beatrice de, *Heilige Strijd*. Utrecht: Boekencentrum, 2017.

Niebuhr, Reinhold, *The Children of Light and the Children of Darkness*. London: Nisbet & Co, 1945.

Tzu, S. *The art of war*. Chichester: Capstone Publishing Ltd. 2010.

Aan de slag! Hoe om te gaan met de chaos van alledag

Albert Brouwer

Samenvatting

De huidige samenleving vraagt veel van het individu. Om te functioneren in de chaos van alledag moeten we vele ballen tegelijk in de lucht houden. Voor de meeste mensen lijkt het gesneden koek te zijn om hun aandacht te verdelen over een veelheid aan taken. Hoe reageren we als dat even niet lukt? Niet altijd even mals – falen wordt slechts mondjesmaat geaccepteerd. In hoeverre is het belangrijk voor ons om altijd maar te presteren?

Tijd

De afgelopen zomervakantie bevond ik mij voor enige tijd in een vrijwel verlaten dorp in de Belgische Ardennen. Na een intensief studiejaar vond ik het een welverdiende vakantie. Met enkele vrienden bivakkeerden we op de top van een heuvel, met uitzicht over een slaperig Belgisch dorpje. Bewust hadden we een aanzienlijk gedeelte tijd vrijgelaten. Niets plannen, en gewoon de tijd zijn beloop laten. Een boek lezen, uitgebreid koken, kortom een tijd van ontspanning. En wat is het prettig! Eindelijk tijd om vriendschappen een boost te geven, boeken te openen die te lang zijn dichtgebleven. Deze dagen staan in een sterk contrast met de overige dagen van het jaar, waarin ik veel van mezelf eis in opleiding, werk en sociale relaties. Op vakantie hoeft dat even niet. Toch voelt het enigszins onwennig om tijd te spenderen zonder dat daar een concreet doel aan verbonden is. Alsof lege tijd niet de bedoeling is. Daarbij lijkt het zo dat een tijdsbesteding pas nuttig is als deze productief is. Waarom eigenlijk? Waarom moeten we altijd iets presteren om zinvol bezig te zijn?

Ik blijf niet de enige te zijn. De drang tot presteren die zo geworteld is in de maatschappij is de laatste jaren een veelbesproken thema. Berichten over een prestatimaatschappij bereiken ons regelmatig en in velerlei vormen. Het is een maatschappij waarin menselijke waarde, of identiteit, wordt afgemeten aan wat gepresteerd wordt. Een goede baan, een opleiding volgen in de avonduren, vrijwilligerswerk, een gelukkig huwelijk, een gezin draaiende houden en natuurlijk ook vriendschappen onderhouden. Iedereen doet het en zo hoort het ook. Je wilt immers wat bijdragen? En als het even niet meer lukt om alle ballen in de lucht te houden? Dat ligt dan aan jezelf.

Christelijke traditie

Hoe verhoudt de traditie waar de Christenunie uit afkomstig is, zich tot een maatschappij waarin mensen het uiterste van zichzelf vragen, of meer dan dat? De Christenunie wil een partij zijn die ervoor kiest een samenleving te propageren waarin iedereen meedoet, waarin iedereen meetelt ongeacht zijn of haar verdiensten. Ook, of misschien wel juist zij, die een zwakke positie hebben in de maatschappij kunnen rekenen op steun vanuit de achterban van de Christenunie. Denk bijvoorbeeld aan het meest recente congres van de Christenunie, waarbij 90% van de aanwezigen stemde voor een uitzetstop voor in Nederland gewortelde vluchtelingenkinderen. Volgens Piet Adema, voorzitter van het landelijke bestuur van de Christenunie, een 'Noord-Koreaanse uitslag'. Daags voor het congres sprong Gert-Jan Segers in de bres voor studenten, in een interview met de Volkskrant gaf hij aan dat wat hem betreft, het leenstelsel 'zijn langste tijd heeft gehad'. Volgens hem legt het leenstelsel een onaanvaardbare prestatiedruk op studenten en kan het daarom beter worden afgeschaft. Het zijn twee totaal verschillende situaties waarin de Christenunie kleur bekent als sociale partij.

Die houding vindt zijn oorsprong in de christelijke traditie. In de oudste verhalen van de bijbel wordt een basis gelegd voor een samenleving waarin het belangrijk is dat iedereen meedoet, waarin iedereen ertoe doet. Die visie op de samenleving vindt zijn oorsprong in het bijbelse scheppingsverhaal. In het verhaal over de schepping van de wereld is de mens de laatste om gemaakt te worden, ze vormt de kers op de taart. Ze wordt zelfs gemaakt 'naar het evenbeeld van God'. Volgens de christelijke traditie heeft ieder mens daarom waarde; een

waarde die is meegegeven door de Maker zelf. Dat betekent dus ook dat deze onafhankelijk is van ons werk, onafhankelijk van onze bijdrage in de maatschappij, onafhankelijk van wat wij doen en hoe we invulling geven aan ons leven. Deze opvatting van waarde gaat rechtstreeks in tegen de beweging in onze maatschappij dat onze relevantie steeds meer afhankelijk wordt van hetgeen we presteren – of belangrijker nog, hoe we onze prestaties etaleren op social media.

Oude bronnen

Het zal niet verbazen dat in de christelijke traditie veel is nagedacht over de relatie tussen werk, waarde en identiteit. Een denker die een sterke invloed heeft gehad op de Nederlandse moraal rondom werk, is zonder twijfel Calvijn. In een van zijn bijdragen⁹⁹ stelt hij het volgende:

“Tenslotte moet ook dit opgemerkt worden, dat de Here een ieder onze beveelt bij al de handelingen zijns levens te letten op zijn roeping. Want Hij weet van welk een onrust 's mensen natuur bruist, door welk een onbestendige lichtvaardigheid ze her- en derwaarts geslingerd wordt, hoe begering haar eerzucht is om verschillende zaken tegelijkertijd aan te grijpen. Opdat dus niet door onze dwaasheid en roekeloosheid alle dingen ondersteboven en door elkaar zouden geraken, heeft hij de soorten van leven onderscheiden en aan een ieder zijn plichten toegewezen. En opdat niemand onbezonnen zijn grenzen te buiten zou gaan, heeft hij zulke soorten van leven ‘roepingen’ genoemd. (...) Het is voldoende, als we weten dat de roeping des heren het beginsel en fundament is om in elke zaak goed te handelen; en wie zich aan haar niet houdt, zal in zijn plichten nooit de rechte weg houden.”

De notie dat mensen de neiging hebben zichzelf te overvragen en voorbij te rennen, is klaarblijkelijk niet nieuw. In de zestiende eeuw al vestigt Calvijn de aandacht op de ‘onrust’, die in ‘s mensen natuur bruist’. Zo het blijkt hadden ook in zijn tijd mensen moeite om zich te begrenzen. Let wel, de smartphone was nog niet uitgevonden en hij leefde ook niet in een volledig geglobaliseerde wereld, twee moderne ontwikkelingen die vaak als voorbeeld dienen van een wereld die nooit ‘uit’ gaat en altijd maar meer van mensen vraagt. Je zou denken dat zonder deze moderne vindingen het leven een stuk rustiger was, maar niets is minder waar. Wellicht ligt het probleem van een overvragende wereld dus niet zozeer aan de wereld om ons heen, maar dichterbij onszelf. Calvijn analyseert hier dat mensen hun grenzen te buiten kunnen gaan, doordat ze uit eerzucht verschillende zaken tegelijkertijd aangrijpen. Een fulltime baan is niet genoeg; in de avonduren studeren we door, regelen we de financiën van de tennisclub en willen we investeren in ons gezin. Het is de grenzeloze ambitie van mensen om zichzelf te overstijgen die ertoe leidt dat we soms het evenwicht uit het oog verliezen. Calvijn ziet twee effecten van dit gebrek aan evenwicht. Ten eerste gaan wij gaan onze grenzen te buiten, we eisen meer van onszelf dan ons lichaam kan bieden. Lichamelijke uitputting is het gevolg. Daarbovenop raken ‘alle dingen ondersteboven en door elkaar’, zoals Calvijn het noemt. Onze aandacht versnippert door de veelheid aan taken, waardoor we

⁹⁹ J. Calvijn a.w., boek II, hoofdstuk 10

geestelijk vermoeid raken en onze taken niet meer goed kunnen uitvoeren. Het resultaat daarvan is dat je al je taken niet meer goed kunt uitvoeren.

Focus op je roeping

Calvijns remedie? Focus je op je roeping. De gedachte aan een roeping roept ons op om het werk dat we doen, te doen op een plichtsgetrouwe wijze. Laat je niet afleiden door ‘dwaasheid en roekeloosheid’ maar richt je op de taak die voor je ligt. De ‘roeping’ is voor Calvijn geen lot uit de loterij dat slechts voor sommigen is weggelegd. Nee, in zijn wereld heeft iederéén een roeping. Het betekent eenvoudigweg het focussen van energie en tijd op de taak die voorhanden is, dit in tegenstelling tot het altijd zoeken naar ‘meer’, wat dat ook zijn moge. Met het accepteren van een roeping verdwijnt ook de belangrijkste prikkel voor mensen om zichzelf te overvragen. Immers, als je je richt op je roeping doe je precies dát wat voor jou waarde heeft. Er is dus geen noodzaak meer om allerlei taken erbij te nemen om je eerzucht en ambitie maar te stillen. Een voorbeeld kan hier een jonge ouder zijn die ervoor kiest om de agenda te reserveren voor kind en relatie, om daar een roeping te zien. Op dat specifieke moment is het tot bloei brengen van die twee aspecten van het leven belangrijker dan zaken als werk, of het doen van vrijwilligerswerk. Mensen die toch proberen om in die levensfase een brede diversiteit aan taken onderhouden, lopen niet zelden vast in een brij van verantwoordelijkheden. We lopen niet vast omdat we *teveel* doen, we lopen vast omdat we *teveel verschillende* dingen doen.

Politieke consequenties

De problematiek die voortkomt uit het overvragen van onze capaciteiten lijkt zo gereduceerd te zijn tot iets wat mensen zichzelf aandoen. De wrijving die op kan treden tussen verantwoordelijkheden en draagkracht lijkt een probleem dat mensen zelf veroorzaken, een keuze. Is er een plek, een roeping, voor de politieke arena in dit vraagstuk? Kan de Christenunie een bijdrage leveren binnen die arena in het licht van haar ideologische achtergrond? De kracht van politiek ligt in het vermogen om de omstandigheden vorm te geven waarbinnen mensen hun keuzes maken.

Een concreet voorbeeld van een politieke keuze die een bijdrage levert aan prestatiedruk is de eerder genoemde invoering van het leenstelsel voor studenten in 2015. Studenten die rond willen komen zónder teveel schulden te maken, moeten daardoor naast hun studie allerlei baantjes onderhouden. Let wel, deze baantjes moeten onderhouden worden naast een studie die ook gewoon 40 uur per week vraagt. De restjes tijd die overblijven kunnen gespendeerd worden aan het opbouwen van sociale contacten in een (veelal) nieuwe stad. Zo worden studenten geforceerd hun aandacht te spreiden tussen een veelvoud aan fronten die allemaal even belangrijk lijken. Calvijn zou aanbevelen een scherpe keuze maken tussen deze tijdvreter. Echter, de meeste studenten hebben die keuzevrijheid helemaal niet. De diverse taken zijn allemaal belangrijk en hebben tijd en energie nodig. Immers, de huur betaalt zichzelf niet, voor tentamens moet toch echt gestudeerd worden en niemand kan zonder sociale contacten. Hier kan de politiek de ruimte geven die mensen nodig hebben om zich te focussen op hun ‘roeping’ van dat moment. Studenten behoren te studeren, het is uitermate inefficiënt om ze te dwingen hun energie te spreiden over zowel studie als laagbetaalde

bijbaantjes. Slechts weinig bijbaantjes brengen genoeg op om de kosten van een extra studiejaar door studievertraging goed te maken. De overheid dient ruimte te geven aan burgers zodat zij zelf kunnen kiezen waar zij hun focus leggen.

Albert Brouwer (1993) is werkzaam als milieuadviseur, na zes jaren gestudeerd te hebben. Hij is blij met de zwangerschap van zijn vrouw, maar was toch wel onder de indruk toen er twee kleintjes op komst bleken te zijn. Nu is het hoog tijd om beter na te denken over tijd en waarde.

Bibliografie

Johannes Calvijn, J. 1559. Institutie (boek III). Genève

Betutteling? Ja, graag!

Waarom de nieuwe donorwet juist een goed idee is

Deborah Lassche

Samenvatting

Door de gedragswetenschap leren we steeds meer over hoe mensen keuzes maken. Daaruit blijkt dat mensen in essentie niet in staat zijn tot het maken van rationele keuzes, maar te lijden hebben onder diverse *biases* en andere belemmeringen. Overheidsbeleid moet hierop inspelen, door gebruik te maken van *nudging*. Nudging betekent dat het kader waarin de burger haar keuze wordt beïnvloed, maar de mens zelf degene blijft die de uiteindelijke keuze maakt. In dit essay betoog ik ten eerste dat nudging past bij het christelijk-sociaal gedachtegoed van de ChristenUnie en ten tweede dat de nieuwe wet orgaandonatie een voorbeeld is van nudging wat de ChristenUnie moet omarmen.

Introductie

De volkszanger André Hazes zong het al: *‘Ik leef m'n leven, zoals ik dat wil. Ik bemoei me toch ook niet met een ander.’* Hij vertolkte hiermee een gevoel wat veel Nederlanders hebben: bemoei me niet met mij, dan bemoei ik me ook niet met jou. De Nederlander hecht aan zijn vrijheid en zijn autonomie. Overheidsbemoeienis wordt al snel gezien als betutteling. In hoeverre mag een overheid invloed uitoefenen op de keuzes van haar burgers, en haar daarin sturen?

Deze thematiek komt duidelijk aan de orde in de discussie rondom de nieuwe donorwet. In het begin van 2018 stemde de Eerste Kamer in met een wetwijziging die van het Nederlandse donorregistratiesysteem een *opt-out* systeem maakte, in plaats van een *opt-in* systeem. Opt-out betekent dat iedereen automatisch deelneemt tenzij men bezwaar maakt. Opt-in betekent het tegenovergestelde: men doet pas mee in het systeem, als men actief hiermee instemt. Tegenstanders zeggen dat de overheid hiermee inbreuk maakt op de keuzevrijheid van de burger. Ook de ChristenUnie-fractie stemde in beide Kamers tegen deze wetwijziging (ChristenUnie, z.j.). In dit essay betoog ik dat de nieuwe donorwet juist een goed initiatief is en gesteund zou moeten worden.

In dit essay betoog ik ten eerste dat nudging – het beïnvloeden van de keuzes van de burger – past bij het christelijk-sociaal gedachtegoed van de ChristenUnie. Ten tweede betoog ik dat de nieuwe wet orgaandonatie een voorbeeld is van nudging wat de CU zou moeten omarmen.

Nudging: tussen herderlijke zorg & Bijbelse keuzevrijheid

In de afgelopen decennia heeft de wetenschap veel geleerd over hoe mensen keuzes maken. Dit heeft geleid tot het inzicht dat mensen in hun keuzes sterk worden beïnvloed door beperkte rationaliteit¹⁰⁰, gewoontes en andere psychologische *biases* (Hansen, z.j.). Deze vergaande inzichten hebben ook de mogelijkheden om de keuzes van burgers te beïnvloeden vergroot. Dit beïnvloeden van de keuzes van burgers, zonder hen de keuzevrijheid te ontnemen, wordt *nudging* genoemd.¹⁰¹ Voorbeelden zijn het projecteren van een rode lijn op het fietspad bij rood licht, nu uit onderzoek blijkt dat dit meer effect heeft op het naleven van de regels door fietsers dan alleen een rood stoplicht. Een ander bekend voorbeeld is dat van de school- of bedrijfskantine: als het fruit meer in het zicht ligt dan de vette hap, zullen meer mensen voor het fruit kiezen. Het grote voordeel van nudging is dat de burger zijn keuzevrijheid behoudt. Je kunt nog steeds kiezen voor die vette hap. Daarnaast is het vaak een relatief kleine ingreep vanuit de overheid gezien met potentieel groot resultaat.

¹⁰⁰ Beperkte rationaliteit is een vertaling van het begrip ‘bounded rationality’. Dit houdt in dat een mens nooit in staat is een volledig rationele keuze te maken. Dit komt onder andere door de vaak oneindige hoeveelheid mogelijkheden die hiervoor tegen elkaar afgezet zouden moeten worden. Zie voor een uitgebreidere uitleg het werk van politicoloog en econoom Herbert Simon.

¹⁰¹ Nudging komt van het Engels ‘to nudge’ en betekent letterlijk iets als een vriendelijke por in de ribben met de elleboog. De metafysische definitie van ‘nudging’ van Thaler en Sunstein is: *‘Any aspect of the choice architecture that alters people’s behavior in a predictable way without forbidding any options or significantly changing their economic incentives. To count as a mere nudge, the intervention must be easy and cheap to avoid. Nudges are not mandates. Putting the fruit at eye level counts as a nudge. Banning junk food does not.’* (Thaler & Sunstein, 2008, pp. 4-6).

Nudging wordt door Thaler en Sunstein geschaard onder *libertarian paternalism* (2008, p. 4-5). Paternalistisch, want er wordt vanuit gegaan dat de ene optie beter is dan de andere en dat men dat voor een ander mag bepalen. Maar ook libertair, want iedereen mag zelf zijn eigenkeuze blijven maken. In het christelijk-sociale gedachtengoed vinden we deze spanning tussen herderlijke zorg en Bijbelse keuzevrijheid ook steeds terug.

Eenzijds geloven wij als christenen dat God weet wat goed voor ons is, en daarmee hebben we dus een idee van het goede. Wij zien hierin ook een taak weggelegd voor de overheid. Roel Kuiper (2011) beschrijft in zijn boek 'Dienstbare Politiek' dat de overheid een instelling van God is, naar Romeinen 13. Deze heeft als taak '*recht doen in gerechtigheid, het kwaad in de samenleving bestrijden, een bevolking leiden en in en door dat alles God eren.*' (p. 99). Hij verwijst verder naar psalm 72 voor een voorbeeld van zo'n overheid die functioneert als een instelling van God: naar een bewind waarin vrede en recht heersen, de armen en verdrukten een helper hebben en er welvaart en overvloed is.

Anderzijds leven we in een land met veel verschillende opvattingen, waar anderen willen helpen dat goede ook te zien en te ervaren snel wordt weggezet als paternalistisch. Dat moeten we respecteren, en mede daarom moeten we vrijheid bieden. Maar we moeten ook vrijheid bieden omdat dit Bijbels is. Kuiper verwoordt het zo: '*Christus regeert in zijn rijk niet met dwang en geweld, maar door zijn Woord en Geest.*' (Ibid., p. 95). Met het geven van keuzevrijheid doen we recht aan de vrijheid die God de mens geeft om zijn eigen keuzes te maken, met als meest essentiële voorbeeld de keuze in het Paradijs: de keuze voor of tegen God. En juist *door* aanvaarding van Gods genade is de mens vrij om te kiezen: de zonde ketent de mens niet langer. Zie bijvoorbeeld Galaten 5 vers 1a: '*Christus heeft ons bevrijd opdat wij in vrijheid zouden leven*' of vers 13: '*Broeders en zusters, u bent geroepen om vrij te zijn*'. God geeft mensen vrijheid. God geeft mensen de keuze. Daarbij wordt er in de Bijbel wel vaak verwezen naar de verantwoordelijkheid die komt kijken bij die keuzevrijheid, zoals in 1 Korintiërs 10 vers 23: '*U zegt: 'Alles is toegestaan.' Zeker, maar niet alles is goed. Alles is toegestaan, maar niet alles is opbouwend.*' Dit laat weer het evenwicht zien tussen vrijheid en het nastreven van het goede. De overheid mag niet dwingen, maar hoeft ook niet neutraal of zelfs onverschillig te zijn tegenover de keuzes van haar burgers.

Verleiden tot orgaandonatie

Nu terug naar de discussie over de donorwet. Het bleek dat met het oude opt-in systeem maar een klein deel van de mensen zijn keuze registreerde en er mede daardoor te weinig donoren beschikbaar waren. Dit leidde tot een situatie waarin veel mensen geen donororgaan kregen terwijl deze wellicht wel voor handen was. De 'armen en verdrukten' werden niet geholpen. Op deze manier werd hen geen recht gedaan. Het is de taak van de overheid om hier iets aan te doen.

Daarnaast moet de overheid het goede stimuleren. Orgaandonatie zie ik als onderdeel van het goede, omdat deze symbool staat voor zelfgevende, verzoenende liefde zoals Bisschop de Korte dat zo mooi voor ons schetste: '*Do quia mihi datum est*': ik geef omdat aan mij gegeven is. Niks op deze aarde is van onszelf, tot aan ons lichaam toe. Alles moet God

dienen. Daarom lijkt orgaandonatie mij onderdeel van ‘het goede’ wat de overheid moet stimuleren.

Anderzijds moet het wel een keuze van de burger zelf blijven. De overheid mag zich niet zomaar de organen van mensen toe-eigenen. De ChristenUnie heeft gelijk als ze zegt dat ‘*het lichaam niet van de overheid is of van artsen, maar van mensen zelf, door God aan hen gegeven.*’ (ChristenUnie, z.j.). De uiteindelijke keuze moet bij de burger zelf liggen. Echter, de nieuwe orgaanwet dwingt niemand. Het heeft er alleen toe geleid dat meer mensen een keuze maken: Uit onderzoek blijkt dat sinds de Tweede Kamer het voorstel aannam om het opt-out systeem aan te nemen voor donorregistratie er een significante toename is geweest in het aantal mensen wat een keuze heeft gemaakt (de Voogt, 2017).

Kortom, de nieuwe donorwet is een mooie combinatie van een duwtje in de goede richting – namelijk een keuze maken; en dan het liefst voor orgaandonatie – terwijl vrijheid gewaarborgd blijft. Lijkt mij de juiste vorm van betutteling.

Deborah Lassche studeerde Politicologie en Internationale Betrekkingen in Nijmegen. Na haar studie werkte zij bij het Ministerie van Buitenlandse Zaken, de EU en het Instituut Bestuurskunde van de Universiteit Leiden. Momenteel werkt zij als onderzoeker bij TNO op het gebied van veiligheid en defensie. Vanaf 2019 denkt zij als lid van de steunfractie mee met de CU/SGP-fractie in Den Haag.

Bibliografie

ChristenUnie. (z.j.) *Orgaandonatie*. Geraadpleegd van <https://www.christenunie.nl/standpunt/orgaandonatie>.

Hansen, P.G. (z.j.) *What is nudging?* Geraadpleegd van <https://behavioralpolicy.org/what-is-nudging/>

Kuiper, R. (2011). *Dienstbare Politiek*. Amsterdam, Nederland: Buijten & Schipperheijn.

Thaler, R.H. & Sunstein, C.R. (2008). *Nudge – Improving Decisions about Health, Wealth and Happiness*. Londen, Verenigd Koninkrijk: Penguin Putnam Inc.

Voogt, S, de. (2017, 26 juli). Meer ‘nee’ én meer ‘ja’ na wetsvoorstel donatie. Geraadpleegd van: <https://www.nrc.nl/nieuws/2017/07/26/steeds-meer-mensen-willen-geen-orgaandonor-zijn-a1567835>;

Burgerschapsonderwijs en de vreedzame samenleving

Maarten Labooy

Samenvatting

In dit stuk bespreekt de auteur het wetsvoorstel burgerschapsonderwijs vanuit een Christelijk-politiek perspectief. Hij beargumenteert dat het wetsvoorstel voor de Christelijke Nederlandse politiek acceptabel is, maar plaatst ook enkele kanttekeningen bij het voorgenomen beleid.

Inleiding

In juni 2018 kwam minister Slob van onderwijs en Media met een wetsvoorstel aangaande het burgerschapsonderwijs (hierna bso) in Nederland¹⁰². De minister beoogt zo het bso op primair- en secundair onderwijs in Nederland een impuls te geven, waarbij dit vernieuwde onderwijscurriculum zich op de volgende twee doelen richt:

1. Respect voor en kennis van democratische en rechtsstatelijke waarden en mensenrechten
2. Het ontwikkelen van sociale en maatschappelijke competenties die leerlingen in staat stellen om deel uit te maken van en bij te dragen aan de samenleving¹⁰³.

De minister motiveert dit wetsvoorstel door erop te wijzen dat het huidige bso onvoldoende aansluit bij enkele maatschappelijke ontwikkelingen. Een grote zorg van het Nederlandse volk, aldus de minister, betreft het ‘gebrek aan gedeelde normen en waarden. Woorden die zij daarbij het meest opschrijven, zijn: discriminatie, respect, (in)tolerantie en (on)verdraagzaamheid’¹⁰⁴. Middels het nieuwe bso wil het kabinet trachten de bevolking op jonge leeftijd te onderwijzen in deze gedeelde normen en waarden.

In dit essay wil ik dit streven van het kabinet historisch belichten en kritisch doordenken. In het wetsvoorstel vind ik een poging van de overheid haar burgers te bepalen bij de democratische- en rechtstatelijke waarden. Dit voorstel is pedagogisch van aard aangezien de overheid haar burgers niet enkel wil informeren, maar ook wil bewegen naar die waarden te gaan handelen, dit teneinde de onverdraagzaamheid in de samenleving te bestrijden. Ik stel mij de vraag of dit pedagogische doel tot de taken van de overheid behoort en of het de instemming van de Christelijke politiek, in het speciaal de CU, zou kunnen genieten. Om deze vraag te beantwoorden grijp ik in de eerste plaats terug op een historische parallel: het beleid van enkele Romeinse keizers. Met de lessen uit dit beleid wil ik dit vraagstuk aan de hand van enkele inzichten van Augustinus doordenken.

De Pax Romana

Het streven van het Nederlands kabinet om haar burgers te bepalen bij bepaalde waarden is geen nieuw gegeven. Al in de Romeinse tijd probeerde de politieke elite de bevolking te bewegen zich bepaalde waarden eigen te maken; deze waarden zouden de stabiliteit van de samenleving bevorderen. Zo bepaalde keizer Claudius (r. 41-54 CE) dat een burger van Rome het Latijn moest kennen en dat het Grieks en het Latijn als ‘onze talen’ moesten worden beschouwd¹⁰⁵. Het verhaal gaat dat deze keizer het burgerschap weigerde aan hen die geen Latijn spraken. In deze taaleis voor het burgerschap – hoewel in latere tijd niet gehandhaafd – zien we dat de Romeinse overheid haar burgers bij een bepaalde waarde wil bepalen; in dit geval: een gedeelde taal.

In de keizerverering vinden we een tweede parallel. Vanaf het keizerschap van Augustus

¹⁰² ‘Voorstel van Wet tot wijziging van een aantal onderwijswetten in verband met verduidelijking van de burgerschapsopdracht aan scholen in het funderend onderwijs’ Ministerie van OCW. Geraadpleegd op 06-11-2018: <https://www.internetconsultatie.nl/burgerschap>

¹⁰³ Zie het wetsvoorstel.

¹⁰⁴ Zie het wetsvoorstel, p 8.

¹⁰⁵ E. Ferguson, *Backgrounds of early Christianity*. Eerdmans 2003, 185-199.

namen de heersers van Rome een positie binnen de Romeinse religie in. Als *Pater Patriae* werden zij gezien als beschermer van Rome en werden zij –postuum – goddelijk verklaard¹⁰⁶. Omdat de keizer garant stond voor het voortbestaan van de Romeinse staat werd Rome's burgerij verplicht middels bepaalde offers de gunsten van de vergoddelijkte keizer gunstig te stemmen. Op deze wijze dwongen de Romeinen een collectief waardenpatroon af. Daarbij moeten we opmerken dat de Romeinse religie gericht was op de praktijk: Rome wilde haar onderdanen bepalen bij de positie van de keizer door haar bepaalde rituele *handelingen* te laten doen. Er is, zover bekend, geen beleid geweest mensen te *overtuigen* van de goddelijkheid van de keizer. In de keizertijd zijn Christenen – andersdenkenden – tijdens verschillende vervolgingen slachtoffer geworden van dit overheidsbeleid¹⁰⁷.

De vergelijking met de Romeinse beleid met het Nederlands wetsvoorstel is voor de Christelijke politiek om twee redenen vruchtbaar. In de eerste plaats is het treffend om te zien dat het Romeins beleid, in haar streven burgers bij publieke waarden te bepalen, voor minderheden – in dit geval voor Christenen – zeer negatieve gevolgen had. Gericht op het bijeenhouden van de Romeinse staat eisten de keizers de devotie van de onderdanen in de vorm van offers voor een vergoddelijkte keizer¹⁰⁸. Christelijke politiek is het haar geschiedenis dan ook verschuldigd niet dezelfde fout bij andere minderheden te maken. Zij moet er dan ook voor terugschrikken om bepaalde waarden middels verordeningen en bestraffing op te leggen aan haar onderdanen. In de tweede plaats valt op dat het beleid van Rome gericht is op het *handelen* van de bevolking, niet op het overbrengen van een (theoretisch) gegeven, een bepaalde kennis van, of respect voor een publieke waarde. Beide inzichten zijn belangrijk voor een doordenking van de rol van de overheid als pedagoog.

Christelijke politiek en de vreedzame samenleving

De kerkvader Augustinus, zelf burger van Rome, dacht na over de verhouding tussen staat, kerk en individu en zijn inzichten zijn zeer vruchtbaar voor een Christelijke discussie over het hierboven beschreven beleid. In zijn *De Civitate Dei* bespreekt Augustinus het doel en de rol van de overheid. Daarbij vertrekt hij vanuit de gedachte dat mensen zoeken naar een gemeenschap die leeft in vrede¹⁰⁹. Als sociale wezens kunnen we niet zonder de ander, en met die ander zoeken we een vreedzaam samenleven in een politieke gemeenschap, voor Augustinus: de stad. Die vrede in politieke zin begrijpt Augustinus als een geordende eendracht, 'waarin burgers bevelen geven en gehoorzaam zijn'¹¹⁰. De vrede die hij hier beschrijft is echter tijdelijk van aard, omdat de ware vrede enkel bij God – de stad Gods – gevonden kan worden. De overheid heeft dan ook een beperkte rol: zij stelt zichzelf ten doel deze *tijdelijke* vrede op aarde, middels de aardse en daarmee tijdelijke wet, zoveel mogelijk te bevorderen en te beschermen¹¹¹.

¹⁰⁶ E. Ferguson, *Backgrounds of early Christianity*, 199.

¹⁰⁷ Zie bijvoorbeeld de vervolgingen onder Diocletianus, 4^e eeuw.

¹⁰⁸ Een soortgelijke tendens is echter bij latere Christelijke keizers ook terug te vinden, zie het beleid van keizers als Justinianus (6^e eeuw).

¹⁰⁹ Augustinus, *De stad Gods* 19:12

¹¹⁰ Augustinus, *De stad Gods* 19:13

¹¹¹ M. de Ruiter, 'Augustinus en de vrede op aarde.' Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie 2006, <https://wi.christenunie.nl/dw2006-2/augustinus-en-de-vrede-op-aarde> (geraadpleegd op 06-11-2018)

In zijn bespreking van het gedachtegoed van Augustinus beschrijft de Ruiters waarom Christenen aan deze vorm van politiek mee kunnen werken. Juist omdat de wetten op aarde, anders dan de eeuwige wet van God, een *tijdelijk* karakter hebben – een pleister op de wond – is het mogelijk als christen dit beleid vorm te geven en uit te voeren. Zo kunnen ook Christenen zorg dragen voor de veiligheid en vrede in hun stad, iets waar ook zij tenslotte van profiteren¹¹². Eenzelfde gedachte vinden we in Jeremia waarin, in een context waarin een Joodse minderheid in het ‘heidense’ Babel woont, wordt gezegd: “*Zoek de vrede voor de stad waarheen Ik u in ballingschap heb gevoerd. Bid ervoor tot de HEERE, want in haar vrede zult u vrede hebben.*” (Jer. 29:7 HSV). Daarbij is het tot slot belangrijk op te merken dat een Christen altijd zal streven om de tijdelijke aardse wet zoveel mogelijk in overeenstemming te brengen met de eeuwige wet van God¹¹³.

Met Augustinus kunnen wij het bso als volgt evalueren. Het wetsvoorstel wijst erop dat de huidige samenleving wordt gekenmerkt door een groeiend gevoel van onbegrip en onverdraagzaamheid. Om de vrede in de samenleving te bevorderen stelt zij voor jonge mensen te instrueren in bepaalde normen en waarden. Het doel van dit wetsvoorstel, omdat zij gericht is op de vrede in de samenleving, past bij Augustinus’ idee over de politieke rol van de overheid. Haar eerste doelstelling – respect voor en kennis van democratische en rechtsstatelijke waarden en mensenrechten – zou Augustinus als wenselijk, maar ook als beperkt beschouwen. Het is het goed om jonge mensen van deze vreedzame ideeën kennis te laten nemen, maar de *ware* vrijheid en het ware geluk zijn in deze menselijke regels niet te vinden. Op eenzelfde wijze kunnen we stellen dat ook het tweede doel van dit beleid in Augustinus’ ogen weliswaar niet verkeerd is, maar een ware vrede in de samenleving niet kan bewerkstelligen.

Christelijke politiek en de pedagogische rol van de overheid

Samenvattend kunnen wij, vanuit een Christelijk politiek denkkader, het volgende concluderen over het voorgenomen beleid. De zorgen van de minister zijn terecht omdat, aldus Augustinus, de bescherming van de vreedzame samenleving een zorg van de regering is. In een wereld waarin velen een heenkomen zoeken in het veilige West-Europa is het de taak van de regering deze vrede te beschermen. De overheid kan proberen door middel van voorlichting en scholing haar burgers bepaalde vreedzame waarden bij te brengen. Daarbij moet het uitgangspunt zijn – zie het Romeins voorbeeld – om het *handelen* van burgers te beïnvloeden; met een bepaald ‘respect voor’ zijn we er niet. Gezien dit gegeven is het voorstel van de minister wellicht wat té theoretisch, te weinig gericht op de praktijk.

Het Romeins voorbeeld maakt ons echter ook duidelijk dat politiek op dit punt voorzichtig moet zijn. Voor je het weet kan ‘de vrede in de samenleving’ gebruikt worden als excuus om andersdenkenden, vreemdelingen en minderheden te verdrukken of te vervolgen. Indien wij de democratische en rechtsstatelijke waarden en mensenrechten willen respecteren (dit is het

¹¹² M. de Ruiters, ‘Augustinus en de vrede op aarde.’

¹¹³ Zie M. de Ruiters, ‘Augustinus en de vrede op aarde.’ die dit punt verder uitwerkt. De vraag blijft hier echter liggen wat dan precies die eeuwige wet, de wet van god behelst. Gezien de omvang en vraagstelling van dit stuk moet deze vraag hier echter buiten beschouwing worden gelaten.

doel van het beleid), dan zal dat ook betekenen dat zij die een andere mening zijn toegedaan niet (strafrechtelijk) vervolgd moeten worden. Aangezien het wetsvoorstel geen strafrechtelijke middelen voorstelt om mensen tot deze waarden te brengen kan dit voorstel de steun krijgen van de Christelijke politiek.

Samenvattend kunnen we stellen dat dit wetsvoorstel instemming van de CU kan genieten. Zij is namelijk gericht op de vrede in de samenleving en wil die bevorderen. Wel kan het wetsvoorstel wat aanscherping gebruiken: zij zou het gedrag van mensen kunnen preciseren en zou daartoe uitkijken nodigen. Christelijk bezien, maar dat is geen materie voor een wetstekst, moeten wij daarbij onderkennen dat deze wetten de blijvende vrede niet zullen brengen, maar slechts vooruit kunnen wijzen naar de ware vrede, die Jezus geeft.

Maarten Labooy (1990) is theoloog en classicus en docent in het middelbaar onderwijs. Hij woont met zijn vrouw in Amsterdam.

Bibliografie

Augustinus *De stad Gods*. Vertaald door Wijdeveld, G. Ambo 2007.

De Ruiter, M. 'Augustinus en de vrede op aarde.' Geraadpleegd op 20-12-2018: Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie 2006, <https://wi.christenunie.nl/dw2006-2/augustinus-en-de-vrede-op-aarde>

Ferguson, E. *Backgrounds of early Christianity*. Eerdmans 2003.

Kuiper, R. *Dienstbare politiek*. WI ChristenUnie, Buijten & Schipperheijn 2011.

'Kabinet wil betere lessen goed burgerschap' NOS. Geraadpleegd 06-11-2018: <https://nos.nl/artikel/2235085-kabinet-wil-betere-lessen-goed-burgerschap.html>

'Wetsvoorstel burgerschapsonderwijs opengesteld voor consultatie' VO Raad. Geraadpleegd 06-11-2018: <https://www.vo-raad.nl/nieuws/wetsvoorstel-burgerschap-openbaar-en-beschikbaar-voor-consultatie>

De Europese Unie werkt voor haar burgers

Rik van Huigenbos

Samenvatting

Door het standpunt van de ChristenUnie klinkt een eurokritische ondertoon. Dit klinkt realistisch, maar is ook gemakzuchtig en beidt weinig inspiratie. Laat de partij ook de zegeningen van het huidige systeem eens benadrukken, immers omdat er weinig democratische druk is, kunnen er maatregelen voor publieke gerechtigheid worden genomen. Mocht de gebrekkige democratische legitimiteit tegen de borst stuiten dan moet de partij ook met realistische hervormingen komen zoals in het aangekondigde *kompetenzcatalogus*.

Theoretisch debat: Eurocritici versus een enkele functionalist

De ChristenUnie pleit in haar verkiezingsprogramma's en studies voor een positief-kritische visie op de Europese Unie, wat in de praktijk vaak neerkomt op een eurokritische toon: het moet minder en natuurlijk beter (Luitwieler 2013, Van Daalen 2017). Het debat over de Europese Unie binnen de ChristenUnie kan worden herleid uit de twee essays van Arnold Poelman en Peter Mulder uit het blad van het wetenschappelijk bureau van de ChristenUnie *Groen* in 2017.

Poelman geeft aan dat de gedeelde (christelijke) idealen nog steeds gelden binnen de Unie, maar dat Brussel een supranationalistisch plan heeft om bevoegdheden van lidstaten over te nemen en zodoende de soevereiniteit van staten afbrokkelt. Omdat de Unie geen maatregelen kan handhaven en geen belasting mag innen kan het niet de functies van een staat uitoefenen. Er is geen bevolking die zich identificeert als Europees, waarmee er dus ook geen democratische legitimiteit is. Kortom het was niks, het is niks en het zal ook nooit iets worden.

Tegenover het vertrouwde geluid van supranationale gedachtegoed en voor bevoegdheden voor de staten brengt econoom Peter Mulder een opvallend ander geluid. Volgens zijn visie is Nederland zo vervlochten geraakt met de Europese Unie door de open economie, wegvallen van handelsbarrières en de gemeenschappelijke munten dat staten bevoegdheden aan Brussel kunnen overdragen. Zijn kritiek komt neer op gebrekkige democratische legitimiteit van de Unie. Kortom de economische integratie moet worden opgevolgd door democratische eenheid, bijvoorbeeld meer bevoegdheden voor Europese parlement. Het functionalisme-paradigma van de econoom Mulder focust op de noodzaak van verdergaande integratie (Jackson & Sorensen 2010).

Praktijk in Brussel

Op dit debat valt wel wat aan te merken. De kritiek dat de Europese Unie sinds de jaren '50 een supranationale benadering met een 'one size fits all' zoals Poelman beweert is onjuist. Immers landen kunnen zich al dan niet bij initiatieven aansluiten. Hoewel verschillende instituten pleiten voor meer variatie en flexibiliteit, is de praktijk al dat verschillende lidstaten geen deel hebben aan de Euro maar wel lid zijn van het Schengenverdrag (WRR 2018). Dreigende verwijzingen naar groeiende aanhang van populistische partijen en verschijnselen als de Franse en Nederlandse 'gele hesjes' als kritiek op de EU is misleidend. De 'gewone man' voelt zich niet alleen door Brussel als ook door Parijs en Den Haag genegeerd. Veel kritiek die Brussel krijgt te verstouwen komt vanuit onjuist berichtgeving van nationale politici. Het is ook een oude tactiek van veel nationale politici om hervormingsbeleid - onpopulair maar vaak nuttig- thuis te verdedigen door te vertellen dat het van 'Brussel' moet ingevoerd (Judt 2005). Natuurlijk belangenvertegenwoordiging mag, maar cynische machtspolitiek is iets anders.

Er bestaat de neiging binnen de ChristenUnie om iedere bevoegdheid die wordt overgedragen vanuit Den Haag te zien als een aantasting van de democratische rechtsstaat en daarmee als minder democratisch, minder functioneel en minder rechtvaardig. Het vaak gebezigde begrip subsidiariteit- waarbij bevoegdheden bij de laagst mogelijke overheid moet worden gelegd- betekent niet dat zoveel mogelijk bij Den Haag moet worden geparkeerd. Juist de

democratische afstand tussen het Europarlement, de niet-gekozen Europese Commissie en de Europese burgers zorgt ervoor dat er onafhankelijke positie kan worden ingenomen. Kort gezegd Europarlementariërs hoeven geen ‘meloenen door te slikken’ vanwege een coalitie. Parlementsleden mogen dan gebrekkige bevoegdheden hebben, zij hebben wel meegepraat over de TTIP-onderhandelingen over een handelsverdrag met de Verenigde Staten, hielden de SWIFT-wetgeving tegen die online privacy van Europese burgers zou aantasten en legden via Eurocommissaris Vestager megaboetes op voor Amerikaanse techgiganten als Google, Apple en Facebook. Het is niet aannemelijk dat zoiets vanuit de nationale parlementen was gekomen, waar regeringen strijden voor een hoofdkantoor van een Amerikaanse multinational in hun hoofdstad. Als de ChristenUnie het Europees democratisch tekort niet wil oplossen via democratische hervormingen, maar wil terugschakelen naar de bevoegdheden naar de Europese raad, immers zijn hebben democratische legitimiteit. Dan kan maar benoem wel de voordelen van het huidige systeem, in plaats van altijd negatief af te geven op de Europese Unie.

Blauwdruk van Reinhold Niebuhr

Waarom hebben we eigenlijk een hogere macht nodig dan Den Haag? Het antwoord is te vinden bij de Amerikaanse theoloog Reinhold Niebuhr in zijn werk *Children of the Light and Children of the Darkness* (1944). Volgens hem is de mens zelfzuchtig en op zoek naar het eigenbelang. Toch zijn we organiseren we ons in families en groepen aangezien de harde natuur ons daartoe brengt. Het overgeven aan het gevoel van een natie is een onzelfzuchtige daad, je steunt een doel dat groter is dan je eigen belangen. Het gevaar van de ‘egoïstische’ liefde voor de natie moet een tegenmacht vinden in de hoger lichaam. De werking van de ‘technische beschaving’ kan door egoïstische krachten worden gecorrumpeerd, schreef Niebuhr al in 1944. Tegenwoordig zijn die krachten zichtbaar in de vorm van Amerikaanse techgiganten die spreken over openheid en connectiviteit maar graag data oogsten voor onfrisse organisaties als Cambridge Analytica. De enige speler die burgers kan beschermen zijn politici op het niveau van de Europese Unie.

Wat te doen? Maak die *kompetenzcatalogus*!

Ondanks de oproep van ChristenUnie-parlementariër Peter van Daalen in maart 2017 om een intern debat aan te slingeren over een vernieuwde visie op de Europese Unie bleef het stil. De uitwerking van het debat bleef beperkt tot een mooi, slechts bescheiden debat in *Groen*. De aanleiding voor de oproep van Van Daalen was het *White paper on the Future of Europe* (2017). Hierin worden 5 scenario’s gepresenteerd over de toekomstige vorm van de Europese Unie. Dit biedt de kant om een structureel plan op te stellen wat de ChristenUnie wel wil.

Het is het goede recht van de ChristenUnie om te kiezen voor minder bevoegdheden voor de Europese Commissie en Europees Parlement. Daarbij moet worden verteld wat de bevoegden wel zijn van de Commissie, het Parlement en de nationale regeringen. Ook moet worden aangegeven wie wereldwijde bedreigingen voor de burgers gaat aanpakken. Misschien kan dan vertelt worden dat er eigenlijk ook bijzonder veel goed gaat. Kortom presenteer als ChristenUnie een *kompetenzcatalogus* waarin wordt uitgelegd wat de bevoegdheden van de Europese Unie zouden moeten zijn in plaats van te roepen dat het allemaal niet deugt.

Rik van Huigenbos (MA) is docent geschiedenis, maatschappijleer en maatschappijwetenschappen op het Van Lodenstein College en is daarnaast Internationaal Commissaris bij Perspectief. Vanuit zijn studie geschiedenis en internationale betrekkingen is er interesse voor de Europese Unie als instrument voor publieke gerecht en als machtsblok in een multipolaire wereld.

Bibliografie

Dalen, Peter van, (31 maart 2017). CU kiest voor minder EU en daardoor een beter Europa. Trouw.

Europese Commissie (2017). *White paper on the Future of Europe*.

Jackson, Robert & Sorensen, George (2010). *Introduction in International Relations, Theory and Approaches*, 46-48.

Judt, Tony (2010). *Na de oorlog, Een geschiedenis van Europa sinds 1945*. 905.

Luitwieler, Sander (2013). *Verenigd in verscheidenheid. Positief-kritisch perspectief op Europa*. H4 t/m 7

Niebuhr, Reinhold (1944). *The Children of Light and the Children of Darkness*. H1 & 5.

Mulder vs. Poelman in *Groen* (2017-2) 58-67.

Wetenschappelijke Raad voor Regeringsbeleid (2018). *Europese Variaties*. HD 7.